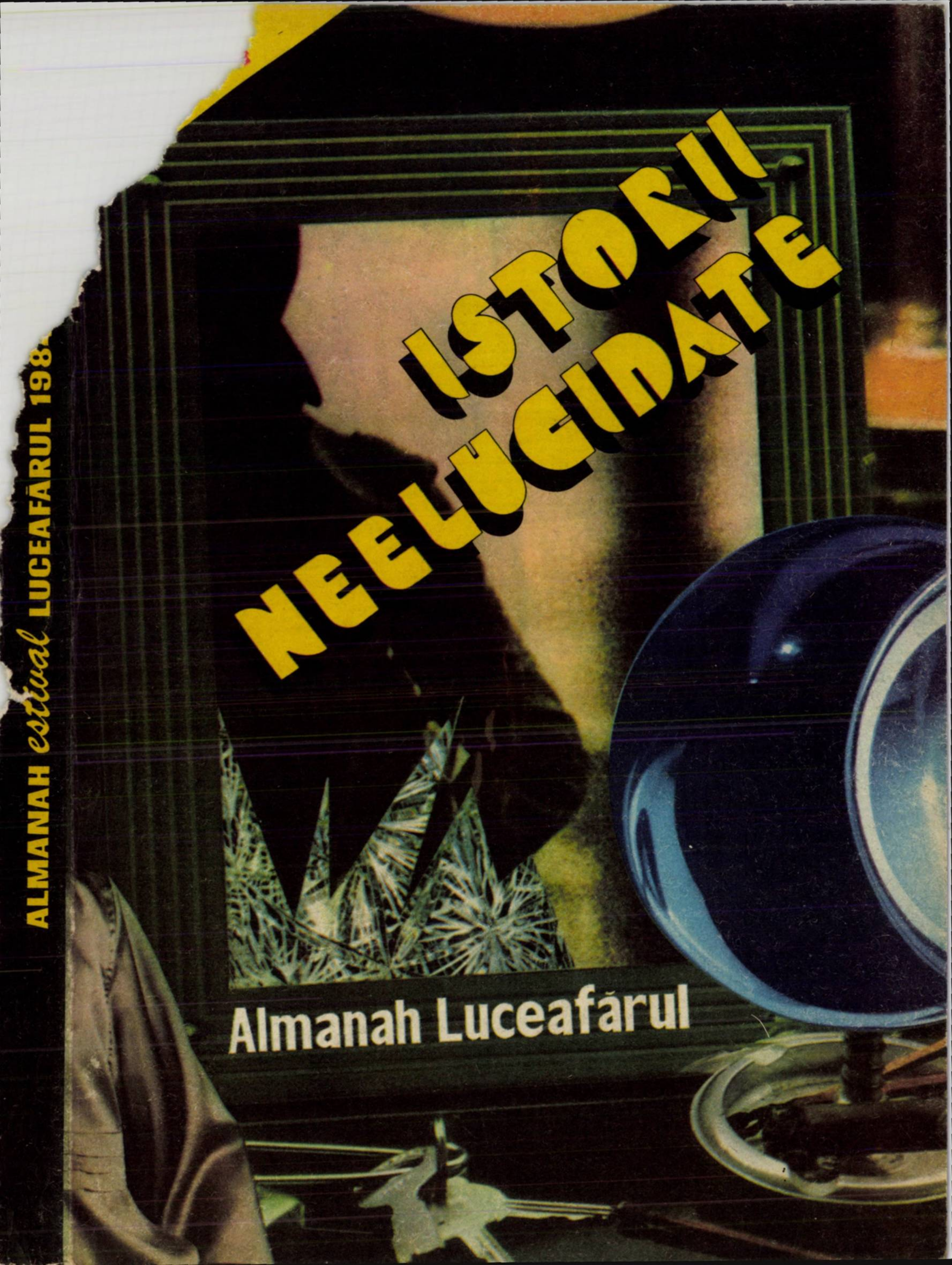

ISTORII NEELUCIDATE
Almanah Luceafărul
ALMANAH estival LUCEAFĂRUL 198

SEMNUL DE ÎNTREBARE

Din dicţionar :

„ELUCIDA = a clarifica, a limpezi, a lămuri, a desluşi (din it. elucidare, fr. elucider, cf. lat. lucidus — clar, lămurit)".

Deci, a elucida înseamnă a clarifica, a limpezi, a lămuri, a desluşi.

O istorie neelucidată este o istorie neclarificată, nelimpezită, nelămurită, nedesluşită.

Tot dicţionarul ne spune că a elucida înseamnă între altele a clasifica.

O istorie neelucidată este deci şi o istorie neclasificată. Cu alte cuvinte un dosar deschis.

Viaţa omenirii cuprinde nenumărate istorii neelucidate, neclasificate. Ele pot fi de astronomie, de istorie naturală, de istorie, de de istorie socială, de viaţă politică, de literatură, de artă şi aşa mai departe. Suma dosarelor deschise, a chestiunilor neclarificate este imensă. Unele sînt nedesluşite pentru că desluşirea lor este încă imposibilă ştiinţificeşte astăzi. Altele sînt nelimpezite pentru că lămurirea lor a fost împiedicată. Este vorba mai ales de istoriile sociale şi politice.

Am ales aici cîteva din aceste istorii neelucidate. Cîteva pentru că suma lor este enormă. Ele reprezintă marile semne de întrebare ale unui dicţionar nescris al problemelor neelucidate. Cine l-a ucis, de pildă, pe Barbu Catargiu ? Iată o crimă politică neelucidată. Cine sînt autorii faimoaselor construcţii arhitectonice din America Latină ? Iată o chestiune de istoria civilizaţiei. Există oare un monstru Loch Ness ? Iată o problemă de istorie naturală. Care este izvorul de regenerare al Mafiei siciliene şi americane ? Iată o chestiune a cărei încadrare iese din sfera socialului şi intră în alte sfere de interes.

Scopul nostru a fost de a prezenta cîteva din aceste probleme şi istorii neelucidate. Desigur, prezentîndu-le avansăm şi o perspectivă asupra lor. Altfel zis, o încercare de soluţionare. Dar cele mai multe din aceste probleme sînt şi vor rămîne mute multă vreme. Titulatura de istorii neelucidate pe care o au astăzi se va modifica foarte greu. O istorie neelucidată este o călătorie şi o aventură intelectuală. Vă invităm la această călătorie în geografia enigmei vii.

L.

O CHEIE DE BOLTĂ PENTRU ETERNITATE

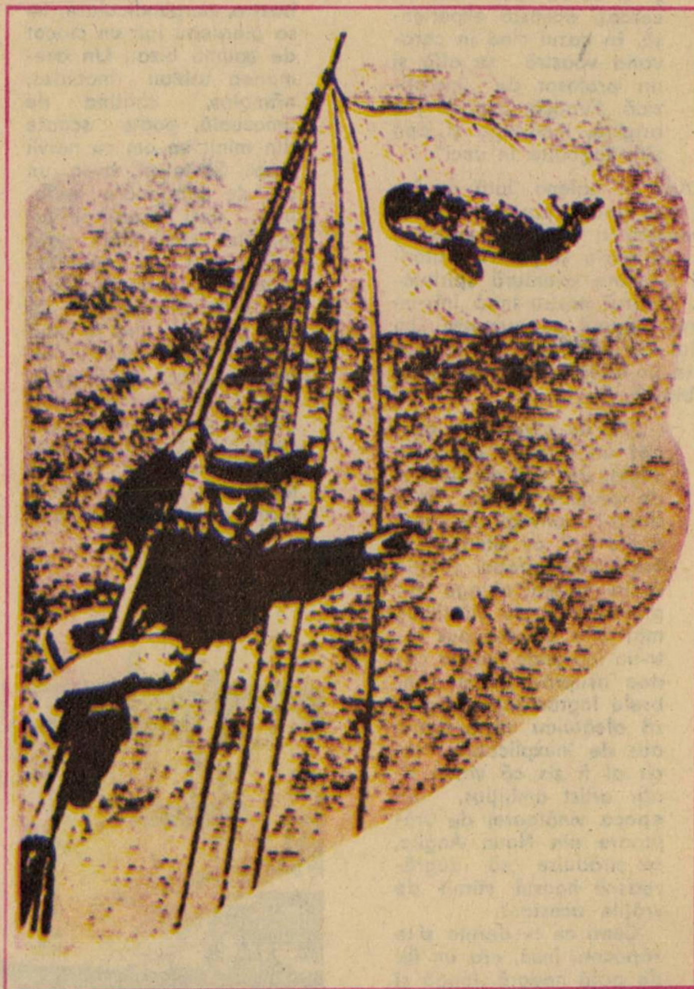
Povestea marelui caşalot, „o poveste marinărească"

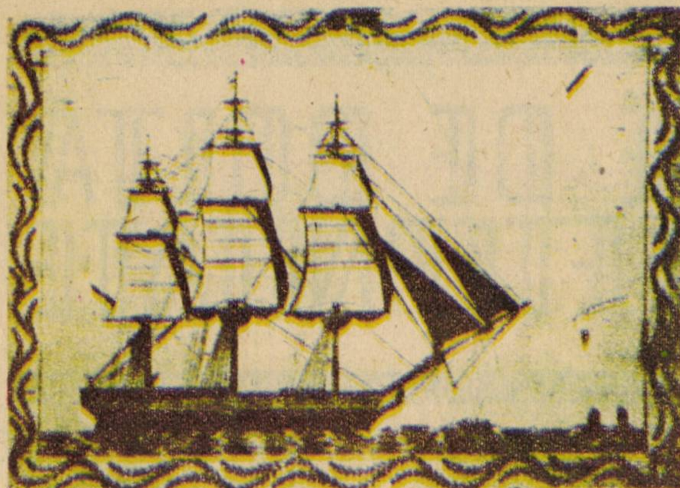
Dacă la 3 ianuarie 1841 un tînăr american nu s-ar fi îmbarcat în portul New Bedford pe o balenieră, poate că una din cele mai neobişnuite călătorii pe mări şi oceane n-ar fi fost făcută şi în nici un caz scrisă. Tînărul acesta s-a îmbarcat pe o balenieră, a dezertat, s-a îmbarcat pe alta, a participat la o răzmeriţă, a fost predat uscatului şi încarcerat, apoi s-a îmbarcat pe o altă balenieră. Aşa începe istoria pasionantă a unui roman pasionant în care este vorba despre teritorii exotice, despre marinari şi balene. Cauzele acestei aventuri ? Apa. Cărţile pe care tînărul marinar de pe balenierele americane le-a scris mai tîrziu ne fac aceste declaraţii :

> „Dacă Niagara n-ar fi decît o cataractă de nisip, aţi mai străbate atîtea mii de mile ca s-o vedeţi ?".

Scăpat din lanţurile şcolii şi ale familiei, viitorul romancier se dăruieşte mării :

> „E ceva magic la mijloc. Luaţi-l pe cel mai distrat şi mai visător dintre oameni, puneţi-l pe picioare şi mînaţi-l la drum : vă va duce negreşit spre apă în acele locuri. Dacă veţi nimeri vreodată în

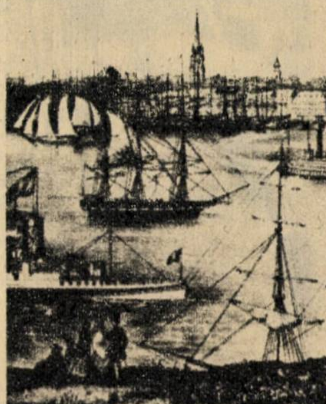

marele deşert american şi vi se va face sete, încercaţi această experienţă, în cazul cînd în caravana voastră se află şi un profesor de metafizică. Fiindcă, precum ştie oricine, meditaţia şi apa sînt logodite în veci".

Apă şi balene. Iată ce întîlneşte tînărul pornit în marea aventură a vieţii lui, care va fi mai tîrziu şi pentru cititorii lui o mare aventură spirituală. Tînărul nostru intră într-un han, hanul se numeşte „La jetul de balenă" şi înăuntru este un tablou. Dar ce fel de tablou ?

„Pe un perete era atîrnat un tablou cît toate zilele, dar atît de şters şi de afumat, încît doar dacă-l priveai de mai multe ori cu atenţie şi dacă mai întrebai şi prin vecini, puteai ajunge să-i pricepi cît de cît tîlcul, mai ales că era pus într-un loc unde lumina cădea asupră-i pieziş. Umbrele îngrămădite pe pînză alcătuiau nişte forme atît de inexplicabile, încît ai fi zis că vreun tînăr artist ambiţios, din epoca vînătoarei de vrăjitoare din Noua Anglie, se străduise să zugrăvească haosul stîrnit de vrăjile acestora.

Ceea ce te deruta şi te zăpăcea, însă, era un fel de pată neagră, lungă şi subţire, care plana lugubru în centrul tabloului, deasupra a trei linii albastre, perpendiculare, ce se pierdeau într-un clocot de spumă bizar. Un asemenea tablou mocirlos, nămolos, chiftind de umezeală, poate scoate din minţi un om cu nervii slabi. Şi totuşi, avea un soi de grandoare inefabilă, deşi numai pe jumătate împlinită, ceva neînchipuit de sublim, care te pironea în faţa lui, încît sfîrşeai fără să vrei prin a-ţi jura în gînd să afli tîlcul acestui tablou uimitor. Te fulgera, uneori, cîte o idee luminoasă, dar, vai !, amăgitoare : O fi Marea Neagră, bîntuită de furtună la miezul nopţii ! O fi lupta supranaturală dintre cele patru stihii ! O fi vreo dumbravă răvăşită de vînturi ! O fi vreun peisaj de iarnă polară ! O fi revărsarea Fluviului Timpului, descătuşat de gheţuri ! Dar toate aceste închipuiri erau spulberate în cele din urmă de pata aceea sinistră din mijlocul tabloului. Dacă-i descifrai sensul, întreaga pictură devenea limpede. Ia să vedem ! Nu cumva pata asta aduce, întrucîtva, cu un peşte gigantic ? Ba chiar cu însuşi marele Leviatan ?"

Tabloul are un singur sens : balena, marele Leviatan. Totul se învîrteşte în jurul lui. Tînărul se plimbă prin New Bedford şi i se pare că totul depinde de marele Leviatan, curţi, grădini, case :

„Duceţi-vă şi priviţi harpoanele de fier atîrnate în chip de blazoane de jur-împrejurul cutărei case boiereşti şi veţi primi răspuns la întrebarea dumneavoastră. Da, toate aceste case mîndre şi grădini înflorite au venit încoace din Oceanele Atlantic, Pacific şi Indian. Toate au fost prinse cu harponul şi tîrîte pînă aici, taman din fundul mărilor".

Deci, peste tot tot atotputernicul Leviatan. Tînărul ajunge pe corabie, dar şi corabia e un Leviatan.

„Era plină de trofee — o corabie canibală impopoţonată cu arşicele duşmanilor săi. De jur împrejur, parapetele ei necăptuşite cu scînduri erau garnisite aidoma unei interminabile fălci, cu colţii ascuţiţi şi lungi de caşalot, vîrîţi acolo în chip de cavile, de care erau legaţi muşchii şi tendoanele-i de cînepă putredă. Muşchii ăştia nu se înfăşurau în jurul unui schelet de lemn obişnuit, dintre cele ce se găsesc pe uscat, ci lunecau pe nişte tambur de fildeş marin. Dispreţuind roata cu spi-

re obişnuite, o înlocuise cu o venerabilă eche, cioplită în chip ciudat, dintr-o singură bucată, şi anume, din falca de jos a unui inamic ereditar".

Tînărul s-a urcat pe o corabie ciudată, cu un traseu ciudat şi un căpitan aidoma. Ţinta acestuia este Leviatanul, marea balenă albă care apare cînd nici nu te aştepţi şi este mai deşteaptă decît un diavol. Legenda ei face parte din seria marilor legende neelucidate. Este legenda Caşalotului Alb.

„Nici pînă-n ziua de azi nu a apus în minţile vînătorilor de balene prestigiul de care s-a bucurat dintru început caşalotul, şi care-l deosebea în chip înfricoşător de toate celelalte specii de leviatani. Există chiar în zilele noastre printre ei unii care, deşi inteligenţi şi destul de curajoşi pentru a se lua la harţă cu balena de Groenlanda, zisă şi „normală", ar refuza — fie dintr-o lipsă de pregătire profesională, fie din timiditate — să se lupte cu un caşalot. În orice caz, o sumedenie de vînători de balene mai ales printre cei care nu navighează sub pavilion american, n-au înfruntat niciodată un caşalot; singurele lor cunoştinţe se reduc la bicisnicul monstru vînat în miazănoapte. Aşezaţi pe bocaporţi, oamenii aceştia ascultă cu spaima şi interesul unor copii, la gura sobei, poveştile stranii şi înfricoşătoare despre vînătoarea de balene din Mările Sudului. Şi nicăieri nu-i mai adînc simţită şi înţeleasă grozăvia supremă a marelui Caşalot, decît la bordul acestor nave care-l ocolesc".

Legenda balenei albe

Lunga epistolă pe care tînărul a trimis-o umanităţii este obscură dacă nu cifrată. Oare despre caşaloţi este vorba? Despre balene? Sau despre Leviatani? Nu este vorba în aceste rînduri de peştele austral şi cel boreal despre care vorbesc zodiile vechi? Balena albă este o simplă balenă şi marinarii intimidaţi de faima ei doar nişte copii mari în faţa neobişnuitului?

„Una dintre cele mai năstruşnice legende, care ajunsese să fie legată în ultima vreme de Balena Albă în minţile celor înclinaţi spre superstiţii, era aceea a ubicuităţii ei: se spunea că Moby Dick ar fi fost întîlnită în acelaşi timp sub două latitudini diferite.

În minţile acestor oameni creduli, legenda asta nu era lipsită de o anume aparenţă de adevăr. Căci aşa cum tainele curenţilor marini n-au fost încă descoperite pînă în prezent, nici măcar de cei mai eruditi cercetători, tot astfel căile ascunse ale Caşalotului în adîncurile oceanelor rămîn, în mare parte, necunoscute acelora care-l urmăresc; iar din cînd în cînd dau naştere celor

mai bizare şi mai contradictorii ipoteze, mai ales asupra felului misterios cum, după ce plonjează la mare adîncime, Caşalotul se deplasează cu repeziciune în punctele cele mai depărtate".

Legenda Balenei Albe începe cu un mister care nu este numai al ei. Ea este, ni se spune, ubicuă, poate fi peste tot în acelaşi timp, facultate care depăşeşte posibilităţile omului.

„Este un fapt bine cunoscut deopotrivă balenierelor americane şi celor englezeşti, şi confirmat cu cîţiva ani în urmă de Scoresby într-un raport care face autoritate, că în extremul nord al Pacificului au fost capturate o seamă de balene, în ale căror spinări s-au găsit harpoane lansate în mările Groenlandei. Şi nu se poate nega că, în unele din aceste cazuri, intervalul de timp dintre cele două asalturi era de numai cîteva zile. De unde, prin deducţie, unii vînători de balene au conchis că faimoasa «trecere din nord vest», care i-a frămîntat atîta pe oameni, n-a fost niciodată o problemă pen-

tru balene. Străvechea legendă a muntelui Strello din Portugalia (sub piscul căruia se spunea că ar exista un lac plin de epavele unor corăbii naufragiate pe ocean), sau poveştile despre şi mai miraculoasa fîntînă Arethusa, de lîngă Siracuza (ale cărei ape ar fi venit, chipurile, din Ţara Sfîntă printr-un canal subteran) îşi găsesc astfel un echivalent aproape perfect în experienţa de toate zilele a vînătorului de balene".

Legenda Caşalotului Alb ne introduce într-o altă dimensiune. Balenele ştiu mai mult decît oamenii. Cunosc treceri tainice iar la rîndu-le prin experienţa lor cotidiană vînătorii de balene sînt încorporaţi unei lumi misterioase, care este lumea Balenei Albe. Istoria ei a încercat s-o elucideze tînărul îmbarcat pe o balenieră la 1841 şi pentru că n-a reuşit în întregime a povestit-o într-un roman plin de sugestii şi ipoteze.

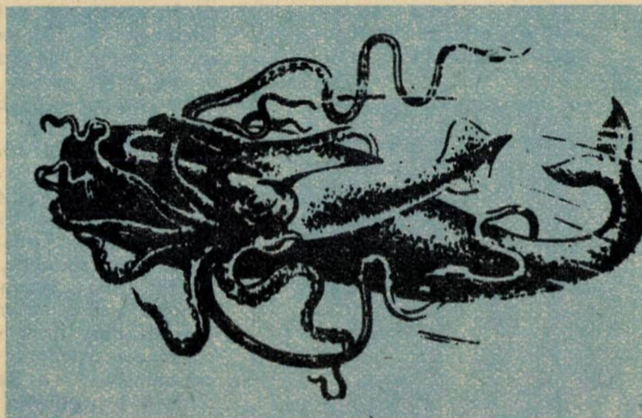
Vînătorul de balene nu mai descrie o simplă balenă, ci un personaj dens, maiestuos, plin de fascinaţie.

Familiarizaţi, aşadar, cu asemenea minuni, şi cunoscînd că, după repetate şi îndrăzneţe asalturi, Balena Albă scăpase cu viaţă, nu e de mirare că unii vînători mergeau şi mai departe în superstiţiile lor, declarînd că Moby Dick nu avea numai darul ubicuităţii, dar era şi nemuritoare (nemuritoare nefiind altceva decît o ubicuitate în timp), că putea fugi nevătămată, chiar cu o pădure întreagă de harpoane înfipte în spinare, sau că jetul ei pur ar continua să ţîşnească, la sute de leghe depărtare, deasupra mării neprihănite, chiar după ce o vedeai că scuipă sînge, admiţînd că aşa ceva e cu putinţă. Dar chiar şi fără aceste atribute supranaturale, monstrul avea, în însuşi înfăţişarea şi alcătuirea lui, ceva îndeajuns de fantastic, pentru a-ţi izbi imaginaţia cu o putere neobişnuită. El se deosebea de celelalte specii de caşaloţi, nu atît prin mărimea lui, cît prin fruntea-i ridată şi albă ca zăpada, precum şi prin cocoaşa lui înaltă, albă, piramidală. Acestea erau trăsăturile sale caracteristice, semnele prin care cei ce-l cunoşteau îi identificau prezenţa chiar de la distanţă pe mările cele mai neumblate.

Povestitorul îşi construieşte cu grijă acest personaj misterios care este o balenă. Ea nu mai este pentru el o banală vieţuitoare, ci o fiinţă înzestrată cu trăsături memorabile care o scot atît din serie cît şi din rîndul fiinţelor lipsite de inteligenţă, pentru că vom vedea că i se atribuie şi inteligenţă.

„Restul trupului său era atît de pătat şi stropit cu aceeaşi culoare de giulgiu încît nu degeaba îşi atrăsese porecla de Balena Albă, poreclă îndreptăţită pe deplin de aspectul ei strălucitor ce-l căpăta cînd luneca la amiază pe marea de un albastru închis, lăsînd o dîră de spumă ca o cale lactee, cu scîntei de aur. Dar nu mărimea lui extraordinară, nici culoarea lui neobişnuită, şi nici măcar falca-i scălîmbă îl făceau atît de înspăimîntător, ci răutatea fără seamăn pe care, potrivit anumitor relatări, o vădise în repetate rînduri, o răutate inteligentă. Mai presus de orice îşi îngrozea urmăritorii prin retragerile sale perfide. Căci, nu o dată, după ce fugise, aparent alarmată, din calea urmăritorilor ei extaziaţi, Balena Albă făcuse brusc cale întoarsă şi, năpustindu-se asupra lor, le sfărîmase în bucăţi ambarcaţiunile, sau îi silise să se întoarcă îngroziţi, la corabie.

Urmărirea ei se soldase cu multe accidente fatale.

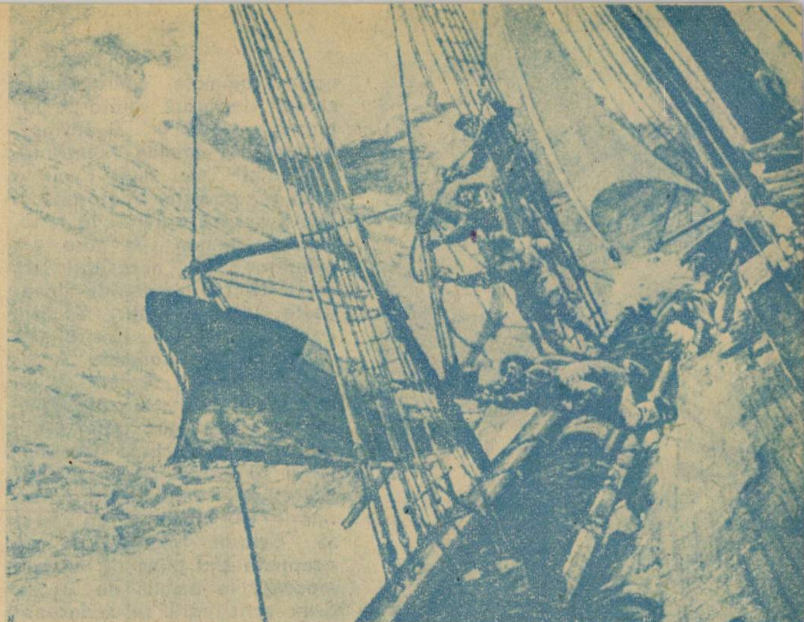
Dar, deşi nenorocirile de acest fel nu erau cituşi de puţin neobişnuite în vînătoarea de balene, măcar că nu prea se vorbea de ele pe uscat, în cazul Balenei Albe ferocitatea ei părea atît de diabolică şi de premeditată, încît fiece moarte sau schilodire pe care o pricinuia era socotită drept opera unei fiinţe înzestrate cu inteligenţă".

Şi cu toată reputaţi-ai îndrăcită, această balenă era urmărită de un vas pescăresc, o balenieră care-şi făcuse din descoperirea şi vînarea ei o ţintă, iar tînărul nostru martor se afla pe acel vas. El făcea ca toţi ceilalţi de pază pe gabie aşteptînd să se vadă jeturile cunoscute şi mai ales cocoaşa albă a Balenei de Zăpadă.

„Cei ce se pasionează de acest subiect . va vedea negreşit pe bolta înstelată balene urmărite de ambarcaţiuni, aşa cum noroadele din Orient, nutrite îndelung cu gînduri războinice, vedeau în nori oşti încleştate în lupte. Tot astfel am căutat Leviatanul pe cerul de miazănoapte, în jurul Polului, printre miile de stele rotitoare şi strălucitoare, ce mi l-au vădit prima oară. Iar sub scinteietoarele ceruri antarctice m-am urcat pe bordul corăbiei «Argo» şi m-am alăturat celor care urmăreau steaua «cetus», aflată hăt-departe, dincolo de constelaţia «Hidrei» şi de cea a «peştelui-zburător».

Cu o ancordă de gregată în loc de zăbală, şi cu nişte vîrfuri de harpon în chip de pinteni, aş fi vrut să pot încăleca pe balena aceea şi să mă avînt în cele mai înalte ceruri, ca să văd dacă fabuloasele lor lumi îşi au sau nu tabăra cu nenumărate corturi dincolo de raza privirii mele muritoare !"

În acest timp corabia urmăritoare caută urmele nevăzute ale Balenei Albe ocolind uscatul şi porturile. Ea se înscrie complet în viaţa Leviatanilor. „Aveam mai ales impresia că nava pe care stăteam nu luneca spre vreun liman aflat înaintea noastră, ci fugea de toate limanurile lăsate în urmă".

În sfîrşit, Balena Albă apare şi ambarcaţiunile o urmăresc.

„Iar pe spinarea albă a balenei se înălţa, aidoma bastonului de pavilion ce se ridică din coca vopsită a unei nave, coada lungă dar ruptă a unei lăncii de curînd înfiptă acolo ; din cînd în cînd poposea pe acest stîlp cîte o pasăre din nourul acelor zburătoare tăcute, care planau ca un baldachin deasupra monstrului : poposeau acolo şi se legănau, desfăşurîndu-şi ca pe o flamură lungul penet al cozii".

Prima întîlnire cu monstrul înseamnă sfărîmarea unei bărci. O manevră fericită îndepărtează furiosul caşalot de posibilele victime. Dar acestea continuă nebuneasca lor cursă de urmărire.

Povestea în continuare e simplă şi nu poate fi rescrisă. Balena Albă distruge toate bărcile de vînătoare. Distruge şi baleniera.

„La prova corăbiei, aproape toţi marinarii stăteau nemişcaţi, ţinînd maşinal în mîini ciocanele, scîndurile şi harpoanele, ca în clipa cînd se repeziseră într-acolo de la diferitele lor treburi ; şi priveau ţintă, ca fermecaţi, spre balenă ; clătinîndu-şi în chip ciudat capul fatidic, aceasta înainta spre corabie într-un rîu lat de spumă, desfăşurat în faţa ei. Prin întreaga ei înfăţişare, îşi trăda firea aprigă răzbunătoare, dorinţa de a pedepsi, răutatea veşnică. Orice ar fi putut face omul, fortăreaţa albă a frunţii ei se abătu asupra provei de tribord a corăbiei, azvîrlindu-i în aer pe marinari, cu scînduri cu tot. Unii se prăbuşiră cu faţa în jos. Ca-

petele harponiştilor din arboradă se zguduiră pe gîturile lor de tauri, aidoma vîrfurilor dislocate ale unor catarge. Auzeau cum prin spărtură pătrunde apa, ca un torent de munte într-o ripă".

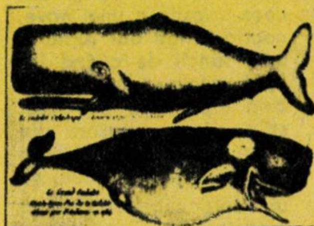
Acesta este sfîrşitul. Caşalotul de Zăpadă dispare ducînd cu el încurcat în odgoanele care-i îmbrăţişează trupul şi o pradă vie pe care o va duce în abisul mării.

Aceasta este povestea Balenei Albe pe care dacă tînărul H. Melville nu s-ar fi urcat în 1841 pe o balenieră n-am fi aflat-o niciodată. Povestea urmăririi Leviatanului şi a imposibilităţii de a-l răpune.

Romanul Moby Dick a apărut în 1851 şi n-a avut nici un succes. Europenii l-au descoperit după cel de al doilea război mondial. Strania poveste a Balenei Albe a devenit o glorie mondială. Era o poveste a bătăliei cu Imposibilul dusă în mediu şi cadru exotic. Fiecare a reţinut ceea ce i-a plăcut din ea.

Poveştile marinăreşti sînt adevărate?

Este Moby Dick o simplă poveste de vînătoare? În mai toate poveştile de vînătoare apar animale miraculoase care-şi depăşesc vînătorul dar termină prin a fi învinse. Moby Dick rămîne neînfrîntă. Este aici mai mult decît o simplă poveste vînătorească. Dar s-a spus altfel: în fond, este un roman în care s-a exagerat din necesităţi de efect. Nici o vietate nu dovedeşte atîtea calităţi. Se ştie doar că balenele sînt blînde şi că nu sînt agresive. Acestea sînt poveşti marinăreşti nu mai breze decît cele ale vînătorilor. Să ieşim puţin din plasa de proiecţii a romanului şi să intrăm chiar în sfera poveştilor marinăreşti. Marinarii au susţinut că există balauri marini şi că oceanele sînt pline de mistere inaccesibile omului de uscat. S-au scris cărţi s-au desenat chiar figuri de monştri marini. Nu intrăm în detaliile mult prea bogate ale istoriei şarpelui de mare. Fapt sigur este că astăzi se ştie de existenţa unor animale marine de dimensiuni fabuloase care apar la suprafaţa mărilor. Marinarii n-au greşit în totul în acest caz. Krakenii nu-s o invenţie a lor. Monştrii există. N-au greşit nici în cazul balenelor. Brehm scrie că balena odată atacată trece deseori la contraatac. Dar ne putem adresa şi altor surse.

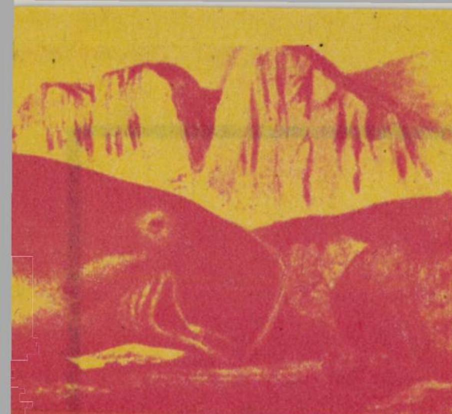

„Vînătorii de balene din veacul trecut povesteau numeroase întîmplări ciudate despre ferocitatea caşaloţilor. Pe vremea corăbiilor cu pînze, cînd balenele erau vînate de pe baleniere cu harpoane de mînă, caşalotul prezenta o primejdie serioasă. Adeseori se întîmpla ca din vînat să se transforme în vînător, urmărind bărcile şi vasele, care nu se puteau salva decît prin fugă.

Caşaloţii masculi se bat între ei lovindu-şi capetele întocmai ca berbecii. Atacînd vasele, ei procedează aidoma. Ne putem imagina cu ce forţă poate lovi acest «berbece» de o sută de tone într-un vas dacă, aşa cum afirmă unii, el se năpusteşte la atac cu o viteză de 20 km pe oră".

Între faptele eroice ale caşaloţilor, cunoscute şi lui H. Melville, stă şi scufundarea balenierei Essex.

„In anul 1820 un cașalot rănit a avariat goeleta «Essex» pentru vînarea balenelor, cu un tonaj de 238 t. Cașalotul a reușit să spargă unul din pereții vasului, dar din cauza loviturii se pare că a simțit «o ușoară amețeală». Fiara s-a îndepărtat puțin, zbătîndu-se de durere în convulsii ciudate. Dar nici n-au apucat bine marinarii să astupe spărtura, cînd «răzbunătorul» cașalot, într-un nou acces de furie s-a năpustit iarăși asupra vasului și i-a spart prora. Goeleta începuse să se scufunde. Echipajul s-a îmbarcat în bărcile de salvare, însă aproape toți marinarii au pierit în ocean".

Se pare că Moby Dick descrie această tragedie sau că pleacă de la ea. Istoria balenierei „Essex" este prezentă undeva în roman.

„Au fost cazuri, notează autorul pe care-l cităm, cînd unii cașaloți rupeau frînghiile chiar cînd aveau harponul în ei, devenind pur și simplu cașaloți ucigași ; cînd se mai întîlneau cu vasele, ei nu mai așteptau acul vînătorilor de balene, ci atacau primii, făcînd țăndări balenierele. Povestea unuia dintre aceșt. cașaloți a stat la baza celebrului roman al scriitorului american Herman Melville, «Moby Dick».

In anul 1857, un cașalot rănit a scufundat baleniera «Alexandru», iar în 1867 a adus grave avarii balenierei «Oceol». In istoria vînatului de balene sînt frecvente asemenea cazuri". (Igor Akimușkin – Pe urmele unor animale rare).

Romanul lui H. Melville încetează după aceste informații, verificate în timp, să mai fie o simplă poveste marinărească. Conduita balenelor rănite, a balenelor cu dinți, a cașaloților este constatată din numeroase cazuri. Nu este vorba deci de a transforma un animal într-un simbol al răului ci de a pleca de la o realitate. Balene ca cea descrisă de Melville au existat și nu una singură. Desigur, că o asemenea conduită este uimitoare la un animal și că intrigat de această purtare de aspect coordonat, Melville a urmărit să dea o explicație proprie. Din acest punct de vedere, Moby Dick este o ipoteză asupra inteligenței Cașalotului Alb. Monstrul pare a raționa și detaliile puține date de Akimușkin sînt revelatoare. Experiența determină la cașaloți concluzii și schimbarea de atitudine și de metode. Răzbunarea pusă în ghilimele de autor pare a fi chiar ce spune cuvîntul. Este trăsătura cea mai puternică, de altfel, a Balenei Albe.

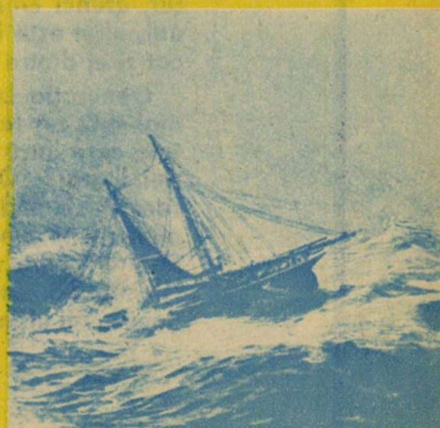
Dincolo de dimensiunea metafizică pe care Melville o dă întîmplărilor din Moby Dick stăruie și această întrebare asupra conduitei balenei. Mai puțin ficțională decît pare sau a părut, cartea lui Melville este mai aproape de do-

cument decît și-au dat seama cititorii ei dintîi. Conduita Balenei Albe este partea neelucidată a întîmplării și pe care romancierul încearcă s-o elucideze printr-o ipoteză. El îi atribuie inteligență și poate că ar trebui să fim mai puțin rezervați cu această soluție. Nu este balena ruda apropiată a delfinului care este una din cele mai inteligente viețuitoare ale pămîntului ?

Terminăm printr-o întrebare pentru că nici autorul lui Moby Dick nu-și propune să ducă totul pînă la capăt.

„Imi las sistemul cetologic neterminat, așa cum a fost lăsată marea catedrală de la Colonia, cu macaraua atîrnînd deasupra turlei neîncheiate. Căci dacă micile construcții pot fi duse la bun sfîrșit de către primii lor arhitecți, cele mari, cele adevărate, lasă întotdeauna cheia de boltă în seama posterității. Ferească-mă cerul să închei vreodată ceva. Toată cartea asta nu-i decît o schiță – ba chiar schița unei schițe. O, Timp, Putere Bani și Răbdare !"

EXISTĂ O GENERAŢIE LABIŞ

Generaţia Labiş este o realitate pentru literatura română fie că ea este numită aşa, fie că este numită generaţia Nichita Stănescu, fie Ion Gheorghe şi aşa mai departe. Ea are o fizionomie proprie şi asta o face să poată chiar fi contestată în bloc. Foarte productivă ea a ocupat şi încă mai ocupă primul loc în creaţia literară contemporană. În jurul vîrstei de cincizeci de ani, generaţia Labiş, generaţia Nichita şi aşa mai departe se înfăţişează prin reprezentanţii ei cu o producţie literară pe care alţi scriitori n-au atins-o într-o viaţă mult mai lungă.

Primul din această generaţie a fost consacrat printr-un accident Nicolae Labiş. Cei ce i-au supravieţuit au căpătat consacrarea în timpul vieţii ajungînd la o recunoaştere integrală. Unul din ei este Nichita Stănescu de care ne-am despărţit prematur, atunci cînd poetul abia împlinea cincizeci de ani, altul este istoricul literar Alexandru Oprea plecat şi el dintre noi la o vîrstă asemănătoare.

Generaţia Labiş, generaţia Nichita Stănescu, nu mai este un fenomen incert, în devenire, ci o realitate care intră din ce în ce mai mult în spaţiul istoriei literare. Omagiul creaţiei şi personalităţii literare a celor doi scriitori este încă unul din documentele însemnătăţii şi valorii lor. Facem loc în paginile care urmează cuvîntului scriitorilor despre Nichita Stănescu şi Alexandru Oprea cu prilejul despărţirii ultime.

Nichita Stănescu

VĂRSĂTORUL DE AUR

Tremură în amintire o salcie de demult. Liliacul sparge muguri. Vine, în sfîrșit, primăvara, și e urît în parc fără Nichita. El era vărsătorul de aur. Avea darul să viseze albastru și să transmită visul întreg. Spre începutul lui aprilie venea totdeauna la Mogoșoaia ca să ne sărutăm cu un vișin.

Odată m-a luat la Carul cu bere ca să-i scriem lui Ștefan Bănulescu povești cu străchini din Obor.

Altcindva, a venit cu Breban ca să încercăm o odihnă sub piersici.

Eu îi povestisem că în copilărie mi se spunea în sat : Trestioară, Mesia, Lăiță, — și el mi-a zis pe loc : să scrii neapărat „Amintiri din copilărie", o carte, dacă nu de valoarea celei a lui Ion Creangă, măcar de visarea ei.

Cînd vorbesc despre Nichita, gîndesc ca atunci cînd aș călători pe crengile unei sălcii de demult. Într-o asemenea salcie ne-am cățărat acum treizeci de ani și am încercat să fim copii, dar acest lucru nu l-a izbutit decît Cezar Baltag.

Mă striga : — Măi, ăla cu lebede, încotro ?

— Îl caut pe Tomozei. A promis că dă un vin roșu la Catanga.

— Dau eu vinul. Cu condiția să-mi spui o poveste.

— O am în buzunar.

— Povestea se numea „Seceta". D. R. Popescu, căruia i-o citisem pe la amiază, îmi zisese : se va chema **Dincolo de nisipuri.** Nichita a rostit : deștept băiat, manuscrisul rămîne la mine.

Era la el și acum vreo zece ani. Astăzi nu mai știu unde e. Dar tot atît de adevărat e și faptul că multe lucruri (—) nu le-am știut bine niciodată.

În trecutul fiecărui bărbat, luînd timpul la cercetări mărunte, se află o vară cu ierburi coapte și cu titele bolnave de dorul nostru.

Ștefan Bănulescu, omul care a scris o Carte a milionarului, mai frumoasă chiar decît Balta Borcei, ne plătea bere ca să-i construim articole despre oamenii care smălțuiesc lutul cu pensula. Nichita lua creionul în mînă și zicea : nea Fănică, scriu tot ce vrei, dar să se întoarcă Fănică ăstălalt cu spatele, fiindcă scrie încet și mi se înmoaie mîna.

Într-o noapte de vară, tîrziu, a sunat la ușa mea, și mi-a zis : am plecat dela G., dorm la voi, iată bagajul meu. Avea două geamantane. Unul plin cu flori, altul plin cu fructe. Neluîndu-ne somnul, am trecut drumul la restaurantul C.C.A. Acolo, în miriștea greierilor, se uita la stele profesorul Al. Piru. Ne-a ascultat povestea, ne-a tratat cu vin și ne-a invitat la Șosea.

— De cîte ori unul din voi va fugi de-acasă, să mă caute pe mine. Mă cunosc toți arborii din oraș. Iar eu cunosc toate drumurile de întoarcere spre femeile iubite.

Exact cu treizeci de ani în urmă, într-o dimineață de martie zgribulită, în odaia lui Grigore Hagiu am ciocnit cu Nichita primul pahar de... spirt. E o băutură albastră. Albastru de ger ! a exclamat Nichita, și l-a sărutat pe Pavel Aioanei care furase spirtul dela Cluj iar eu, căzut în extaz, i-am înjurat pe Lucian Pintilie, Petre Stoica și George Radu Chirovici. La amiază am ieșit pe stradă și ne-am întîlnit cu Tomozei. Nichita și Tomozei au schimbat la Grigore Hagiu patru poezii de dragoste pe două mai alămite pe care le-am dus imediat la Contemporanul. „Ca să ne îndreptăm biografiile" zicea Nichita.

Într-un aprilie de neuitat, văzîndu-ne că ne sărutăm cu vișinul și cu doi meri și chinuindu-se să înțeleagă ceva, fostul director al Palatului Mogoșoaia, tovarășul Vieru, om de 2,02 m., minunat și plin de bunăcuviință, ne-a întrebat : dar ce faceți dumneavoastră aici ?

— Învățăm lecția de sinucidere, a spus Nichita. Peste un minut terminăm.

— Vă aștept. Colo, în fundul livezii, au apărut doi iezi și doi miei. Veniți să-i vedeți.

— Numai dacă sînt albi, am zis eu, pradă tuturor superstițiilor.

— Eu aș vrea, a zis Nichita, să se întîmple și unul negru.

Și s-a întîmplat, într-adevăr, să fie și unul negru. Nichita l-a sărutat pe bot și pe cercei. Și iedul cel negru nu l-a uitat. Într-un decembrie, cînd se indeasă iarna în suflet, l-a chemat în pajiștea unui destin sumbru. Sînt convins că acum, cînd se arată primăvara, stau amîndoi sub o salcie de demult — vărsătorul de aur și iedul cel negru și aruncă în lume umblet de aprilie.

Fănuș Neagu

Scriu «Nichita»

artie. Primăvara s-ar zice că ne-a uitat. E frig. Sint singur și scriu despre Nichita.

Sint singur de el.

Sintem singuri și obsedant, cu o fioroasă voluptate, numele lui Nichita ni se scrie pe creier așa cum l-au crestat maramureșenii pe troița pusă la căpătiiul lui. Il visăm, ne umplem conversațiile cu el. Sintem locuiți de el. El ce nu e — incă — amintire și nu va să fie curind. El, Prietenul, poetul fără amurg, autor de zeiască vorbire poetică și făuritor de orgi prin care trece, pură, muzica unui singe ce nu se poate coagula.

Am să mi-l evoc. Doar cit voi trăi.

Voi recompune (in măsura in care va mai fi posibil) fragmentele de timp in care, băieți săraci, am impărțit colțucul aceleiași secunde și, rotschildzi, ridicam turnuri de cuvinte și biblioteci de himere.

Acum e prea devreme.

Acum nu mai știu nimic. Acum nu mai inteleg nimic.

Acum mă simt obligat să-i scriu numele in podul palmei, cu cerneală de cireașă, și să inchid repede pumnul, spre a-i apăra vocabulele. De ger. De „buzele" evocării cleioase.

I-am apărat făptura ?

Nu indeajuns. „Inima mea e o bătrină roată de cauciuc, roată de camion vechi" spunea și, uite, roata s-a rostogolit dincolo de zare. Roată de camion, carne muncită de dragoste și jind, carne de o neomenească sensibilitate și friabilitate : iertătoare și blindă. Roată săpată in piatra drumului cum, la Histria, direle trasate de căruțele cu amfore dar și de carele de luptă zgiriind in treceri succesive pietrele albe.

●

Histria ?

Cum ar mai putea ea exista fără Nichita ?

In vara anului ce avea să-i fie și de glorios semicentenar și de ferpar, aflindu-ne mai mult pe urmele lui Pârvan decit pe ale grecilor și bizantinilor, stam intr-un cotlon, aproape unul de altul cu intre noi doar o treaptă de ciment. Brusc, am văzut cum pe lespede apare un șarpe (probabil inofensiv) dar de considerabilă mărime. Nichita i-a zis : „Tu cine ești, bă ? și șarpele și-a intors capul spre el, l-a privit țintă in ochi, apoi și-a urmat drumul". „Ai văzut ? a rostit Nichita, eu am mai văzut șerpi dar e prima oară cind un șarpe mă privește și el." Bineințeles, momentul a fost scris. L-a scris intr-o poezie dar in vers orgoliul i s-a mai temperat. Poetul trebuia văzut cum arăta atunci cu părul involburat de vint, cu fața udă de soare, intoarsă in profil și exprimind bucuria intilnirii cu șarpele, (fantastic ?) printr-o poză „teribilă".

A doua zi m-a intrebat cu o oarecare teamă in glas : „Ce crezi tu, dumneata, că a vrut șarpele ăla de la mine ?"

„Mondenități, i-am răspuns, geniile se mai și salută cind se intilnesc".

●

Dar nu asta am vrut să spun. (Chiar pentru asta am venit să-ți spun... nu-i așa ?) Bacovia ? O Histrie și el. Bacovia, atit de des evocatul de noi și psalmodiatul... („Sint citiva morți in oraș...").

Pentru mine e incă unul singur.

●

Există Opera lui Nichita Stănescu.

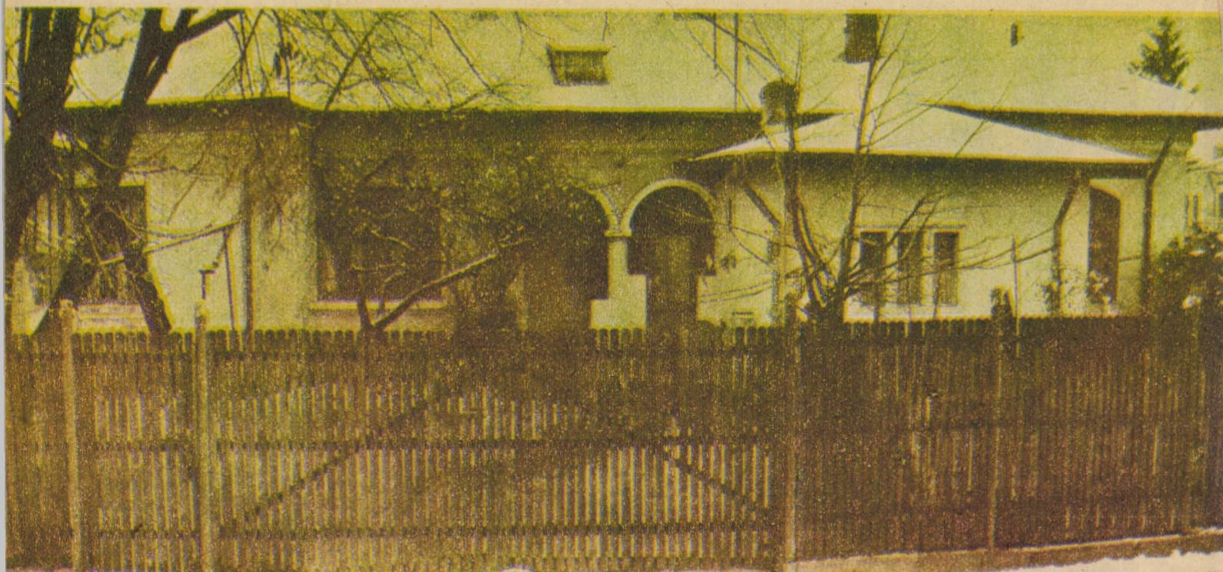
Iubind această Operă și dind tiparului evocări ale vieții poetului alcătuite cu infinite precauții il vom putea păstra intre și in noi pe Nichita cel viu.

Respectind Casa Operei dar și casa nașterii dar și casa in care a gindit și scris in ultimii ani (de pe un braț al Pieții Amzei ce ușor ar putea fi impodobit cu fălosul lui nume) respectindu-i viața pe care avem datoria de a o povesti nu doar cu detaliile ei picarești, ci, in primul rind, cu cinstită bunăvoință românească, așa, numai așa, vom uita că la 31 martie Nichita nu implinește 51 de ani.

●

Martie. Primăvara s-ar zice că ne-a uitat.
Sint singur, e frig și scriu despre Nichita.
Scriu de Nichita.
Scriu Nichita...

Gheorghe Tomozei

Casa in care s-a născut Nichita Stănescu, Ploieşti, str. Buciumului, nr. 1 (Foto.Al. Condeescu)

Altunde

n ultimii ani, Nichita Stănescu era un astru în plină implozie: ca să nu te prăbuşeşti în cîmpul lui de cădere gravitaţională trebuia să ai viteza luminii. Pentru unii, însă, perioada sa de radiaţie se terminase.

De fapt, posteritatea lui abia începea. Aşa se explică popularitatea imensă care îl făcea acum de neabordat pe vechiul prieten. Intîlnindu-ne de cîteva ori, mai mult în treacăt, am simţit amîndoi cum, deşi ţineam la fel demult unul la altul, vorba nu se mai lega ca în trecut. Nu ştiu cum vor fi gîndit cei ce-l vizitau des în ultima perioadă – erau atîţia împrejuru-i încît, literalmente, nu mai puteau comunica cu el, ştiu doar că atunci cînd am crezut că nu mai pot avea „reacţie gravitaţională", faţă de capcana geniului lui Nichita, am căutat să mă apăr, poate spre mîhnirea lui şi, mărturisesc astăzi, şi a mea. Totuşi, altfel, nu se putea.

Ultima noastră întîlnire a fost sub zodii eminesciene. Era în toamnă, pregăteam numărul Eminescu al „Vieţii Româneşti" şi m-am dus împreună cu un coleg de redacţie, să luăm un ciclu de poeme (**Triptic eminescian** în numărul 12 al revistei). La început nu voiam să urc, dar colegul m-a deconspirat şi **a trebuit să-l văd** pe Nichita Stănescu. Era, în ciuda bolii, acelaşi om calm, surizător, ca acum aproape treizeci de ani cînd l-am văzut prima oară pe prietenul meu. A insistat să nu „ratăm" acest ritual de trecere. Era seară, o seară calmă, pecetluită însă de auspicii definitive. A deschis încet o sticlă de vin roşu, uimindu-se, cu cuvinte puţine, de bucuria acestei regăsiri. N-a simţit deloc nevoia să strălucească, el care ştia să strălucească aşa de bine ca nimeni altul. Mi-am dat seama că ghicise – cu cîtă putere şi linişte – că rostul îi era mult mai grav şi deosebit în acel moment: prietenul comunica. Frugal, desprins de glorie, zîmbitor ca pe vremuri cînd ne întîlneam într-o casă joasă la părinţii Doinei şi eram toţi, Nichita,

Grigore, Cezar, Nicolae, și, din cînd în cînd Mircea. Alcoolul se ivea pe masă rar, mai mult ca un ritual, în/și după anii de cruntă iarnă dogmatică și de secetă culturală, poezia era cel mai neprețuit vin pe care ni-l doream : ne așezam în jurul cîte unuia din noi care începea să citească și timpul dispărea. Și iarăși, ca și atunci, de mult, am avut aceeași senzație parcă de abolire a duratei.

Viteza de „elaborare" a gîndului poetic la Nichita Stănescu era instantanee, fulgerătoare. Poate de aceea, în ultima vreme, devenise „lent vorbitor". Pentru poetul care ajunsese să scrie aproape vorbind, cuvintele încercau să mai domolească galopul ideilor, pentru a le putea stăpîni. Nichita nu era ceea ce se cheamă un poet «spontan», dar, așa cum am spus, viteza de elaborare a ideilor sale era aproape instantanee ; de aceea putea să «șamanizeze» în orice loc, chiar și în lipsa colii albe și a mesei de scris. Cei care nu l-au cunoscut nu vor avea cum să-și închipuie cum un om putea rosti pur și simplu poeme atît de extraordinare. Părea că retina lui, așa ca aceea a «omului-fantă» din **Elegiile** sale, e direct lipită de retina lucrurilor și de aceea se putea privi în toate, direct, aparent fără vreo pauză de reflectare. Dar poezia lui Nichita Stănescu, se știe, nu e niciodată simplă descărcare vital-emoțională, oricît de fierbinte sau brusc ar fi prilejul declanșării ei. În tensiunile ei, oricît de imediate, ea reușea să încorporeze prin miracol structuri, pattern-uri, paradigme și atitudini simbolice, surprinzînd într-o „poietică" de o complexă coerență lăuntrică, transparența lumii. Desigur, orice poem adevărat are întotdeauna ca punct de plecare și o experiență primară, trăită, asumată și, desigur, «periculoasă». În acest sens, dar nu numai în acesta, Nichita Stănescu a dat dovadă de un curaj deosebit.

În ultima contemplare a **Elegiei a treia**, Nichita Stănescu ne vorbește de anamneza dureroasă, pe care atingerea unei clipe înalt privilegiate, de neuitat dar și de nereamintit, care i-ar fi putut fi fatală în ordinea vital-pămîntească, a putut-o cîndva declanșa :

„...Se arăta fulgerător o lume / mai repede decît timpul literei A. / Eu știam atît : că ea există, / deși văzul dinapoia frunzelor nici n-o vedea. / Recădeam în starea de om / atît de iute că mă loveam / de propriul meu trup, cu durere, / mirîndu-mă foarte că-l am... // Astfel mă încordam să-mi aduc aminte / lumea pe care am înțeles-o fulgerător / și care m-a pedepsit zvîrlindu-mă-n trupul /acesta, lent vorbitor // Dar nu-mi puteam aminti nimic. / Doar atît – că am atins / pe Altceva, pe Altcineva, pe Altunde, / care, știindu-mă, m-a respins".

Te-a respins și te-a silit să mai arzi necruțător, pînă la capăt, pentru că ne trebuiai, Nichita Stănescu, pentru că încă nu ne puteai părăsi, pentru că poezia noastră avea nevoie de tine.

Cezar Baltag

Un alt timp

N-ai spus, odinioară Nichita, la Belgrad, aproape zîmbind : „Mă-ntorceam țipînd : unde e viața mea ?"

Credeam : e un vers.

Și era. Ca oricare altul cu ale cărui frumuseți metaforice ne înfășuram propria noastră viață. Și nu era doar un vers.

În dimineața zilei de 13 decembrie, invizibilul ornic al lui Nichita Stănescu a început să înregistreze un alt timp, pe care doar el îl poate vedea. Bătăile i le auzim și noi. Numai așa cum era, Nichita Stănescu putea rezista în fața cerințelor noastre. Putea ființa în mai multe locuri deodată, ca în niște lumi paralele. Era pretutindeni unde-i pătrundea cuvîntul de neoprit ca lumina. Elegiile sale sînt scrise pentru omenire și veșnicie ; așa se și citesc în Anglia și Ungaria, în Cehoslovacia și Iowa City, la Stockholm și la Belgrad. Locurile, „mai puțin clare" ale Elegiilor se iubesc cu o dragoste aparte, pentru a se deschide. De parcă a împăcat damnarea lui Baudelaire și invectiva lui Rimbaud și Hlebnikov, strigătul lui Brâncuși „Vă ofer bucuria însăși" ! cu instinctul sinucigaș al lui Paul Celan care se aruncă în Sena, Nichita Stănescu își impune cel mai riguros program : să nu iei nimic și să dai totul. În viață, acesta e versul, în vers acesta e viața. Întreaga viață se desfășoară în fața ființei poetului, se înfășură pe fundalul învățării de a muri. Pentru Stănescu, ca și pentru Eminescu, moartea reprezintă suprema, ultima lecție. Acestui fapt nu i se dă crezare, dar deodată, cînd vine clipa, totul e definitiv de clar.

Acea clipă a sosit, iată !

Adam Puslojič

Continuare în pag. a 17-a

Cîntec tîrziu

stau pe o piatră
cu însumi de piatră
cu inima de piatră
cu creierul de piatră
gîndindu-l
în liniștea absolută
pe cel numai și numai de piatră

Grigore Hagiu

PUSTIUL

In primăvara lui 1958, într-o duminecă dimineață, spre ora 10, intram, cred că pentru prima oară, în holul Casei scriitorilor. Nu știu de la cine aflasem că acolo se țineu, în fiecare duminecă dimineața un cenaclu al tinerilor scriitori și, cu o emoție exagerată, am deschis ușile ce dau în rotonda Casei și, așteptînd să se facă ora zece, lîncezeam, stîngaci, pe lîngă pereți. Erau doar cîteva siluete necunoscute, acolo, deodată s-a deschis ușa și a apărut „vechiul" meu prieten Grigore Hagiu ce, pășind cu o mult mai mare relaxare pe covoarele distinsului stabiliment, mi-a spus :

– Ce faci, ai venit la cenaclu ?! Vino în restaurant, am să ți-l prezint pe Nini !...

În restaurant, la o masă în colț, se găseau cîțiva tineri de vîrsta mea, dintre care nu cunoșteam pe nici unul, dacă nu mă înșel. Am fost prezentat : – Nicu Breban și, mai țiu cu precizie trei nume minte : Cezar Baltag, Lucian Pintilie, Nichita Stănescu, Cezar, subțirel, frumos, cu ochelari, încordat, urma să citească sus, peste cîteva minute un ciclu de poezii „Răsfrîngeri" ce m-a orbit prin transparența, tensiunea versurilor și mai ales prin neverosimila discordanță cu poezia momentului ce colcăia de dogmatism și

DUMINECII

improvizaţie. De altfel, deşi urma să debuteze cu Nichita peste doi ani, Cezar nu a reuşit să publice acest ciclu decît peste vreo zece ! Nichita, un lungan blonziu şi uşor spin (remarcasem una sau două poezii scurte semnate de el, prin „Gazeta literară" şi nu ştiu ce anume mă făcea să-i reţin numele turtit de tinerii poeţi ai momentului, ce umpleau, cum ziceam coloane grase cu cronici rimate) zîmbea cu fineţe, uşor incomodat de verbiozitatea acidă a lui Lucian Pintilie, pe care îl credeam, bineînţeles, ca pe toţi ceilalţi, tînăr scriitor şi „candidat", ce, neputînd rezista spiritului histrionic şi mucalit ce-l inunda de fiecare dată cînd se găsea într-un grup, se lega de vestimentaţia poetului.

– Ascultă, Nichita, parcă îi spunea, cînd ai să renunţi la veşnicul svetăr pe care-l porţi, sau măcar dă-l cuiva să ţi-l cîrpească în coate, ia stai ! Dacă mă uit bine, mi se pare că mai ai unul pe dedesubt, ce-i cu băiatu' ăsta, domnule, de ce nu-l ajutaţi careva să se îmbrace decent, sunt convins că, debarosat de ţoalele astea cu care a venit acu vreo cinci ani de la Ploieşti, dă cu siguranţă la iveală un flăcău frumos !! De unde să ştiu eu dacă are talent dacă umblă astfel... ia uite şi la cămaşa aia cu dunguliţe... etc. etc., cei din jur zîmbeau, Nichita, cu privirile plecate, cu picioarele lungi, întinse în faţa sa, parcă îşi privea surîsul acela ce urma apoi să fluture ani de zile pe faţa lui, unindu-ne în jurul său. În clipa aceea, însă, intrus fiind şi neînţelegînd bine spiritul grupului, criptic ca orice grup tînăr solidarizat în jurul unei obsesii, cred că resimţeam faţă de el, ţinta acelui tir de mitralieră verbală, nesfîrşită, ce rupea parcă aşchii din trupul lui mare, subţire, expus, ca un sfînt tîrziu, ce-şi caută o coloană ca un capitel dezgropat şi exotic, un fel de compasiune. Cu atît mai surprins am fost, sus, auzindu-l vorbind, peste vreun ceas. Ciclul de poezii, splendid şi revelatoriu al lui Cezar, aducînd cu decizie un aer rimbaldian prin acele încăperi provinciale, a fost bineînţeles ţinta unor atacuri suficiente şi concentrice. Nichita, Nini, cu aceleaşi lungi picioare întinse în faţă, cu gesturile elegante, cu degetele-i lungi, deja arse de nicotină, le-a luat apărarea şi cu o surprinzătoare dicţie intelectuală, cu o siguranţă a argumentelor şi, se vedea asta deja, cu o cultură nu de fiecare zi, asimilată, intrată sub pori, ne-a făcut la toţi, mie în primul rînd, demonstraţia unor chinte şi fandări de floretă, precisă şi fermecătoare.

Cum să descrii, însă, farmecul ?! Pe stradă apoi, pe Calea Victoriei, mergînd împreună cu el şi cu Grigore, furîndu-i profilul, ca unei femei, inima mi se încercuia, cu siguranţă de panica nehotărîtă şi suavă a dragostei, a simpatiei brutale. „Vrei să viu la tine ?! i-a spus lui Grigore, care stătea prin apropiere de Ştirbei Vodă şi m-am despărţit de cei doi la colţ. Nu eram încă „acceptat" de ei, o simţeam, bănuiam că sunt, cei doi, cel puţin, poate şi Cezar, într-un grup format pe afinităţi complicate, extrem de restrictiv şi, în timp ce-i priveam depărtîndu-se, siluete atît de asemănătoare, am simţit cum cad, ca o ratare, cum recad în Bucureştiul acelor ore de început de după-amiază de duminecă, insipid, ne-epic, o închisoare a spiritului.

Peste cîteva săptămîni urma însă să fac parte din acel „grup" al lui Nichita ce exista, realmente : Cezar, Grigore, Eugen, Mircea, Modest, Petrică ; iar la începutul verii chiar, Nini urma să se mute la mine, în strada Nerva Traian deoarece, spre deosebire de el, aveam privilegiul unei camere. Eu însumi l-am mutat, am încărcat vechiul meu „Plymouth" '38 (aveam numai o garsonieră dar şi un automobil, o raritate în epocă) cu cărţi, ceva haine, un lampadar, un covoraş roşu care şi astăzi îmi străjuieşte pragul, i-am urcat în faţă pe Nini şi pe Doina Ciurea, logodnica lui, şi am făcut drumul de pe Moşilor pînă la Lemetru. Era o altă duminecă şi astfel in aceste dumineci simetrice, cînd burghezul îşi soarbe cafeaua şi comentează cu ironie secolul, noi am alunecat într-o prietenie de un sfert de veac, uniţi de o utopie comună. E încă lîngă mine, incomodîndu-mi uşor mîna la schimbarea vitezelor. Doina stă rezemată cu capul ei negru, distins, de geamul portierei – dintr-o gelozie enormă nu a aşezat-o între noi ! – maşina noastră neagră, demodată, ca un bac, pluteşte pe curenţii oricărei după amiezi timpurii, în pustiul duminecii.

Nicolae Breban

STRĂZILE LUI NICHITA

ntr-o vreme a boemei sale fie voluntară, fie impusă de împrejurări neprielnice, Nichita şi-a avut adăpostul pe numeroase străzi bucureştene. Prietenii, puţini la început, cu toţii nababi ai sărăciei, îl găzduiau frăţeşte. Proaspătul absolvent al Facultăţii de filologie nu aducea cu sine nimbul gloriei (nici n-apucase să încredinţeze ceva tiparului) ci atributele unei minunate personalităţi umane: imaginaţie incandescentă, imensă generozitate, bună-cuviinţă, umor, inefabilul gesturilor, apetenţa farsei nesupărătoare. Aducea şi o neţărmurită dragoste pentru poezie, într-un moment cînd poezia era hingherită. Dintre străzile pe care pietonii îi puteau întîlni frecvent silueta de sveltețe regală şi chipul serafic, amintesc cinci: Gutenberg, Pictor Stahi, Bulevardul Republicii, Intrarea Spătarului, Nerva Traian. Aici trăiau în anonimat subsemnatul, Grigore Hagiu, Modest Morariu, Mircea Ivănescu şi Nicolae Breban. În alt timp şi-n alte circumstanţe, diferite, noi străzi ale Capitalei l-au adoptat sărutîndu-i umbra romantică — perimetrele în care găsea găzduire la Aurel Covaci, Constantin Chiriţă, Gheorghe Tomozei şi Ion Drăgănoiu. Fiecare, în parte, îi oferea căldura prieteniei sfiite, ferindu-l totodată de belelele în care dragul de Nichituşa, teribil de nepractic, se vîra el însuşi. Autorul „NECUVINTELOR" a locuit şi-n multe ale case primitoare. Unele au fost cuibul său de înger, citadela sa de aur — menţionarea lor îi revine biografului de mîine.

Pe Gutenberg 16 A, într-o mansardă să n-o doreşti nici duşmanului, Nichita şi-a petrecut veacul lîngă mine doi ani, iar în idilica Băneasă, următoarea mea „reşedinţă", încă doi. Sunt locuri umile, unde cavalerul suavelor nepăsări zămislise o parte a poemelor alcătuind volumele SENSUL IUBIRII şi O VIZIUNE A SENTIMENTELOR, primele trepte ce anunţau triumful, strălucitorul său triumf poetic. Gîndurile, obsesiile mele stăruie asupra chiţimiei din Gutenberg, străduţă somnoroasă, plasată la un pas de Teatrul „Municipal". Ajungeai la ea căţărîndu-te „printr-un burlan de piatră", cum scrisese Fănuş Neagu, rătăcit cîndva în acel iad. Hrana noastră cea de toate zilele şi nopţile era ceaiul negru şi amar, tutunul faliţilor. Uneori, duminicile dimineaţa, Nichita pleca la Ploieşti revenind seara cu sufertaşul plin. Aducea de regulă găluşte, după care eu, nicidecum el, mă prăpădeam. Dar pentru noi, hrana adevărată se chema poezia, niciodată îndestulătoare. Un poem de-al său, publicat în „Steaua", evoca ambianţa şi starea de spirit ce guvernau o existenţă precară, susţinută însă de măreţ idealism: „Pe strada Gutenberg într-o mansardă / demult, beţiile cu ceaiuri negre / făceau aldinele să sară / pe zidurile răzuite, negre / Mari hărţi de fum purtînd cocardă / o lună strălucind din circuri negre / pluteau pe cerul din mansardă / pe zidurile afumate negre / Noi doi visam o mare artă / cu versuri albe, versuri negre / o inimă dinamitardă / bătea-n ciolanele noi, negre / şi lungi şi-n creştere bastardă / hrănite doar cu ceaiuri negre / pe strada Gutenberg într-o mansardă / pe strada Gutenberg într-o mansardă...

Iată-mă înfăţişind o fărîmă de amintire, cît bătaia de aripă a fluturelui, o simplă „respirare". Mi-e greu, mi-e imposibil să invoc fiinţa lui Nichituşa la timpul trecut. Bălaiul, adolescentul dintotdeauna stă în faţa mea vorbind şi cîntînd şi vorbind, deşi în decembrie 1983 măreţia frigului l-a mutat definitiv pe strada aştrilor, în vecinătatea marilor. Şi, apoi, formulez fireasca întrebare: Ce se cuvine să spui întîi şi întîi despre o viaţă ca a sa, croită pe tiparele neobişnuitului? Rînduri închinate poetului Nichita Stănescu aşterne uşor doar persoana care l-a cunoscut superficial. Fiecare zi în preajma acestui fantastic vrăjitor al verbului românesc constituie un roman. Şi ce roman? Aproape trei decenii desfăşurate sub constelaţia prieteniei (din care scad trei luni, aparţinînd animozităţii) copleşesc. Ne-am îmbrăţişat prima dată în anul 1955, cînd mi-a cumpărat toate cărţile (se înţelege, pe datorie) pe care le expusesem spre vînzare în holul Universităţii. Curînd ne-am înhămat la căruţa mizeriei, o rablă pe roţi cu hulube frînte în hîrtoapele cotidianului. Dar noi eram tineri şi puternici, ştiam zborul înălţimilor izbăvitoare. Am împărţit asemenea unor soldaţi hîrşiţi coaja de pîine şi ţigara, ne-am cocoloşit în prezenţa soţiilor drastice, am pus la cale şotii duioase, am închinat pahare, ne-am citit şi răscitit reciproc poemele. Sunînd ceasuri faste, am străbătut meleaguri străine, singuri sau la braţ cu fraţii Anghel Dumbrăveanu şi Adam Puslovici, cu naş Titi, admirabila noastră călăuză sufletească. Oare pe cîte străzi ale ţării şi lumii n-au răsunat paşii, cuvintele, rîsul hohotitor? Traiectorii, itinerarii fascinante, imprimate puternic în letopiseţul aducerilor aminte. Descătuşat de emoţiile prea vii, numai şi numai atunci voi încerca să adaug şi eu o pată de culoare, măcar una singură, portretului nichitian, care se cere împlinit pe măsura fiinţei sale nepieritoare.

Petre Stoica

A 12-A ELEGIE, CEA FĂRĂ DE SFÎRȘIT

ram în Maramureș, în Muzeul din Sighetul Marmației, cu colegii de la **Luceafărul**, la capitolul „lemnului cel dulce și etern", cînd, ca un fulger negru peste pacea zăpezii, bubuise în șoaptă, vestea că NICHITA nu mai este.

Brusc, imaginile s-au suprapus. Peste străvechiul plug de lemn cu fierul în formă de cazma, apăru un tei din parcul „Pușkin" din Chișinău. Și l-am văzut pe Nichita sub el. Se aflau amîndoi pe Aleea Clasicilor de acolo: și teiul, și NICHITA. Nichita cel din 1976, oaspetele „Zilelor literaturii sovietice în R.S.S. Moldovenească". Atunci l-am cunoscut personal. Parcă îl văd înconjurat de ilustre personalități literare sovietice și de peste hotare, de tineri scriitori, de cititori, toți vrăjiți de Personalitatea și Poezia lui NICHITA sau altfel zis, de Personalitatea Poeziei întruchipată, cum rar se arată, într-un înger blond cu coamă de leu, cu ochii scăldați în roua compasiunii și generozității.

Ieșind afară din Muzeu, am găsit o stradă mișunînd de lume, mulți dintre trecători purtînd lecrece și cioareci, guba și zadii, toate făcute de mînă din lîna blîndelor mioare turcane de Maramureș. Dar prezența veștii cu spadă de fulger negru nu ne-a părăsit nici acolo. L-am revăzut pe Nichita cel de acum cîteva zile. Palid era, subțiat de suferință, cînd i-am trecut pragul casei. Bucuros și îngrijorat era, vroia să-mi dea ultima sa carte, dar nu o avea în casă. Și, totuși a găsit-o. Ce să fac, NICHITA, cu acel ultim autograf de la tine pe care nu-l pot reciti, că-i scris sub aripa fulgerului negru, autograf pe care îl voi păstra ca pe o garanție că, dacă ne-am întîlni cîndva, ne-am recunoaște ?

Scriu aceste rînduri în Ieud în casa profesorilor Ioan și Aurora Chindriș (dînsa născută Dragoș). Copiii lor se numesc Claudiu și Cornelia-Maria, de patru ani, care îmi spune „Capra cu trei iezi". Casa lor nouă și frumoasă stă între două ctitorii de lemn — Biserica din Deal (1364) și Biserica din Șes (1717). La ei am răsfoit „Codicele de la Ieud" (sau „Zbornicul") scris pe la 1391—1392.

Aceeași limbă dulce am găsit-o în el, NICHITA, limbă care azi te plînge, dar nu te mai lasă din sînul ei.

Limba aceasta, NICHITA, va scrie a 12-a elegie, cea fără de sfîrșit.

M-am uitat în cerul Maramureșului și n-am mai văzut fulgerul negru, ci o aripă de lumină plutind negrăbită peste munții cu brazi, ducîndu-se sau, poate venind. N-o fi cumva o poezie de a ta, NICHITA ?, care, mare cum este, se îndreaptă spre universalitate și eternitate. Dar unde te-ar putea căuta și găsi încă, dacă nu acasă ?

Liviu Damian

Un alt timp

Urmare din pag. a 13-a

Acum Stănescu e doar poet. Marele poet Nichita Stănescu. Iar moartea unde-i ? În poemul „Enghidu", citim versurile cheie : „Orice lucru îl privesc / noaptea de parcă aș privi-o..." Acest însemn al morții poetul vrea să-l imprime (pentru sine și pentru cititor) oricărui lucru pentru ca și lucrul și moartea să se grăbească să avertizeze. Viața e materia mult prea prețioasă, pentru a îndrăzni să scăpăm din vedere sau să uităm ceva.

Noi, scriitorii Serbiei, îți mulțumim pentru că ești și-al nostru.

Noi, scriitorii din Iugoslavia, îți mulțumim pentru „Cununa (ta) de aur" de la Struga.

Binecuvîntat fie pămîntul românesc care te născu din sămînța sa. Și, iarăși, binecuvîntat fie că te reprimește, vai, în veșnica sa îmbrățișare.

Iartă-mă, iartă-ne, dragă Nichita, că încă mai sîntem în viață.

Poezia voastră

n sensul de **domnia voastră.** Așa m-am adresat lui Nichita, fără nici un fel de undă ironică din primele zile în care l-am văzut, cunoscut și ne-am cunoscut și pînă în ultima crîncena, cumplita zi cînd l-am văzut detașat, absent, rece, pornit înțepenit spre **dincolo** și el parcă recitind mut altceva n-a mai vrut, n-a mai putut să mă vadă și să mă recunoască.

Mi s-a făcut frică și frig.

Ați plecat **poezia voastră** către „măreția frigului" și-mi amintesc cum de atîtea ori, dîrdîind de ger amîndoi îmi explicați pe îndelete voios și năstrușnic doct cum acest fenomen distruge microbii, ne apără pe dinăuntru și pe dinafară precum tot pe îndelung și pe înțeles îmi lămureați citind cazuri imaginar-concrete faptul că romul popular băut pe stomacul gol îmi cauterizează și vindecă la iuțeală ulcerul meu duodenal cu nișă (nișă în care ne propuneam să așez o mică statuetă a dumneavoastră). Vă mai amintiți **poezia voastră ?**

Dar văd că rîndurile mele capătă treptat o tonalitate jenant patetică și mă voi strădui să le dau mai încolo o linie obiectivă detașat afectivă, între lacrimă și zîmbet sau, parafrazîndu-vă, să le rînduiesc, să le dau o coloratură a su (rîsului)-plînsului.

Pașii timizi ai adolescenței noastre literare s-au întîlnit și împletit și datorită mersului cam șontîcăit și împleticit, gustului, preferințelor ager jucăușe ale lui Paul Georgescu, mare om de cultură, excepțional prozator, om capricios, sinuos, imprevizibil, fin depistator de talente căruia, iată, folosesc cam nepotrivit acest colț de pagină spre a-i aduce fie și tîrziu un omagiu pentru împlinirea (de fapt depășirea) de ani 60 (șase zeci).

Dînsul ne-a — de la facultate „amușinat" și ne-a — trudnic, adus la „Gazeta literară". (Am folosit dinadins sucita și incitanta sintaxă a prozei lui **p.g.**). Eu lucram la secretariat, făcînd de toate și încurcînd toate. Mă torturau mai ales zincurile — trebuind să sortez în plicuri pozele scriitorilor cu imaginea lor bătută, reliefată în metal plumbuit. Le zăpăceam rău de tot și încasam la observații, mustrări, bătăi cu pumnul în masă de mi se făcuse cam de ducă. Scrisul mi-era greoi, împiedicat — publicasem o povestire bună, două slabe, cîteva recenzii inodore-incolore, un articol stupid despre un autor pe măsură și mai fusesem catalogat împreună cu alții drept „tînăr critic". Nimic nu se lega. Eram posac, pieziș, slab și urît și ca să folosesc un termen uzual al criticii de azi mă închisesem într-o „tăcere granitică".

Asta pînă într-o zi cînd potrivind la zincuri și la poze asortate în plicuri, m-am pomenit bătut pe umăr și răsucit în loc de un tînăr înalt, frumos — cum numai el se poate descrie pe sine și care mi-a zis înghiontindu-mă :

— Ce faci **bre ?** Cît te mai umbrești și posomorăști așa ? ! Hai încoace ! Și mi-a răvășit la iuțeală plicurile mele cu poze cu zincuri.

Era Nichita.

Îl știam, firește dar n-avem curaj să vorbesc cu dînsul.

M-a dus pe coridoarele întortocheate ale „Gazetei Literare" de pe Ana Ipătescu nr. 15 într-o cămăruță ascunsă unde își avea perimetrul secția de poezie a revistei.

Aici Nichita poate pentru a mă întrema a exagerat zicîndu-mi că mă cunoaște din facultate (n-avea cum, el absolvise înaintea mea) mi-a mai zis să nu mă las consumat de umilințe și pînă la urmă mi-a spus **colega.** Asta m-a lăsat cu gura căscată.

— Mai mult decît colega, bre, mi-a mai zis el, sîntem legați și altfel. De uimire mi s-a cusut iar gura. Aveam să mă lămuresc repede : eram încadrați pe aceeași rubrică de salarii amîndoi : **poezia sa** o jumătate de normă, eu firește, cealaltă jumătate. Trei sute și ceva de lei la chenzina mică, trei sute și ceva de lei mai mult la chenzina mare. De partea fieștecăruia. Ne ajungeau pentru o „mizerie fastuoasă" cum declara Nichita într-un interviu.

Ceea ce transcriu acum s-a petrecut în toamna anul 1958.

În cămăruța aceea — unde sălășluia secția de poezie cu Victor Kernbach în frunte — Nichita m-a întrebat dacă știu șah. Știam — în liceu avusesem un fel de categorie. Dar nu mai jucasem de atunci. A scos **poezia sa,** nu știu cum și de unde și cînd, la iuțeală oricum niște piese și o tablă de hîrtie, ondulat-scorojită. Nichita juca fantezist tăios, eu tenace, riguros și mediocru. Nu-i luam piesele aruncate aparent anapoda, arătîndu-i capcana pe care mi-o întindea dar arătîndu-i și eu careurile fragile. Am început să rîdem amîndoi, am mai jucat cîteva partide și cred că, printre altele, partidele de șah — unele anapoda, cîteva riguroase, crîncene pe ambiție jucate de seara pînă cînd dimineața ne învinețeam fețele și ferestrele locuințelor pe unde ne-am perindat ne-au apropiat mult.

Și tot așa pînă cînd într-o seară zăbovind la șah în redacție ne-a cam prins noaptea singuri. Nichita m-a întrebat unde stau, eu i-am spus că nu prea am unde — mă cuibărisem într-un subsol al unui consătean de-al meu — fochist de bloc, care, cumsecade, mi-a spus că nu mă mai poate găzdui decît trei-patru zile — altfel îl pîndesc amenzile și chiar darea afară. Nichita

mi-a spus că și el înoptează pe unde apucă și ora fiind tîrzie, el cutezător cum îl știam a zis — „hai să dormim aici, în redacție". Eu am încercat să protestez moale că dacă ceva, ceva, cumva, instituție de, ne prinde, am biguit ceva dar și pleoapele ochilor (operate anapoda în clipa cînd scriu aceste rînduri și care mă ustură ca niște foi de ceapă și aia stricată), deci pleoapele ca și picioarele îmi erau grele de somn. Pînă una, alta, Nichita a adus două maldăre de ziare, le-a pus căpătîi, un covoraș redacțional subțire aveam sub noi am adormit pe loc.

A doua zi mai spre mijlocul ei (niciodată cît timp am stat lîngă Nichita nu ne-am trezit dimineața, cel mult o îngenuncheam, o risipeam și ne culcam în zori) ne-am trezit proaspeți, voioși și mirați unul lîngă altul.

— Gata, a zis **poezia sa**, aici o să fie gazda noastră, aici dormim.

Cum, în ce fel, cu ce încuviințări sau aprobări Nichita, după ce ne-am spălat sumar pe față la chiuveta redacțională, mi-a făcut semn să tac, să nu-l întreb nimic. Uneori cu toată absența și plutirea aburoasă, abstractă peste cele trebuitor și lumești necesare, Nichita era foc, argint viu de îndemînatec și descurcăreț. Poate și datorită faptului că buimăcea pe alții prin solicitările lui absurde sau aparent căzute pe lîngă firesc.

Așa că mare mi-a fost uimirea cînd a doua zi **poezia sa** mi-a întins o cheie mare și grea lucrată în fontă — era cheia clădirii de pe Ana Ipătescu 15.

— E-a noastră a zis glorios, punînd-o pe masă. Prin ce tertipuri a obținut-o nu știu. Frumusețea e că această cheie nu ne-a folosit la nimic : ori nu se potrivea la ușa masivă de la intrare, ori încuietoarea era stricată sau poate, noaptea nu ne pricepeam și îndemînam noi să mînuim scula.

S-a odihnit nițel, a dat un telefon, apoi a ridicat un deget așa cum numai el știa să ridice un deget fie subliniind auditiv un vers dintr-o baladă populară, fie descifrînd un vers dintr-o poezie modernă ori modernistă, fie indicînd direcții practice misterioase.

— Hai repede, mi-a zis și l-am urmat fără să mai întreb nimic. Știam că totul se va limpezi pe parcurs. Fluiera vesel un refren melodic dintr-un film pe atunci recent, o comedie. Am ajuns în Filantropia la o cunoștință a lui care a scos dintr-o magazie un pat de metal cu plasă de sîrmă, pat tip internat, demontabil. L-am transportat pe brațe pînă la redacție și deși căutam străzi mai ferite, mai ocolite tot stîrneam mirarea oamenilor. L-am ascuns într-o debara (erau destule în fostul sediu al revistelor literare).

Seara, după ce redacția se golise am încercat să punem în funcțiune instrumentul de dormit, care s-a dovedit cumplit de nărăvaș și afurisit. Trebuia să legăm cu sîrmă și sfoară picioarele patului de capetele plasei aromitor-adormitoare. Prea dibaci nu eram nici unul, ne-am opintit mult, le-am fixat, ne-am făcut o saltea foșnitoare din ziare și reviste, ne-am învelit cu o pătură de lînă mițoasă pe care eu între timp o adusesem de la provizoria mea gazdă-consătean și ne-am culcat „spinărici lîngă spinărici" cum mi-a scris Nichita într-o dedicație mai tîrzie pe un volum de versuri. N-a rezistat prea mult șubreda înjghebare, s-a prăbușit cu zgomot sfîșietor — metalic fără să ne trezească însă din somn pentru că n-adormisem. Am dormit iar pe jos dar pe saltea de jurnale și cu plasă de sîrmă. Peste cîteva zile am căutat noi oameni mai cu chemare practică. Ei ne-au legat definitiv picioarele patului de sîrmă, făcîndu-le flexibile ziua și ușor de montat seara sau în faptul nopții. Chiar și așa obiectul nu rezista sub doi și am hotărît ca ăla care vine primul „acasă" doarme pe el, ălălalt pe jos. Din pricina fenomenului de gingășie, ori duioșie cel care sosea primul întocmea patul și se culca pe jos socotind, normal, că întîrziatul va fi mai obosit și are nevoie de somn mai legat și mai bogat. Dar și zăbovitul în fapta nopții dădea o caldă apreciere gestului generos și se culca și el pe jos. Așa că patul rămînea de cele mai multe ori stingher, neîncălzit și nefolosit.

Abia mai tîrziu cînd am ieșit mai în față în rîndul lumii (literare) și ne-am mutat pe Roma 13 acest pat legat zdravăn și așezat pe butuci și-a dovedit temeinicia de rezista nu numai la două persoane dar și la trei. În caz de ger mare — asta fusese ideea lui Nichita — făceam rost de un poetaș sau criticaș mai „slab de constituție" și îl invitam la noi să ne învelim cu el contra frigului. Uneori se nimerea, o brodeam dar odată am luat un poet tînăr și firav căruia i-am arătat cum să doarmă dar el suspectîndu-ne de cine știe ce apucături a stat chircit în colțul odăii pînă dimineața, dîrdîind de frig. Temerile feciorelnice ale lui ne-au ținut pe mine și pe Nichita în cascade de rîs mare care ne-au încălzit binișor și într-un fel tot acolo ajunsesem.

Dar lipa-lipa m-am luat cu vorba — (o fi vîrsta, de...), dar de vină e și personalitatea înaltă a lui Nichita, autentic desfrîu de culori, de muchii și fațete orbitoare încît năucit nu știu-nu pot s-o prind — fie și anecdotic — sumar și plastic în linii puține, fără curburi și ocoluri afective.

Am să încerc altfel, altădată.

Poezia voastră, Poezia sa

esigur că timpul nu are limite dar pentru cei mai mulți dintre noi, robi și rîndași ai lui — „trăind sub vremi", are !

Dimensiunea aceasta pentru Nichita Stănescu — el avînd „dreptul la timp" nu există. Rîndurile, consemnările mele anterioare s-ar fi vrut legate de ziua de naștere a poeziei voastre, *rînduri murmurate trist cu virgule de lacrimi și cu puncte gramaticale cărora Cineva (arghezian*

vorbind) care se presupune că „le-ar vedea pe toate" — le-a pus un punct apăsat biologic. Am intîrziat, poezia voastră, cu însemnările mele, deoarece țintuit la pat din pricina unor dureri cu certificate medicale ștampilate, în ordine cum ar deveni, acte pe care ți le voi arăta acolo, dincolo, *dacă ne vom intîlni.*

●

Acuma cînd trebuie să începeți, după 31 martie, vîrsta de 51 de ani, să încălecați, cum se zice la mine în sat, pe anul cincizeci și doi o să vorbesc despre dumneavoastră depărtat afectuos și nostalgic apropiat la persoana a III-a.

Deci, ne aflam, lucram și locuiam într-un fel, poezia sa, *Nichita și cu mine în redacția* Gazetei literare. *Simplific, deoarece nu eram numai noi doi — aici, la etaj în cămăruța cea dosnică și mică ne adunam toți cei care am fost catalogați, etichetați și „închiși" în generația anilor '60. Ne adunam, pînă la ora fără ceasuri, „alde" pentru că nu prea aveam „nume", alde Cezar Baltag, Grigore Hagiu, N. Breban, Petrică Stoica, G.R. Chirovici și alții. Cetea fiecare „productele" sale literare. Nu știu cît și cum ne urmăream unii pe alții, era un fel de cenaclu afectuos, duios în care fiecare dintre noi, bîlbîit artistic, atunci, își pipăia, dibuia și bănuia formula proprie de scris. Toți eram „nemaipomeniți" — era un tic verbal al lui Nichita, care îl ruga pe cutare să mai recite versul cutare, care îi plăcuse, iar poezia sa, fără să-i propună modificări își nota într-un carnețel minusul gîndirii și imaginii exterioare, mărginașe. De-ale lui și de-ale altora. Mai venea de jos (dînsul locuind la subsolul clădirii don' Bănulescu, care ne povestea fascinante povești de cîmpie, uimindu-ne, și, cu modestie jucată, ne spunea să le scriem noi, pentru că dînsul n-are cum, cu ce și cînd să le scrie. Șuguia, ne mințea, mai blînd și mai domol zis ne amăgea ori se amăgea și pe el atunci — bărbatul cu iernile lui și milionarul cu cartea lui — pentru că la ore tîrzii (dacă pe timpul acela mai existau hotare între seară, noapte, dimineață, zi) deci la ore tîrzii îl auzeam pe don' Bănulescu urcînd cu tocul și călimara — cred că așa scrie și acum — și ascuns într-unul din numeroasele birouri ale redacției chinuia, chinuindu-se hîrtia albă din față, „zdrumicîndu-se", feroce reciproc. Noi însă, în cămăruța noastră rîdeam, blestemam zicerile și operele și literele dogmatice și iar rîdeam. Fie citind parodic texte lirice voioase, „sănătoase", zgomotoase, cu tematică verificată și aprobată (proze cu eroi cu pete și fără pete, articole de critică sociologică-apologetică ș.a.m.d., ș.c.l.).*

Nichita era „nemaipomenit" (îl folosesc iarăși ticul verbal de atunci) în a imita, parodia și chiar prelungi aplicat tonul emfatic, modalitatea estetică, schiloadă, sonoritatea și simetria uneori bună, dar exterioară, fără zvicnet și tumult interior, ale textelor lirice apărute pe atunci. Texte pe care le aflam lîngă noi sau sub noi. Toate acestea, repet, se întîmplau prin anii '58—'59.

Bineînțeles ne amuzam să ne ironizăm și în de noi sau între noi. Lui Breban, bărbat orgolios, dar blînd și înțelegător, îi apăruse o recenzioară la nu știu ce carte obscură, dar sub ea, dintr-o scăpare, tipografică nu-i apăruse și numele. Romancierul prestigios de azi a făcut un scandal imens, amenințînd că o să ajungă cu ele pînă la „nivele", acuzîndu-ne, pe Nichita și pe mine — redactori și corectori totodată la acel număr de revistă — că vrem să-l săpăm, să-l bruiem, etc. I-am spus consolator că stilul său se cunoaște și așa, am rîs puțin și drept împăcare i-am propus să ne citească una din întinsele sale piese de teatru de atunci. Ceea ce el imediat s-a apucat s-o și facă, deși era foarte tîrziu și noi am aplaudat-o printre ațipeli și ciupeli rînduite gospodărește. Altădată, o recenzie a lui Cezar Baltag la un volum prestigios pe vremea aceea a fost „jucată", schimbată tipografic cu semnătura lui Z. Ornea (parcă) recenzent al altei cărți. Fiecare își revendica moale autorul prezentat. Dar rumoarea ori umoarea au trecut repede, poate și datorită replicii unui om din conducere, replică poate sugerată de Nichita.

— Alte măști, aceeași piesă...

Nichita era fascinant oral, inventiv, fastuos, sclipitor în metafore și ziceri spontane, seducea, subjuga, copleșea, scăpăra debordant (epitetele sînt sărace, neputincioase) ce mai, avea și geniu verbal. Dacă cineva îi povestea o întîmplare mai curioasă, mai cu „șart", din adolescență, copilărie, ori una caldă, recentă, Nichita o repovestea, în cine știe care cerc de prieteni, adăugîndu-i de obicei linii noi de gingășie și umor, amănunte inexistente, încît ea nu părea repovestită, de „o străină gură", era aceeași și totodată alta, iar eroul pățaniei (măcar în ceea ce mă privește pe mine) nu numai că nu-l corecta ori contrazicea, dar, nostalgic, ar fi vrut s-o retrăiască așa cum era povestită de poezia sa. Dacă unul dintre noi îi povestea o carte mai răsărită, pe care el n-apucase încă s-o citească, Nichita o comenta și o recrea adăugîndu-i sensuri și episoade imaginare, inexistente în „economia" lucrării, decurgînd organic din ea, prelungind-o cu semnificații noi, superioare, încît, sînt hotărît convins, că autorul străin sau de-al locului, la o eventuală reeditare a lucrării, ar fi retipărit-o și refăcut-o potrivit variantei lui Nichita.

●

Șederea, zăbovirea noastră ca locatari clandestini fără chirie, repartiție și viză ștampilată pe Ana Ipătescu nr. 15 n-a durat mult. Cam din toamnă pînă în primăvară, tocmai pînă atunci cînd mutîndu-ne într-o cameră-birou mai luminoasă, mai din față, Nichita îmi spunea, în diminețile însorite, cît de „chinezesc de frumos" joacă pe covor și pe masă umbrele frunzelor de castani din față. „De-ți vine, bre, să le fixezi (umbrele adică) cu țăruși sau cu pioneze" — a adăugat nițel mai tîrziu și mai practic anapoda, privind o cutiuță plină cu măruntele, rotunjoarele dar înțepătoarele obiecte amintite.

Atunci — la reclamația unor familii de funcționari de la subsol precum că noaptea stîrnim zgomot mare, ba chiar că facem să... scîrțîie ușa de la intrare și... parchetul, strivindu-l, și pentru alte temeiuri cam fără temei și aruncate pieziș, cu furca — am fost chemați la aparatul administrativ al Uniunii Scriitorilor și ni s-a pus ferm în vedere că dacă în 24 de ore nu părăsim (noaptea) incinta ni se va desface, fără avertisment, contractul de muncă. Tonul era neînduplecat, dar chiar în 24 de ore n-am plecat noi. N-aveam cum și unde. Pînă la urmă, eu, întrebînd încolo și-ncoace, am „dibuit" o gazdă îndepărtată pe lîngă șoseaua Colentina. La un fost chelner. Acesta, dar mai ales zbîrcita lui nevastă, după ce că mă jupuiau financiar (chiria îmi subția substanțial firava leafă) îmi mai pusese în vedere să nu folosesc baia (un duș) decît o dată pe săptămînă — pentru restul trebuind să plătesc suplimentar (un fel de bacșiș — tic de chelner, de...) și să n-aduc femei în locuință.

Primul paragraf al ciufutei mele gazde era greu de respectat, era vară, cald, zăduf, cartierul era prăfuit și un duș cald sau răcoros se cam impunea. Il făceam fie „legal", plătindu-l, fie „printre picături", cînd eram singur acasă. Cit despre al doilea punct — cu fizicul meu și cu leafa delicat de subțire — nu era nici o primejdie dinspre sau către nostalgicul, primejdiosul și eternul sex opus. Și totuși, de aici mi s-a tras. Tînărul Nichita, „suavul lungan", era de o mare frumusețe (n-are rost s-o înfățișez). Intr-o seară, după ce am servit noi sumar masa într-o locantă populară, unde cîte o țuică și o fasole bătută se încadrau, nu spărgeau cadrele chenzinelor noastre (locantă care se afla unde se găsește acum intimidanta-financiar Podgorie, *în Piața Romană)* poezia sa, *răsfoindu-și carnețelul de adrese, mi-a spus că nu prea are unde dormi. L-am invitat la mine. La mine era un fel de-a zice. Am luat tramvaiul 26, ne-am dus, ne-am culcat și am adormit. Dimineața, eu, agrarian fiind, m-am trezit mai devreme și după ce chinuisem fără har cu creionul o hîrtie de scris, chinuiam fără îndemînare, cu briceagul, o cutie de conserve. Nichita dormea adînc. Gazda, de fapt găzdoaia, ca să zic așa, băgînd capul pe ușă și văzînd un obraz palid, frumos, prelung și un păr bogat bătînd în auriu revărsat larg pe pernă, a țipat, mimînd o pudoare rănită, și mi-a spus că, întrucît am adus o femeie să-mi fac imediat bagajul. La protestele mele, șoptite și drepte, și după ce Nichita s-a îmbrăcat iute, s-a trecut la un control jenant-hilar. Evidența, cum se știe uneori, supără.* Poezia sa, *ca să mai îmbuneze pe aprigii proprietari, a început să le recite niște versuri. Unele erau dintr-un ciclu mai „mirean", cu tentă parodic umoristică, dar Nichita, dezlănțuit, uitînd unde se află, a început să recite și din cele cu ținuta mai înaltă, abstractă. Eu le lăudam, cei doi le ascultau buimăciți, și s-au retras împleticindu-se în odăile lor. Seara mi-au spus că ei nebuni sub acoperișul lor nu țin și cel mult într-o săptămînă (cam atunci expira plata chiriei pe care o plăteam anticipat) să-mi iau catrafusele și să mă car în balamucul meu. Și chiar după ce, întîmplător, prin poștă, mi s-a trimis de acasă o ladă cu cireșe mari, pietroase și gazdele mele le-au apreciat seva, sucul și punînd cozile deoparte (pentru ceaiuri medicinale) ele au rămas tot neînduplecate, deși vorbeam linear, gramatical, chiar cu dezacorduri, acceptate de mahala. Frumusețe în orice fel respinsă, am conchis eu mai tîrziu, făcîndu-mi puținul bagaj și însoțindu-mi plecarea cu versurile topirceniene din* Balada chiriașului grăbit, *dar și cu cele ale lui Rilke, care, într-o variantă nepermisă pe atunci, sunau cam așa : lucrurile (ori oamenii) după ce se umplu de mine mă resping.*

M-am mirat, mă mir și acum, de ce Nichita, mai marele meu și al celor din seria (generația) noastră, și-a legat o vreme destul de bună și de lungă pașii, gîndurile, trăirile și gazdele, locuințele provizorii, de ale mele. Doar neagresivi social eram amîndoi, neîndemînatici practic eram deopotrivă. Și atunci ?

Toate se adunau și ne adunau la capete de oraș-capitală, pe șoseaua Pucheni (strada Naipu) ori, mai tîrziu, în centru, pe chiar prestigioasa stradă Roma, la numărul 13. Dar toate astea o să le amar amănunțesc altădată. Poate.

Nicolae Velea

Quadriga lui...

acă conștiința artistică a unui alt mare, neîntrecut bijutier al cuvîntului schimbase sapa în condei, atunci odată cu Nichita Stănescu condeiul se preschimbă în rază mai subțire și mai pură decît un deget de copil care arată luna, — așa cum apărea fulgerul neantului în „Basorelief cu eroi".

Și dacă lancea albastră a privirii i s-a înfipt într-un copac schimbător, dacă arcul brațului s-a frînt fără să mai atingă Cuvîntul, Nichita rămîne neschimbat, acela care a vînat cu noi leii melancoliei și ai îndoielii, ai strigătului și ai iubirii. Am petrecut cu el în timpul vieții lui care s-a întîmplat să rămînă doar timp al vieții noastre. Un bulgăre de răsfăț, o rafală de viață trasă cu sete în aer, cheltuită rapid — amintirea lui sfîșie verdele acestui neînceput de primăvară.

Fiecare cuvînt al său, chiar aruncat cu nepăsare în obrazul alb al hîrtiei, fiecare sfărîmătură de vers și orișice așchie de gînd poartă semnul unei colosale tensiuni existențiale, sînt aidoma ciobului colorat de amforă — restul acela de perfecțiune din care poți reconstitui cruzimea asediului.

El a sărutat călcîiul vulnerabil al cuvîntului și acesta a început să șchioapete strivindu-i sărutul și iscînd o învolburare de sensuri nemaiîntîlnite pînă atunci.

Iubirea nu-l mai mușcă azi de față, quadriga lui Eminescu nu mai șuieră pe cîmpia secundelor sale. A nu i se mai opune în dureroasa lui absență de la masa tăcerii pe care el a așternut-o la plecare aici, unde în vechime zeii n-au trecut decît călări și unde Opera lui ne este temelia pe care să ne pricepem să construim.

Traian T. Coșovei

Inițiale gravate de Dragoș Morărescu

O dîră de lumină

La Muzeul literaturii române mergeam, oricînd, cu foarte multă plăcere, mergeam cu drag, ca acasă. Aveam un prieten acolo, pe Alexandru Oprea — pe bunul, pe inimosul, pe inteligentul şi atît de dăruitul Alexandru Oprea — şi iată că acum nu-l mai am, nu-l mai avem, plecarea lui dintre noi, atît de neaşteptată, atît de cumplită, atît de cutremurătoare, neputînd fi asemuită cu nimic altceva decît cu frîngerea de către un trăznet a unui copac tînăr şi în putere, ale cărui ramuri verzi şi pline de sevă abia apucaseră să alcătuiască o coroană, o bărbătească şi frumoasă coroană.

Alexandru Oprea s-a afirmat în literatură în vremea aceasta a noastră, venind de undeva dintr-un sat din Oltenia, părinţii lui fiind ţărani, casa în care s-a născut el stînd cu faţa către soare, cum au stat şi mai stau încă mai toate casele ţărăneşti. Soarele fiind Zeul cel mai iubit şi mai venerat de părinţii şi străbunii noştri.

La început, de la o vîrstă foarte fragedă, el a făcut gazetărie, pe urmă, după ce a venit la Bucureşti, s-a consacrat criticii literare. A muncit mult în aceşti ani. A muncit enorm, învăţînd în acelaşi timp, făcîndu-le pe toate cu o pasiune pe care nu pot să o aibă decît oamenii care ştiu că au o vocaţie anume şi că vocaţia aceasta a lor nu poate fi scoasă în lumină decît printr-o muncă necruţătoare, printr-o stăruinţă lipsită de orice reţinere.

Alexandru Oprea şi-a dăruit cîţiva din anii săi buni şi luminoşi lui Panait Istrati, a cărui operă a intrat din nou în circuitul cultural datorită, în primul rînd, devoţiunii lui plină de fervoare şi de inteligenţă. Glumeam uneori, pe vremea cînd se ocupa el de Panait Istrati. „Tot cu Istrati, tot cu Istrati ?" îl întrebam eu. Iar el îmi răspundea, zîmbind, luminîndu-şi ochii aceia ai lui, atît de negri, atît de frumoşi : „Tot cu Sadoveanu, tot cu Sadoveanu ?"

Alţi ani, Oprea i-a consacrat criticii literare de actualitate, pentru ca după aceea să se dedice istoriei literare, Muzeului literaturii române, din care a făcut o instituţie culturală vie, revistei Manuscriptum, publicaţie de prestigiu, care ar fi devenit, în mîna cine ştie cărui conformist, o „arhivă literară" oarecare, fără relief şi fără ecou între cititori. E greu, de fapt, să secţionezi în etape anii unei vieţi, mai ales ai unei vieţi cum a fost — şi cît de sinistru sună aceste vorbe acum — viaţa lui Alexandru Oprea, care le-a săvîrşit pe toate deodată şi pe nerăsuflate, cu aceeaşi dăruire, cu aceeaşi inteligenţă, cu acelaşi curaj nedomolit. El a trecut firesc de la articolul de gazetă la articolul de analiză critică şi tot atît de firesc a trecut de la Panait Istrati la Tolstoi şi la Rousseau, înturnîndu-se apoi cu faţa, cu întreaga sa fiinţă, către nepieritorul Eminescu.

Ne-am cunoscut, dacă îmi amintesc bine, acum treizeci de ani. Eu eram redactor atunci la revista „Tînărul scriitor", care îşi avea „sediul" în mansarda cunoscutei clădiri de pe B-dul Ana Ipătescu. El era redactor, cel mai tînăr redactor, cred, la Viaţa Românească, al cărui „sediu" se afla la parterul aceleiaşi clădiri. M-a căutat într-o zi. Voia să mă cunoască. Auzise că este unul „în pod" care scrie proză. M-a abordat, bineînţeles, de-a dreptul, olteneşte, cum avea să mă abordeze mai tîrziu, după 1964, gorkianul Petre Pandrea. „Tu eşti" ? m-a întrebat atunci Alexandru Oprea. „Eu sînt !" i-am răspuns. Iar după aceea, atunci şi în alte zile, în atît de multe alte zile încît nici nu le mai ştiu numărul, am vorbit de unele şi de altele, despre literatură, în primul rînd, fiindcă literatura era şi avea să rămînă marea şi devoratoarea noastră pasiune. Literatura, aspiraţia către o înaltă cultură, dorinţa de a

e
şi
t,
ı-
)e

ri
ıă,
noi
eţii,
cu
făină
, sim-
ori cum ni
ıflete tărîţa
zădărniciei.
viaţa oricărui
asemenea în-
runtări. Şi poa-
a merită laudă
ce le înfruntă
emnitate şi curaj.
te vrednic Ale-
ea — o spun fără
ata aceasta — de
cinstire, pentru că
ntat pe toate cu un
curaj nedomolit, cum spuneam, pentru că a făcut din dăruire un drapel care nu s-a închinat, în faţa nici unei greutăţi, pentru că a construit şi a muncit, construindu-se în acelaşi timp pe sine, pentru că a fost inteligent şi bun, pentru că a fost un om cum nu pot să fie, din nefericire, prea mulţi într-o epocă, oricît ar fi ea de generoasă şi de înălţătoare. În faţa morţii rămîi încremenit şi mut. Simţi cum ţi se sfarmă în urechi o mie de cascade, simţi cum trec prin tine, din creştet pînă în tălpi, o mie de trăznete, simţi cum ţi se sfarmă ochii în cap, de nici lacrimi nu mai ai şi nici locul nu ţi-l mai găseşti, pe nicăieri.

Aşa am fost eu în aceste zile de iarnă, mirîndu-mă că mai exist, după ce s-a rupt ceva în mine, uitîndu-mă cu uimire la înfloririle superbe şi nepăsătoare ale gerului, nevenindu-mi să mă mai duc la Muzeul literaturii române unde m-am dus de atîtea şi atîtea ori cu plăcere şi cu drag, unde nu mă voi duce cred niciodată — ce să mai caut eu acolo, acum !?

De Oprea însă — de bunul şi inteligentul şi atît de înflăcăratul Alexandru Oprea — îmi voi aminti mereu, cîte zile îmi vor fi date şi mie pe faţa acestui pămînt atît de bîntuit de furtuni, că nu mai trece şi nu se mai sfîrşeşte odată acest veac de foc şi de scrum.

Ion Lăncrănjan

Legămînt de generaţie

lexandru Oprea dă seamă printre primii, mai devreme decît ne-am fi aşteptat, de rostul unei generaţii literare într-o epocă zbuciumată, de răspunderea şi de aportul acestei generaţii la constituirea reliefului literaturii moderne contemporane, aşa cum este aceasta azi. Privind înapoi, de la debut şi pînă în ultima clipă, drumul necontenit şiruitor al lui Alexandru Oprea, drum de abnegaţie, sacrificii şi luptă, vom înţelege mai bine o epocă, îl vom înţelege mai bine pe prietenul nostru, ne vom pricepe mai bine pe noi înşine.

A debutat, ca toţi cei din generaţia sa, într-o epocă de ruptură, cînd marii dascăli de cugetare şi simţire — singurii călăuzitori ai oricărui început — fie nu se vedeau, fie nu se auzeau. A fost o probă decisivă. A te găsi pe tine, în acea epocă, era tot una cu a-i regăsi pe ceilalţi, pe cei din trecut, a-i redescoperi, a-i reaşeza în locul lor organic, a-ţi reface prin aceasta filogeneza, ţie şi celorlalţi, unei culturi întregi. Într-o epocă în care literatura română se căuta pe sine, Alexandru Oprea a înţeles, mai timpuriu decît ceilalţi, că

această literatură nu se poate regăsi decît pe fundamentul marii și strălucitei tradiții, care să-i redea intensitatea. N-a fost singur în această luptă șovăielnică inițial, angajată în solitudinea biblioteci[i], în nopți de insomnie, incertitudine, a fost coleg cu alți singurateci, tot mai mulți și tot mai solidari, pînă cînd lupta însăși, ieșită la lumina zilei, a reprezentat ceea ce trebuia să fie : rațiunea de a fi. În această luptă, Alexandru Oprea a avut mari maeștri, a beneficiat de erupția unui adevărat curent regenerator, cu care el, și alții ca el, s-a identificat, dar a fost cel mai tenace, cel mai hotărît și cel mai eficient în această bătălie ale cărei roade se văd, încununează azi și fruntea lui. A fost un militant dintr-o generație pe care o definește militantismul.

Vorbind de tradiție, invocîndu-l pe G. Călinescu, pe care l-a avut ca model ideal, pe Perpessicius, pe care l-a avut mentor și maestru, aproape ceas de ceas, pînă la stingere, trebuie spus că Alexandru Oprea s-a împlinit într-o clipă norocoasă, într-un moment hotărîtor al bătăliei, cînd era imperios necesar ca tradiția să devină instituție, să acționeze din nou asupra conștiințelor cu autoritatea și eficiența instituției. Astfel a fost gîndit rostul Muzeului literaturii române, fondat de Perpessicius, astfel s-a împlinit strălucit acest rost prin Alexandru Oprea. Și acum noutatea, care se datorează exclusiv lui Alexandru Oprea ; tradiția a devenit la Muzeul literaturii române, factor transformator, pîrghie în constituirea unor noi conștiințe literare — și chiar a unei noi vieți literare — în care să se înfrățească toate generațiile vii, dar și cei vii cu cei dispăruți, cei de aici cu cei de dincolo, sub semnul datoriei față de această cultură, de acest neam. Concepută astfel, trăită astfel, tradiția și-a restaurat rolul major. A fost vorba despre un program, inițial nemărturisit, apoi pe deplin răspicat, conform căruia trebuia scoasă la lumină nu numai fața nevăzută a culturii române, scufundată cîndva fără drept de apel, dar și fața ei adevărată.

În acest sens, și după un asemenea program, au funcționat rotondele muzeului, animate de spiritul lui Șerban Cioculescu, propulsate de vigoarea, tactul și orizontul constructiv al lui Alexandru Oprea, care a ambiționat o cuprindere și globală, și de adîncime a literaturii române, de la cele mai îndepărtate epoci și de la cele mai înalte piscuri pînă azi. În acest sens a funcționat climatul de dezbatere, sincer, cald, pasionat, comprehensiv, prietenesc, unde afluența publicului, sentimentul public că Muzeul condus de Alexandru Oprea e o vatră de lumină. Directorul însuși, cald, surîzător, curtenitor dar și tranșant în opinii, inteligent și sagace, maestru al dezbaterilor, a reprezentat întotdeauna un generos punct de convergență a contrariilor, a girat întotdeauna înaintarea, ca luminare, a înlesnit și a asigurat sinteza. Ca dialectician, prin formație și prin fire, Alexandru Oprea a supus contrariile și a impus sinteza, întotdeauna nouă și înnoitoare. Toate acțiunile Muzeului, multiple și iscusite, captivante, pline de inedit, au avut menirea, sub bagheta lui Alexandru Oprea, de a transforma tradiția într-un eveniment contemporan și evenimentul creator contemporan în tradiție, în fapt catalizator de energie creatoare și dinamism înalt. Sub acest semn, al tradiției ca eveniment, a funcționat și revista Manuscriptum, fondată de Perpessicius și condusă de Alexandru Oprea, o revistă originală pe continent, o revistă a celor dispăruți, cărora li s-a oferit din nou șansa de a participa la viața literară contemporană prin pagini inedite. Fraternizarea și solidarizarea generațiilor și-au aflat astfel un vehicol, sub forma unei reviste bibliofile, pe cît de elegantă, pe atît de frapantă, prin inedit, o revistă care onorează literele române.

Dar sensul tradiției este cel adevărat cînd te legi de valorile supreme ale unei culturi : la germani — Goethe, la italieni — Dante, la spanioli — Cervantes, la noi — Eminescu. Dintre toți cei mari ai lumii, pe care i-am pomenit, tezaurul rămas de la el desemnează un iceberg, două treimi din opera poetului nostru național aflîndu-se în adîncime, sub apele vizibile ale cărților editate.

Din acest punct de vedere, al editării operei lui Eminescu, trei generații și-au trecut ștafeta și s-au întrecut, se poate spune, în a reîmpărți moștenirea submersă. Fiindcă dacă primul editor, Maiorescu, cel care a inițiat tipărirea operei, a fost prudent cu ineditele, admițîndu-le cu parcimonie, Perpessicius l-a depășit, inițiind proiectul Operei omnia și jertfind întru acest

p…
u…
c…
C…
c…
c…
o…
c…
e…
d…
c…
C…
je…
fă…
vis…
pas…
Ulti…
Alexa…
tarea lu…
rul, devine …
reper testan…
monumentale…
opera lui Em…
le-a girat și p…
carte marchează …
mai strălucite et…
lui Alexandru O…
spune azi de di…
Eminescu nu pu…
trebuie să facem …
existăm prin Emi…

Cum a fost Alexa… ca om pînă în ultima… datoria noastră s-o … sim, fiindcă modul lui de a fi se restituie de aici înainte ca un reper de generație și ca un model : simplu, franc, loial, de o inepuizabilă și fecundă energie, catalizant, cordial, generos, plin de umor, un om întreg.

Peste toate, Alexandru Oprea era un neînduplecat în țintele mari, bun strateg și iscusit tactician, știind să cîștige bătălii, nesuportînd ideea de eșec, nu pentru sine, ci pentru cultura română. Prin el și prin cei asemenea lui se definește o generație-constructor, o generație a răspunderii față de destinul acestei culturi și față de locul acestei culturi în lume. Prin el, prin actul lui de viață și creație, ne reconsolidăm într-o credință și într-un sens existențial : nu este de admis eșecul în țintele mari ; ținta integralei Eminescu va trebui să fie — va fi și prin aportul lui ! — o biruință națională.

Acum ne-am despărțit de Alexandru Oprea, lăsîndu-l singur cu sine, în vecinătatea celui pe care l-a slujit, sub lumina Luceafărului unei seri eterne. Fiind ajuns acolo în această clipă, Alexandru Oprea este solul unei generații și solul conștiinței românești contemporane către zeul său tutelar, impenetrabil și rece. Dar Alexandru Oprea poate fi împăcat, nu va trezi mînia zeului ; el, unul, și-a făcut datoria.

Paul Anghel

MIRON COSTIN

EXECUȚIE ORI ASASINAT ?

„Domnul face neamurile, domnul le stinge"
MIRON COSTIN

DIVERŞI AVOCAŢI ŞI DETECTIVI LITERARI

Intelectuali şi brute

Boier foarte cunoscut pentru vremea lui, bogat şi învăţat, faimos mai ales pentru învăţătura lui, Miron Costin a sfîrşit sub sabia călăului la poruncă domnească, în decembrie 1691. Domnul care a dat porunca a fost Constantin Cantemir. Decapitarea a fost asistată, după izvoarele vremii, de fiul lui Constantin Cantemir, viitorul domn şi el, Dimitrie Cantemir. Moartea marelui învăţat, care avusese înalte funcţii boiereşti, ministeriale am zice astăzi, a avut un mare ecou în epocă, şi pentru că problema românească era atunci la ordinea zilei între marile puteri, ea a avut ecou şi peste graniţă. **S-a creat astfel o imagine dramatică de învăţat cu barbă albă suprimat inoportun de hotărîri politice care nu ţin seamă de valoarea omului.** După moartea lui N. Iorga în 1940, G. Călinescu a ţinut demonstrativ un curs studenţilor despre Miron Costin. Analogia era evidentă : în ambele cazuri cel omorît era un mare savant al vremii. De o parte, primul istoric de deschidere modernă, Miron Costin, cunoscut şi în afara Moldovei, de alta un mare savant, istoriograf de reputaţie mondială, N. Iorga, amîndoi suprimaţi cu mînă armată. Modelul politic al morţii lui N. Iorga a fost aplicat morţii lui Miron Costin. **Cum N. Iorga a fost asasinat bestial cu glonţ şi lovituri de topor, analogia, dacă o acceptăm, presupune şi în cazul lui Miron Costin asasinarea.** Dacă ducem mai departe analogia, avem de o parte brutele dispreţuitoare de cărturărismul savantului, de alta inşi la fel de nemiloşi şi indiferenţi la calităţile intelectuale ale lui Costin. Ea a fost chiar formulată, deci şi gîndită : **„Grijile şi suspinurile" lui Miron Costin,** scrie un comentator al vieţii şi operei cronicarului în 1976, **aveau o puternică justificare reală. Ne-o dovedeşte chiar sfîrşitul tragic al acestui intelectual enciclopedist, ce şi-a pierdut capul din porunca unui domn care, după spusele lui Neculce, „carte nu ştia", în schimb „era sănătos, mînca bine şi bea bine". A murit cu datorii neplătite, pe care fiul său, Nicolae (mare logofăt !) nu le-a putut achita".** Optica este cu totul modernă, ca să zicem aşa. Recunoaştem aici tiparul unei tipologii **a intelectualului-victimă,** care dăinuie în literatura română de la **Dan** al lui Vlahuţă încoace, după care acesta – fire sensibilă şi absorbită de preocupări nelumeşti, este cu atît mai expus impactului social şi politic. La tiparul sămănătorist se mai adăugă aici un strat mai nou al desenului : acela al intelectualului victimă a tiraniei politice. Faptul că cel dispărut **ştia carte,** iar cel care decide asupra vieţii lui **nu ştia,** reprezintă o schemă actualizantă din speţa celei după care Jan Kott a interpretat pe Shakespeare căutînd în piesele sale conflicte moderne. Spre susţinerea acestei evaluări vine şi alegerea citatului despre Constantin Cantemir, din care aflăm că acesta are preponderente funcţii animale : mănîncă şi bea bine.

Efectele din analogia propusă de G. Călinescu în cursul său despre Miron Costin, a cărui transparenţă lăsa să se vadă cazul N. Iorga, sînt, credem, evidente şi elocvente. Aşa se face că altundeva un critic literar întrebat pe cine detestă mai mult, declară fără ezitare : **pe Constantin Cantemir, analfabetul, care a omorît un mare ştiutor de carte.** Simplificarea a ajuns aici în punctul ei cel mai elocvent, ca vorba metamorfozată la capătul telefonului fără fir din jocurile de copii.

Cum stau în realitate lucrurile ? A fost „omorît" Miron Costin pentru că era intelectual ? Sînt cei care i-au hotărît şi înfăptuit moartea nişte brute comparabile cu cele care l-au asasinat pe N. Iorga ? Este această moarte un asasinat sau o execuţie ? Dacă este vorba de o execuţie aveau cei care au hotărît-o dreptul s-o hotărască ? A fost vinovat Miron Costin ?

În fond întrebarea cheie este : a fost vinovat sau nu Miron Costin ?

Autograf Miron Costin

JUDECATA POSTERITĂŢII

Un portret idealizat

Să precizăm că n-a fost doar o moarte ci mai multe. Primul care a căzut sub sabia călăului a fost Velicico-Costin, fratele lui Miron.

Chestiunea se complică.

Să vedem cum o priveşte pornind de la Cronicari, Nicolae Bălcescu. El scrie de două ori despre Miron Costin, o dată în 1845, a doua oară în 1847, cînd reia primul text şi-l amplifică.

> **„Numele lui Miron Costin este vestit atît prin istoria Moldaviei, ce ne-a lăsat,** scrie N. Bălcescu, **cît şi prin tragica lui moarte. Căci şi el asemenea a cinstit ştiinţa şi a dat frumosul exemplu în acele triste timpuri, pierzîndu-şi viaţa pentru binele omenirii".**

Miron Costin se distinge, după N. Bălcescu, prin „curaj cetăţenesc" şi este capul **„partidei turceşti",** care se si-

lea „să fie în bună înţelegere cu Poarta, ca şi aceasta să respecte drepturile lor şi astfel sub egida Turciei aceste ţări să se poată mîntui de lăcomia vecinilor şi aştepte în pace un viitor mai priincios". În ţară se pun biruri şi Miron Costin „striga, după cum scrie N. Bălcescu, mai tare decît ceilalţi asupra nedreptăţilor ce se urma".

Cum era Constantin Cantemir?

> **„ Cantemir v-v. era un domn bun, milostiv şi înzestrat cu mari talente ostăşeşti, dar iute la mînie şi neinvăţat în totul. El avu nenorocirea de-şi dete toată credinţa unui fanariot gonit pentru intrigile lui din Ţara Românească, anume postelnicul Iordache Ruset".**

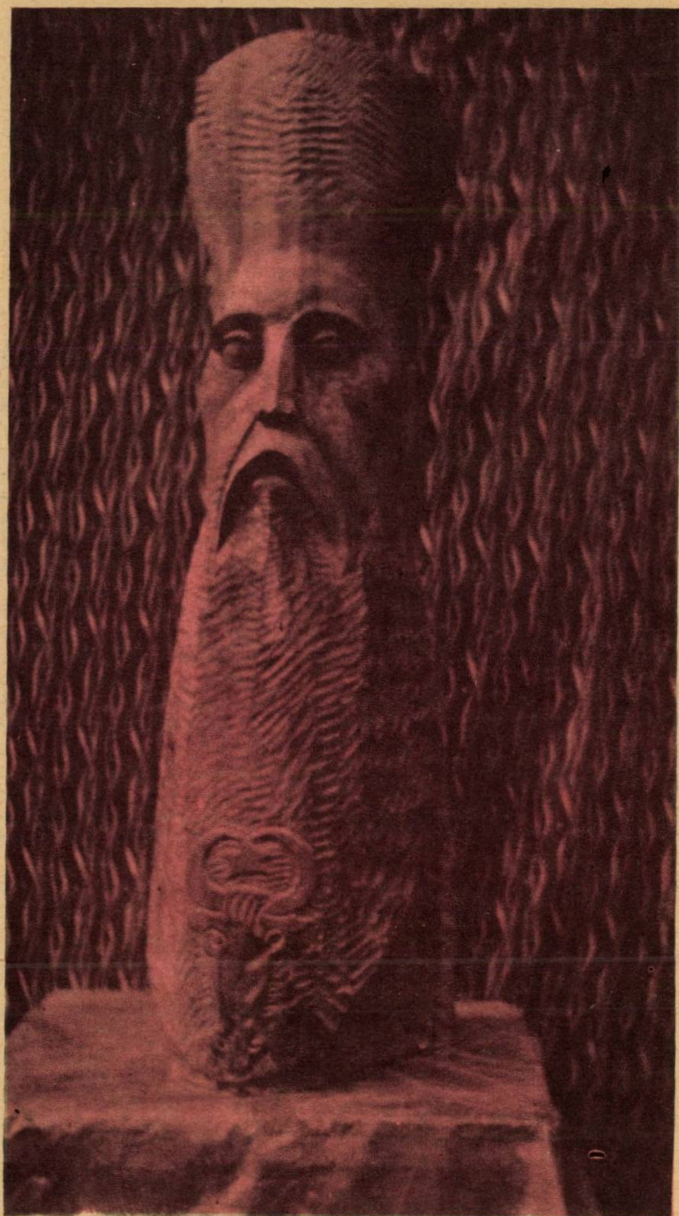
Moartea Costineştilor ar fi manopera acestui „fanariot" care a îndîrjit partida boierească veche, aceasta a complotat împotriva domnului la o nuntă, cu scopul de a-l înlocui cu Velicico-Costin, iar domnul, care a aflat, influenţat de consilierul „fanariot" a dat morţii fără **cercetare** pe cei doi.

> Pe Velicico **„fără a-l judeca, după lege, il duseră la fîntîna domnească şi acolo îi tăiară capul, fiind de faţă la acestă osîndă şi beizadea Cantemir, istoricul".**

Apare aici ideea că această execuţie ar fi **nelegiuită, fără proces, un capriciu domnesc, deci un asasinat.** Tot fără cercetare moare şi Miron Costin.

> **„Vătaful de păhărnicie, Dumitraşcu Macri, sosit pentru implinirea poruncii domneşti la moşia Barboşi, unde Miron Costin se îngrijea de ceremonialul îngropăciunii soţiei, fără a mai asculta rugăciunea lui de a-l duce la Iaşi, îl smulseră din braţele familiei sale şi ducindu-l în tîrg la Roman, îl îngenunchiară şi îi tăiară capul".**

Deci, şi aici se menţionează, refuzul de a-l aduce în faţa judecăţii, punct important în lista de reproşuri ce se va face fie lui Macri, fie direct lui Constantin Cantemir voevodul.

MIRON COSTIN — sculptură în lemn de Justin Năstase

> **„Într-acest chip pieriră nevinovaţi logofătul Miron Costin şi frate-său, hatmanul".**

Concluzia lui N. Bălcescu este clară : atît Miron Costin, cît şi Velicico Costin au murit nevinovaţi deşi în cazul lui Velicico, singur istoricul, urmînd pe cronicari, ni-l înfăţişează prezent la complotul divulgat de Ilie Ţifescu zis Frige-Vacă.

Capul partidei filopolone : un cancelar vorbăreț ?

În 1896, A.D. Xenopol publică cele 12 volume ale Istoriei Românilor și acordă o atenție deosebită domniei lui Cantemir voevod. Cei aproape 50 de ani scurși de la portretul pe care-l făcuse în 1847 N. Bălcescu lui Miron Costin, explică diferențele pe care le vom descoperi cu ușurință de la un istoric la altul. A.D. Xenopol avea mai multe izvoare și o detașare mai mare de fenomenul discutat decît ilustrul său predecesor.

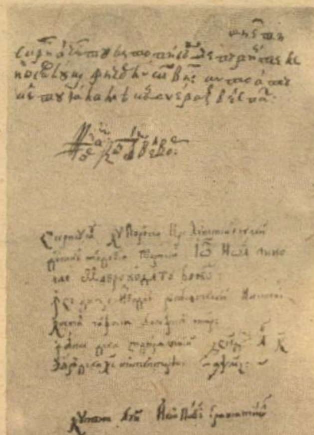
„Simpatia, care izvorăște fără voie către acel ce ne-au destăinuit o parte din durerile trecutului nostru, osîndește pe Cantemir pentru cruda lui faptă, și ni-l arată în privazul istoriei ca pe un călău, iar jertfa lui ia de la sine figura unui martir. Totuși fiind date moravurile timpului, moartea lui Miron Costin nu este mai extraordinară decît acea a sute de alți oameni, poate chiar mai puțin vinovați decît el, și care cu toții trebuiră să plece capul sub securea călăului. Erau cumplite vremuri pe atunci, în care o simplă bănuială, neîntărită prin nici o dovadă, putea, fără judecată, să arunce în mormînt chiar figurile cele mai impunătoare ale veacului lor".

A.D. Xenopol face o disociere asupra căreia este nevoie să ne oprim : el deosebește între **reacția sentimentală** care privește lucrurile la suprafața lor și **judecata rece, rațională** care cere o privire prudentă, avertizată. După evaluarea sentimentală victima este un **martir,** iar Constantin Cantemir un călău. Judecată rece, contextual, decapitarea lui Costin nu este un act singular, ci o practică de epocă. A.D. Xenopol **nu exclude vinovăția** cronicarului, atrăgînd atenția că oameni cu mult mai inocenți decît el au pierit fără judecată. Cauza trebuie căutată într-un spirit al timpului, în „cumplitele vremuri" de-atunci. Această încheiere este evazivă, dar istoricul a scos totuși cazul din teritoriul idealizant în care-l introdusese Bălcescu. Iată, de altfel, portretul lui Constantin Cantemir, diferit de cel făcut de Bălcescu :

„Acest moldovan cinstit și de treabă ia cum vine la tron cîteva măsuri de ușurare a poporului zdrobit de împilări prin domniile lui Duca și Cantacuzino (...) Ar fi făcut poate Cantemir și alte bune rînduieli, dacă vremile n-ar fi fost așa de turburate".

Apoi **„Cantemir, care deși necărturar, se vede că învîrtea destul de bine daraverile politice, combătea cu stăruință și izbîndă silințile adversarilor săi, de a-l pune rău cu francezii. El le făcea slujbe reale, mijlocind corespondența ambasadorului din Constantinopole cu acela din Polonia".**

De la Xenopol se înțelege că bătrînul Cantemir era

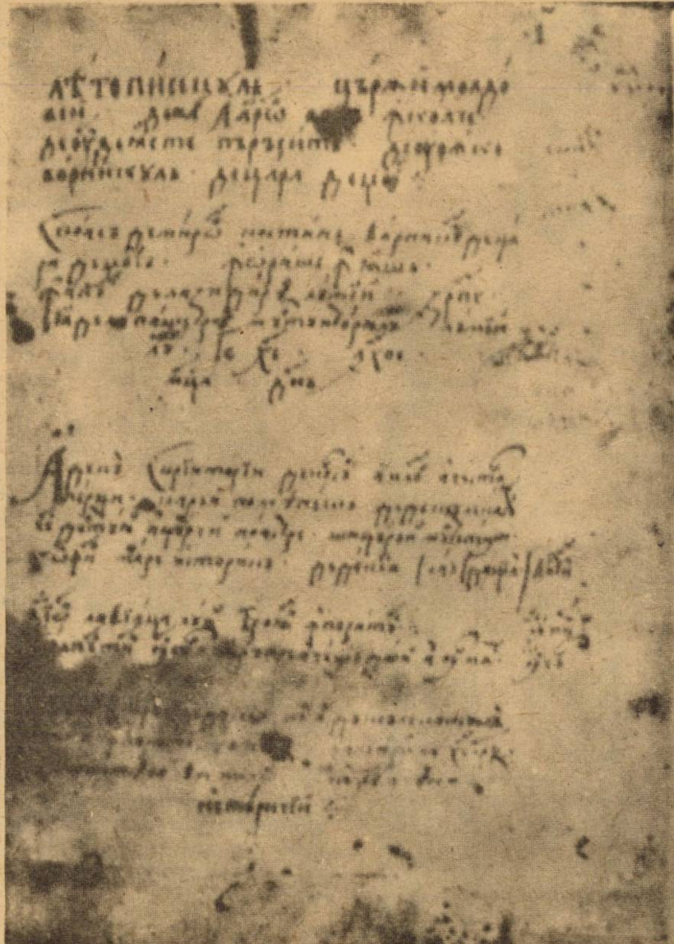
cinstit, justițiar, preocupat de bunăstarea celor de jos, că necărturăria lui nu era importantă, omul dovedind o reală pricepere diplomatică. Cît despre adversarii săi, aceștia, ne spune istoricul, erau cei din partida polonă, din care pricină încercau să-l compromită pe Cantemir răspîndind la francezi, dușmani politici ai austriecilor, știrea că bătrînul voevod ar fi încheiat un tratat cu aceștia din urmă, ceea ce dezavantaja Franța. **Cine oferă străinilor aceste „informații" ?** Ele sînt **„dobîndite de secretarul lui de Castangères de la partida polonă din Moldova, reprezentată prin Miron Costin, care avea interes a compromite pe domn în ochii francezilor".** Acești ochi ai francezilor erau și ochii Porții, de unde putea veni mazilirea lui Constantin Cantemir. E nevoie de comentarii ? Într-o carte **Călătorii in diferite state din Europa și Asia,** autorul ei, Philip Avril, afirmă că domnul ceruse cancelarului țării, Miron Costin, sub jurămînt păstrarea tainei asupra mișcării diplomatice cu austriecii. Circulația acestor știri pe filieră franceză ne arată că marele cancelar, Miron Costin, de fapt fost mare logofăt, **nu păzise jurămîntul și taina.**

Deci, nu șeful partidei turce era Miron Costin, cum credea Nicolae Bălcescu, ci al celei polone în conflict cu turcii. Istoricul pașoptist, care alături de alți colegi de generație miza pe Turcia în vederea salvării țării, își căuta un model istoric și l-a găsit în Miron Costin, chiar **cu riscul deformării adevărului istoric.**

A doua concluzie inevitabilă este că victima nu era un inocent ci un om politic și încă unul care face o politică primejdioasă, de vreme ce participă la **divulgarea unor secrete de stat.**

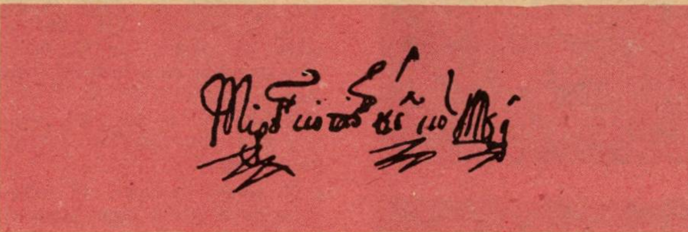
„Din aceste toate împrejurări căpătăm convingerea, scrie Xenopol, **că Costineștii intrigau contra lui Cantemir după instigațiile polonilor, și mijlocul prin care ei credeau a ajunge mai ușor la răsturnarea lui era de a-l arăta porții otomane că ar sprijini interesul german".**

Deducem de aici, că Miron Costin nu era un intrigant oarecare. A.D. Xenopol ne explică și de ce Constantin Cantemir s-a încredințat unui „fanariot". Divulgarea acestui secret îl face pe Cantemir să-i scoată din funcțiile de stat pe Costinești. Mai întîi îi ia lui

Miron Costin : „Letopisețul Țării Moldovei", în românește (cel mai vechi manuscris)

în funcții și rol politic, Costineștii, ne spune Xenopol, încearcă o răsturnare a domnului. Complotul denunțat de Țifescu Frige Vacă i se pare plauzibil, iar reacția domnului justificată în condițiile date. Dar Xenopol refuză să admită toate acuzațiile aduse de Dimitrie Cantemir Costineștilor și lasă în concluzia lui loc atît sentimentului, cît și rațiunii. Cîștigul adus însă de Xenopol în lămurirea cazului este mare. Condiția de **oameni politici activi, cu mari interese interne și cu relații externe puternice,** a clanului Costineștilor este pentru prima dată bine pusă în valoare de Xenopol. Dar el nu răspunde clar dacă este vorba de un act legal sau de o răzbunare. În rest, este evident că Miron Costin **n-a murit din pizma ignorantului față de intelectual,** și că persoana domnului este mai complexă decît o lasă să se vadă alte comentarii.

Velicico funcția de conducător al oștirii Moldovei, adică hătmănia, pe care o trece unui om sigur, ginerele său, Bogdan Lupu. Pe Velicico Costin îl face apoi vornic de Țara de Jos, funcție importantă, dar depărtată de granița poloneză. Scoate și pe Miron Costin din stărostia de Putna pe care o dă lui Manolache Ruset, fratele lui Iordachi Ruset, adus din Transilvania pentru a fi făcut vistier, adică **mizează în locul Costineștilor pe doi „fanarioți".**

Substituirea este explicată de marele istoric ca un act de **prudență necesară :** văzîndu-se expus bănuielilor Porții prin mașinațiunile partidei boierești polone, domnitorul caută sprijin „fanariot" la Poartă. Cei trei frați Rusetești de la Constantinopol, sînt numiți de bătrînul Cantemir reprezentanți diplomatici ai Moldovei pe lîngă Poartă, adică capuchihăi. Destituiți, scăzuți

N. Iorga contestă trădarea

În 1901, Miron Costin și „tragedia Costineștilor" se confruntă cu N. Iorga. „Neînvățatul" domn, scrie istoricul, l-a chemat pe prea învățatul boier pentru a-i fi de ajutor, dar acesta face politică separată și divergentă de a domnului, pentru că **„continuă să fie prietenul, corespondentul, chiar intețitorul polonilor, de la care aștepta o eră creștină pentru Moldova".** Dar cel mai bănuit era Velicico și „cînd domnul, scos din fire, lovi în acesta, i se păru că fratele cel deștept nu poate fi lăsat în viață. Ferindu-se de o întîlnire cu dînsul, el porunci să i se taie capul chiar la moșia de lîngă Roman". N. Iorga nu-și propu-

Constantin Cantemir şi fiul său mai mare, Antioh

ne să clarifice „tragedia Costineştilor" pe care nici n-o prezintă ca pe o tragedie. Suprimarea celor doi Costineşti este **urmarea unor bănuieli şi a unui calcul politic.** Iorga este interesat major de **opera lui Miron Costin** şi scrie despre ea un capitol cu adevărat memorabil.

Dar despre Miron Costin nu va fi vorba doar în capitolul care-i poartă numele ci şi în cele închinate lui Nicolae Costin, lui Ion Neculce şi lui Dimitrie Cantemir. De reţinut este că N. Iorga vorbeşte despre „intrigile" lui Miron Costin prin care a fost scos Antonie Vodă din domnie, că-l bănuie de lipsă de obiectivitate cînd este vorba de Duca Vodă, că notează rolul **„nu tocmai cinstit, jucat de Miron în vînzarea de Domn din 1683"**, care e tot Duca, dînd **„sfaturi viclene".** În altă parte, consideră prinderea lui Duca de poloni o **„ticluială bine pusă la punct : rezultatul unei conspiraţii boiereşti alcătuită de Miron însuşi, între alţii".** Portretul pe care i-l face, deci, N. Iorga nu exclude nota de umbră, pe care orice om politic al timpului o avea. N. Iorga admite că între Miron Costin şi poloni era o înţelegere, dar îl absolvă de bănuieli grave :

> **„Întorcîndu-se în Moldova, Miron păstră vechile sale legături cu polonii. Între anii 1687 şi 1689 el trimite continuu ştiri acestora. Dar aceasta,** ne previne Iorga, **nu constituie o dovadă de trădare pentru dînsul, căci polonii corespondau, nu numai cu Constantin Stolnicul, ci şi cu Domnul Moldovei însuşi ; acesta dă în 1687, «ştiri şi sfaturi», trimite soli în 1687 şi 1688".**

Iorga introduce în discuţie cuvîntul fatidic **TRĂDARE** şi-l justifică pe Miron prin faptul că şi **domnul** corespondă cu polonii.

Dar era acelaşi lucru o corespondenţă domnească, oficială, în interese de stat cu una particulară, minată de alte interese ?

N. Iorga nu răspunde acestei întrebări. Dar foloseşte din nou cuvîntul pentru Cantemir : **„Şi Cantemir nu trăda numai faţă de poloni"...** De unde se vede că gestul lui Cantemir este **asimilat cu o trădare după** cum corespondenţa lui Costin, **„trădătoare"** şi ea s-ar justifica prin paralelismul cu gestul domnesc...

N. Iorga încearcă să raţioneze pe hîrtie în locul bătrînului Cantemir. Intrarea polonilor în Moldova acesta o crede chemată de un cineva care „rămăsese trădător". Acesta este desigur, în mintea voevodului, Miron. El mai pune în relaţie intrarea polonului cu intrigile potrivnice ale **hainului** Brîncoveanu, şi presupune şi aici un mijlocitor, care ar fi acelaşi Miron. Bănuielile aveau nevoie de o cît de mică confirmare, adusă de Cupăreşti, adică de partida turcă, adversara celei polone. **Cante-**

mir crezu întrinsele, lovi, şi fiindu-i frică de partida lovită, de Brîncoveanu, de turci, lovi de moarte. Aceasta pare să fie istoria uciderii Costineştilor". Istoricul înclină spre o bănuială domnească bizuită mai mult pe logică şi pe imperioase calcule politice, decît pe probe. Cît despre complotul al cărui erou urma să fie Velicico Costin, el i se pare o **ficţiune tenebroasă**, imposibilă la nişte **„oameni luminaţi, buni creştini" : „se putea ca în mintea celui mai miserabil dintre boierii timpului să încolţească o atît de infamă idee ? Să-şi ucidă cuscrul, oaspetele în ziua de bucurie a unei nunţi ?"**

De la Iorga mai vrem să reţinem portretul lui Constantin Cantemir scris cu condeiul său sugestiv :

> **„Seara** (Dimitrie Cantemir) **stătea lîngă Constantin Vodă, un necărturar care iubea cartea şi simţea dureros glumele făcute asupra prostiei lui, — stătea lîngă el — fiul aşa de tînăr şi tatăl aşa de bătrîn — şi-i înşira «istoriile cele vechi», ori îi tălmăcea din slavonă Sfînta Scriptură, ori îi cetia cuvintele Sfîntului Ioan Gură de Aur. O scenă duioasă din viaţa simplului trecut, aceste lecturi tîrzii, la lumina luminărilor, în vechiul palat pustiu, al Domnului fără Doamnă, fără rude, fără adevăraţi prieteni, avînd pe lîngă sine numai acest copilandru, care-i semăna aşa de bine la chip şi a cărui minte luminată era atît de superioară minţii naive. În marele jilţ domnesc, bătrînul «rumăn la faţă..., cu barba albă ca zăpada», căutînd în umbra nopţii la fruntea înaltă şi largă a genialului său copil, care culege pentru dînsul, neînvăţatul, vechea înţelepciune veşnică a cărţilor..."**

Opera îl divulgă întotdeauna pe autor

Interesul pentru operă predomină. Opera îl întoarce pe Şerban Cioculescu la om. Familiarizarea cu letopiseţul lui Miron Costin şi cu epoca istorică pe care o cuprinde îl face să suspecteze în alcătuirea cărţii o mare deliberare, efecte scontate, şi detectivistic, criticul tinde a descifra o taină a omului : **„Cronicarul dramatizează asupra împrejurărilor, cu obişnuitul său accent patetic, de mare efect, care ne întăreşte în credinţa că scriitorul era un actor, un mare actor".** Asupra calculării efectelor şi asupra întăririi lor, ne atrăsese atenţia lui N. Iorga cînd dădea peste caracterizarea excesivă a domniei lui Duca Vodă. Şi N. Iorga îl bănuie de subiectivitate şi de încercarea de a o masca. În orice caz, Şerban Cioculescu este primul care distinge între **omul de litere** şi **omul pragmatic Costin.** Diferenţa, scrie el, trebuie să fie mare şi nu este de loc de presupus că imaginea pe care ne-o sugerează mereu cronica corespundea realităţii : **„Ar fi o mare greşeală să descifrăm în dezolantul său letopiseţ, un temperament omenesc corespunzător. Miron Costin e cu atît mai interesant, prin feţe alternative ale omului de acţiune şi de condei".** Şi N. Iorga intuise aşa ceva, dar fără să-şi urmeze gîndul l-a lăsat neterminat în pagină : **„Cînd întrebuinţăm (...) cronica lui Ioan Neculce, trebuie să ne gîndim totdeauna că n-avem a face cu povestirea pătimaşă a luptătorului care abia a lăsat armele din mînă, că într-însa nu răsună nici imnul de triumf al biruitorului, nici plîngerea învinsului prigonit sau înstrăinat, ci..."** Nu interesează acum dacă letopiseţul lui Neculce este atît de senin pe cît crede N. Iorga, ci opoziţia faţă de un altul **nenumit**, dar care este desigur vizat : cel al lui Miron Costin, care scrie cînd lasă armele din mînă, care are de celebrat şi triumful biruitorului, dar şi plîngerea învinsului prigonit sau înstrăinat. Pentru noi, Miron Costin este un mare scriitor român. Pentru contemporani a fost un **mare învăţat.** Dar a fost **tot timpul** şi un **om de arme şi un om politic.**

Practic, a învins însă o imagine idilică sau idilizată, izvorîtă din dorinţa de a croi scriitorului un portret pe potriva ideilor şi atitudinilor din operă, dar **o operă citită mai ales în litera şi nu în spiritul ei,** care e al epocii care a născut-o.

Detectivistica de hîrtie

Trăgînd linie şi făcînd socoteala vedem că judecata posterităţii pe care am trecut-o în revistă pînă acum este influenţată de cea a contemporanilor, dar are şi aspecte independente. Drama are trei grupuri mari : **Cantemireştii, Costineştii, Cupăreştii.** O opinie încearcă să dea toată vina pe Cantemireşti, alta pe Cupăreşti, o a treia, mai nou, pe Costineşti. În această ordine Cantemir este un vinovat, **dar mai vinovaţi sînt Cupăreştii** şi, trei, **dacă vinovaţi sînt Costineştii, atunci Cantemireştii nu-s vinovaţi.** Dacă admitem vinovăţia lui Cantemir, admitem şi că pomenitul complot era o plăzmuială a cuiva. Dacă admitem vinovăţia Cupăreştilor, facem loc principal intrigii şi intereselor boiereşti, ceea ce înlătură iarăşi vinile politice ale Costineştilor. Dacă admitem vinovăţia Costineştilor, admitem existenţa şi ameninţarea complotului, ca şi rolul politic ameninţător al lui Miron Costin.

Istoricii literari au mers către absolvirea lui Miron Costin și către minimalizarea lui Constantin Cantemir. Istoricii propriu ziși au optat pentru un examen extins al faptelor lărgind aria probelor și bănuielilor împotriva lui Miron Costin.

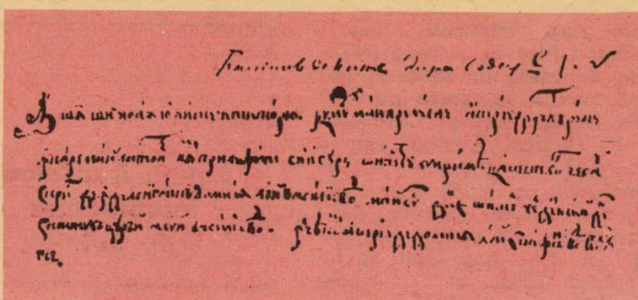
Un singur istoric literar, cu plăcerea șoarecilor de bibliotecă, Șerban Cioculescu, avansează dinspre cronica lui Miron Costin ideea că persoana autorului e alta decît cea sugerată de opera lui scrisă și că omul de arme și omul politic era mai puțin blînd și obiectiv decît ne-o arată letopisețul.

Această detectivistică pe hîrtie își are desigur pentru amatori interesul ei. Pe de o parte vedem cum înaintează cercetarea, cînd este dorită, pe de alta, cum staționează ea cînd admirația față de Miron Costin funcționează ca o frînă a cercetării. Judecata posterității ne dă spectacolul unei înfruntări între **aprecierea sentimentală** și **judecata istorică** rece în cazul lui Miron Costin.

Au cuvîntul poloniștii

Cum stau astăzi lucrurile ? Cum cazul este de arhivă trebuie să ne mai uităm prin niște hîrtii. Deschidem cele două cărți din 1958 tipărite de slavistul P.P. Panaitescu : **Dimitrie Cantemir, viața și opera** și **Miron Costin, Opere,** amîndouă în relație directă cu tema care privește raporturile dintre **Cantemirești** și **Costinești.** Sfîrșitul vieții lui Costin este scris astfel de P.P. Panaitescu:

> **„In 1691, la porunca lui Constantin Cantemir, capul bătrînului și învățatului boier căzu sub securea călăului, jertfă a rivalității dintre familiile feudale (Cupăreștii Rosetești care aveau puterea in acea vreme, rivali ai Costinilor). Se pare că pricina morții lui Miron Costin a fost ambiția de a domni a fratelui său, Velicico hatmanul. Dar deasupra acestei rivalități se situează desigur lupta lui Miron Costin de a dezrobi țara de sub jugul turcesc, fie și cu ajutor străin. El moare astfel pentru țara lui, pe care o cunoștea în adîncurile trecutului din scrierile istorice și în durerile prezentului de însăși viața sa".**

De la Bălcescu, după 100 de ani asistăm la o întoarcere de o sută optzeci de grade : de unde la acesta Miron Costin era capul partidei turce pentru a salva autonomia țării, la P.P. Panaitescu el este un luptător al țării pentru a o salva de sub jug turcesc. P.P. Panaitescu nu are de fapt o opinie proprie ci combină eclectic diverse opinii pe care le ambalează în chip personal : **mina decapitării e domnească, dar intriga e boierească, se pare că vinovatul e Velicico cu ambițiile lui, de unde sugestia de nevinovăție a lui Miron Costin** care — prezentat ca un dezrobitor de țară, și ca patriot — este absolvit de orice vină. Nici vorbă de suspectele relații cu polonezii despre care a vorbit, în 1938, N. Iorga folosind chiar cuvîntul trădare. Și cu toate că P.P. Panaitescu **ca polonist le cunoștea** și le acordă destul loc în prefața din care cităm, el nu se lasă condus de faptele pe care le înfățișează manevrînd cu concluzii „moștenite" :

Autograf al lui Velicico Costin

> **„Cînd în 1690 Cantemir încheie tratatul secret de alianță cu Habsburgii, Miron Costin se opuse, dar este nevoit să adere la el sub amenințarea domnului că-i va tăia capul lui și întregii familii, dacă nu primește, ceea ce arată că Constantin Vodă plănuia de mult pierderea influentului boier, prieten al Poloniei. Este adevărat că în această vreme Miron Costin întreținea o corespondență politică tainică cu hatmanul polon Jablonowski, cu Andrei Potocki și chiar cu regele însuși, pe cînd domnul se ferea de poloni și, pînă la o schimbare hotărîtoare a situației, se dăduse de partea turcilor".**

Altfel zis, capul partidei turce era Constantin Cantemir din rațiuni de stat. **Din ce rațiuni întreținea Miron Costin corespondență tainică și politică cu oameni de stat polonezi ?** P. P. Panaitescu nu-și pune întrebarea, dacă **este admisibilă pentru securitatea unui stat o astfel de corespondență,** ci doar o constată. După cum ca istoric nu-și pune întrebarea, ceea ce este nefiresc, **care dintre cele două opțiuni erau justificate în contextul istoric dat, cea turcă ori cea poloneză ?** Din pricină că evită să-i pună semnele de întrebare necesare și să le dea răspuns, informatul istoric P. P. Panaitescu prelungește, după cel de al

doilea război mondial, o prezentare ambiguă a morții lui Miron Costin îndatorată multor șabloane, vechi și noi.

Cît despre Constantin Cantemir, opinia lui P.P. Panaitescu este hotărît depreciativă. Deși spune în prefață că era un **„vechi ostaș, prudent și realist"** în monografia despre **Dimitrie Cantemir**, cînd ajunge la **Viața lui Constantin Cantemir**, P.P. Panaitescu scrie următoarele :

> **„Acest portret** (al lui Constantin Cantemir, n.n.) **este complet denaturat, Constantin Cantemir nu a fost o mare figură cu o personalitate puternică, dimpotrivă. Am arătat mai sus că era un oștean incult și sărac ridicat la domnie de boieri ca un instrument al lor. A fost întîi sub tutela gavriliteștilor, apoi a ruseteștilor. Departe de a înființa o autoritate centrală în Moldova, domnia lui a însemnat culmea guvernării oligarhiei boierești, sub un domn slab, fără sprijin și fără domenii mari, pe care să se poată bizui. Uciderea celor doi boieri, dintre care unul a fost o lumină a culturii moldovenești, nu a fost un act de salvare a autorității domnești, ci rezultatul rivalităților dintre facțiunile boierești."**

Cine are dreptate ? Panaitescu sau Iorga ? Cum nu sintem de principiul că cine vorbește la urmă are și dreptate ne vom continua cercetarea.

MĂRTURIA CONTEMPORANILOR

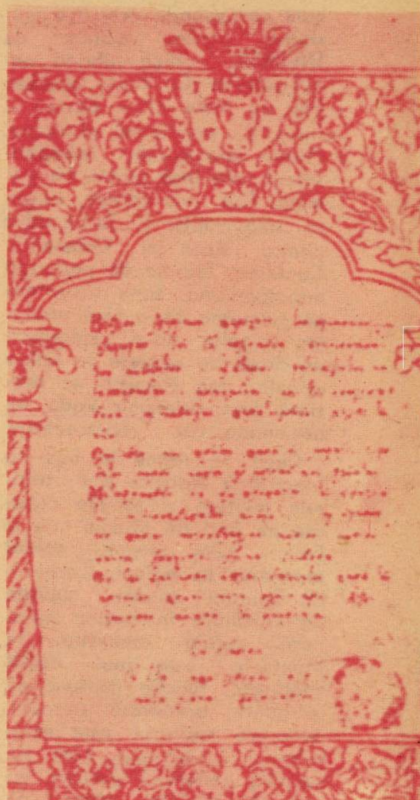
Cronica lui Neculce

Dar ce spun contemporanii ? Ce ne spun părtașii la viața acelei Moldove în care au trăit atît Costineștii cît și Cantemireștii ? Cum văd ei faptele ? Cum le prezintă ? Pe cine consideră vinovat ? Ce motive au să-și tragă fiecare concluziile ? Există două izvoare principale ale dramei Costineștilor : unul e **cronica lui Ion Neculce,** martor al evenimentelor, altul este **Viața lui Constantin Cantemir,** scrisă de fiul acestuia, Dimitrie Cantemir. Acestea sînt izvoarele narative de referință în care se articulează o atitudine precisă față de evenimente. Ele pot fi confruntate cu alte izvoare narative, precum : **Letopisețul lui Nicolae Muste,** și **varianta acestui Letopiseț** cu un capitol special despre moartea lui Miron și Velicico, **cronica anonimă tradusă de Alexandru Amiras,** și o presupusă cronică a lui Nicolae Costin, căreia i se mai zice și **Pseudo-Costin.** Pe lîngă acestea ar mai fi de folosit și documente de arhivă numeroase și știri externe. Dar ceea ce facem acum este confruntarea cu imaginile din epocă. După judecata posterității să vedem judecata contemporanilor.

Un „self made man"

Începem cu Ion Neculce și cu distribuția dramei.

Cum este Constantin Cantemir din punctul de vedere al lui Neculce ? **„Acest domn Cantemir Vodă au fost de oameni proști, de la ținutul Fălciiului. Și dacă s-au ridicat la vîrstă s-au dus în Țara Leșească, de au slujit la oaste, pînă au ajuns de au fost rohmistru. Apoi viind în Moldova, s-au dus cu Grigorașco Vodă în Țara Muntenească și au fost acolo ceauș spătăresc. Și era om viteaz și cu sfat bun. După aceea viind aice în țară în Moldova și slujind bine, l-au pus căpitan mare, și apoi au**

Miron Costin : „Letopisețul" tradus în grecește de Alexandru Amiras

fost sărdar și mai pe urmă au fost și clucer mare. Fost au și capichihaie la Poarta Împărăției, știind limbi și fiind om bătrîn. Cu alesul tuturor boierilor ce erau pribegi în Țara Muntenească l-au ridicat domn, cu cheltuiala lui Șerban Vodă, domnul muntenesc",.

Abia după această semnificativă **fișă biografică** urmează portretul citat abuziv : **„Carte nu știa, ce numai iscălitura învățase de o făcea. Practică bună avea la voroavă, era sănătos, mînca bine și bea bine. Semne multe avea pe trup de la războaie, în cap și la miini, de pe cînd fusese slujitor în Țara Leșească. La stat nu era mare ; era gros burduhos, rumăn la față, buzat. Barba îi era albă ca zăpada, Cu boierii trăia bine pînă la o vreme, pentru că era om de țară și-i știa pre toți, tot anume, pre carele cum era".**

Această a doua caracteri-

zare corespunde unei fişe moderne pentru rubrica de **DIVERSE,** adică rubrica neobligatorie. Cu toate acestea toţi au mers către partea a doua a portretului niculcian. Partea importantă, indispensabilă este însă prima. Ea notează **fişa unei cariere,** singura importantă şi justificativă pentru viaţa lui Constantin Cantemir. Înainte de perioada napoleoniană, zona răsăriteană permitea celor fără nobleţea sîngelui să-şi cucerească un drept de nobleţe pe calea armelor. Ion Neculce ne prezintă prin Cantemir Vodă un asemenea caz reprezentativ.

Ceea ce reţine în fişa sa biografică Neculce sînt treptele militare şi sociale cucerite pe rînd de răzeşul de la Fălciu. Din simplu **soldat mercenar la poloni,** Constantin Cantemir ajunge **căpitan de cavalerie** în oastea poloneză, adică **rohmistru.** În Muntenia este apoi **ceauş spătăresc,** funcţie militară de încredere, apropiată tronului, deoarece spătarul este echivalentul hatmanului, care înseamnă generalul armatei, iar ceauşul spătăresc ofiţerul de stat major, care vine după spătar. În Moldova este **căpitan mare,** funcţie mai importantă decît cea poloneză, iar mai tîrziu **sărdar.**

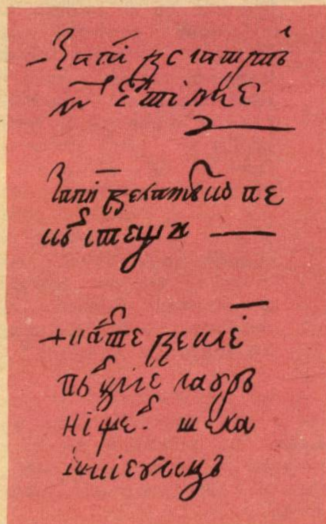
Serdăria este un rang militar înalt, depinzînd direct de hatman, considerată a doua funcţie militară după a acestuia, cu o responsabilitate precizată pentru graniţa răsăriteană a Moldovei, avînd o funcţie antitătărească. Ţinînd seamă de forţa impactului tătărăsc al vremii asupra Moldovei funcţia avea o importanţă deosebită şi cerea oameni destoinici. Pe lîngă atribuţiile militare serdarul avea şi misii judecătoreşti.

Ascensiunea lui Constantin Cantemir este o ascensiune de merit. Cealaltă treaptă pe care urcă Constantin Cantemir este de **clucer mare,** ceea ce înseamnă **a patra poziţie în divan,** după stolnic, comis şi medelnicer şi înaintea serdarului. Clucerul este practic omul care răspunde de aprovizionarea ţării. În sfîrşit, Constantin Cantemir îndeplineşte şi dificila şi delicata funcţie politică de **capichihaie,** adică de agent diplomatic, ambasador rezident în Constantinopol.

Cariera nu este de loc obişnuită, dată fiind distanţa socială parcursă şi slujbele îndeplinite. Dar ceea ce ni se pare mai important să observăm este că viitorul voevod Constantin Cantemir, este mai mult decît oricare alţi voevozi, **UN OM NOU,** adică **UN OM AL TIMPULUI SĂU,** pentru că **ridicarea lui socială este făcută** de sine. Constantin este un **„self made man"** şi optica acestora este întotdeauna optica originală a unor oameni de voinţă şi de independenţă. Restul **fişei portret,** care a făcut însă carieră în dauna acesteia, este de ordinul pitorescului şi **accesoriului.** Traducînd datele furnizate de cronică constatăm că Ion Neculce ne oferă datele obiective ale unei personalităţi excepţionale, originale şi puternice şi nu ale unui anonim. Alte analize ale întîmplărilor şi oamenilor vor confirma această apreciere.

Unul din treisprezece

Curios este că lui Miron Costin, Ion Neculce, care-i deplînge moartea, nu-i închină nici un portret. Cînd domnitorul dă amnistia de întoarcere a pribegilor apare şi Miron : **„Venit-au atunce şi Miron Logofătul din Ţara Leşească, foarte scăpat, şi l-au avut Cantemir Vodă în milă şi în cinste. Şi avînd trei feciori i-a boierit."** Bunăvoinţa este deplină : Ioniţă este făcut sărdar, funcţie militară importantă pe care o avusese chiar Cantemir, pe Nicolae – logofăt de-al treilea, adică a treia treaptă a funcţiei de cancelar sau secretar domnesc, ceea ce oferă accesul la secretele curţii. Pătraşcu a fost făcut cămăraş mare, adică administrator al bunurilor domneşti, iarăşi slujbă de încredere. Tatăl, Miron, a fost făcut staroste de Putna, adică pîrcălab al ţinutului cu centrul la Focşani, ceea ce însemna întreaga răspundere militară, administrativă şi judecătorească a ţinutului. Socotind că practic erau 13 pîrcălăbii importante, cu o ierarhie precisă, Miron Costin este unul dintre aceşti înalţi funcţionari domneşti sub directa răspundere a hatmanului. Acesta a fost Velicico Costin, numit tot de Constantin Cantemir, ca hatman, funcţie strict moldovenească după un model polonez, care are răspunderea unui actual ministru de război. Toate aceste slujbe boiereşti sînt aducătoare de venituri, fapt vital pentru fostul transfug în Polonia de unde venise sărăcit. Dacă mai adăugăm că se proiecta chiar şi o alianţă matrimonială între Cantemireşti şi Costineşti, putem spune că voevodul s-a purtat extrem de binevoitor şi de atent cu această familie.

Zapise relative la moşiile lui Miron Costin

Un general fără victorii şi „tuscinci" Cupăreştii

Alt actor al dramei este Velicico Costin, făcut hatman de Cantemir. **„Velicico Hatmanul era un om de fire şi de**

treabă la toate socotelile lui și îndrăzneț bun, numai neavînd nici cu cine, au doară nici noroc la războiu n-avea să-i slujească, că pe unde mergea îl tot bătea". Iată deci un șef de oaste, plin de inițiativă, dar mereu învins! Tot Neculce ne spune că aceste înfrîngeri Velicico le înregistra numai în fața polonezilor! Cînd vechiul om de arme care fusese Constantin Cantemir ia în mînă „bastonul de mareșal" sorții se întorc în rîndurile armatei moldovene, ceea ce nu întărește spusele lui Ion Neculce, **„neavînd nici cu cine"**. Oștenii erau aceeași. Era Velicico un incapabil ?

Și acum Cupăreștii, înfățișați global : **„Ține-te săracă țară, Moldovă, de acum înainte de jacurile și de mîncăturile a toți acești tuscinci feciori a Cupariului celui bătrîn, careii nu se sătura unul cîte cu o sută sau și două sute de pungi ! Dat-au toată taina Cantemir Vodă, ce au avut cu Șerban Vodă, Cupăreștilor, bucurat-au Cupăreștii pe Cantemir Vodă, că l-or face domn în Țara Muntenească".** În acest punct adversitatea naratorului este fățișă. Dacă mai știm și că este un dușman declarat, programatic, a tot ce este „grec" în Moldova, avem explicația acestei atitudini.

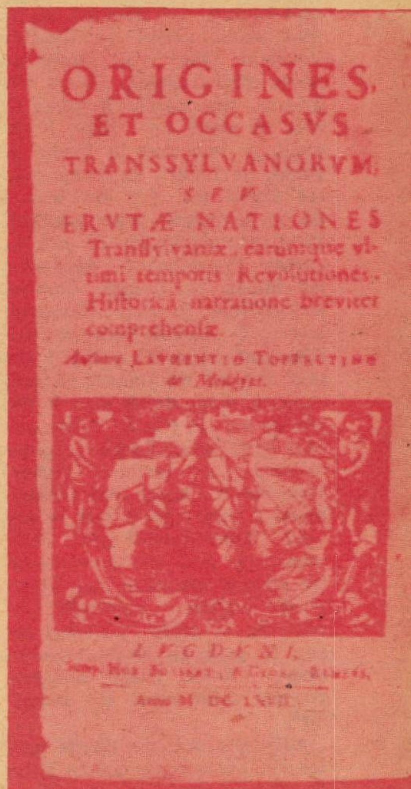
Boiernașii gălățeni și „noua ordine" cantemirească

După distribuție – drama. Ea are însă mai multe acte. Nu le vom înșira pe toate conform istoriei, ci conform cronicii niculciene care a făcut carieră. Este vorba de două episoade extrem de sugestive și explicative pentru resorturile ascunse ale dramei. Primul tablou se petrece după ce dintr-un motiv neexplicat de Neculce, Velicico nu mai era mare hatman, fiind înlocuit cu ginerele lui vodă, Bogdan Lupu :

„Deci Iordachi Vornicul au și legat frăție cu Bogdan Hatmanul, văzind că acesta este ginere lui Cantemir Vodă, de ținea la un cuvînt. Și pe ceilalți boieri au început a-i călcare din obiceiurile lor.

Și scotea mulțime de orînduele pe țară, și pe mazili dăjdi grele, și pe breslași greutate... Și Cantemir Vodă carte nu știa. Sama nice nu le lua – că-i supusese pe ceilalți boieri – că birul țării era iertat de la Împărăție. Iar Lascarachi Capichihaia, tot trimitea la sute de pungi de bani, de lua ni cu o pricină, ni cu alta. Oarece sta împotrivă pentru țară Miron Logofătul și cu frate-său Velicico Vornicul. Îi zicea lui Cantemir Vodă la masă : « Mai des cu paharele, Măria ta, și mai rar cu orînduelele că băirul țării este iertat de la Poartă. Și-i vrea să-ți dai Măria Ta samă odată și nu-i putea». Și Velicico și mai tare totdeauna se sfădea cu Cantemir Vodă și cu Iordachi Vistiernicul. Carii dintru acele voroave avînd frică, au căzut la prepus, de și-au pus capetele".

Aceasta este paragraful care l-a făcut pe N. Bălcescu să-l treacă pe Miron Costin între apărătorii țării. Dar, rezumîndu-ne doar la acest text, „țara" nu înseamnă țara întreagă ci boierii și mazilii supărați de noile orînduieli dirijate de domn prin Iordachi Vistiernicul și ginerele său Bogdan. „Țara" nu are aici sensul democratic, burghez, pe care-l presupunea abuziv Bălcescu, ci unul strict boieresc : **țara sînt boierii.** Acești bani sînt ceruți de ițele politicii constantinopolitane unde Constantin Cantemir este amenințat și prin intrigile interne boierești. Prin protestele ei, boierimea vrea să-l paralizeze diplomatic lăsînd capuchehaia moldovenească de la Țarigrad fără posibilități bănești, singurele eficiente la Istanbul. Cît despre vorba pe care Miron Costin i-o zice la masă lui vodă ea conține o amenințare fățișă, **recunoscută ca atare și de cronicar („de acele vorbe avînd frică")** pe care domnul nu putea s-o ia decît ca atare, cunoscînd situația internă și externă a Moldovei. Ele nu-s patriarhale și nevinovate ci mărturisesc o **tensiune a momentului.** Să nu uităm

ORIGINES
ET OCCASVS
TRANSSYLVANORVM,
ERVTÆ NATIONES
Transylvaniæ, earumque vltimi temporis Revolutiones,
Historica narratione breviter comprehensæ.
LVGDVNI,

Principalul izvor pentru „De neamul Moldovenilor" de Miron Costin

că Velicico nu mai era hatman, ci scăzut în funcția boierească ca și Miron Costin. Cei doi mari boieri nu mai au confirmată prin funcție condiția marii lor boierii, iar replicile la vodă nu se fac în sfatul domnesc ci cu prilejul **unei mese, în cadru public.** Cine-ți spune că va veni vremea să dai socoteală și că n-o vei scoate la capăt **anunță o revanșă** și voevodul experimentat a înțeles lucrul ca atare.

Al doilea tablou înaintea declanșării dramei :

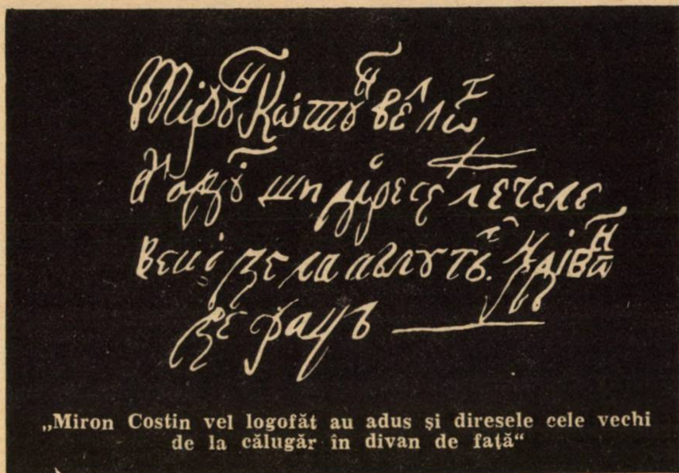
„Tot întru acel an, mai înainte de ce au mers la Soroca, strînsu-s-au toţi feciorii lui Gavriliţă şi cu alţi boieri mulţi de ţara de gios la nunta lui Ion Păladi, la Băcani din sus de Bîrlad. Şi acolo au fost şi vornicul Velicico, fiind cumnat lui Păladi. Şi strîngîndu-se acolo la acea nuntă, au sfătuit şi s-au giurat cu toţii, ei în de ei, să fugă în Ţara Muntenească la Brâncovanu Vodă, să-l scoată din domnie, să ridice dintre dinşii pe Velicico Vornicul. Deci s-au sculat un boier dintre dinşii, anume Ilie Ţifescu, pre carele îl poreclea mai pe urmă de-i zicea Frigivacă, şi i-au pîrît la Cantemir Vodă, pe boieri, de le-au spus tot sfatul lor. Că era boierii de la o vreme prea supăraţi de Cantemir Vodă, că era la curtea domnească boiernaşi tot feciori de mojici, Codreni şi Gălăţeni. Şi zice Cantemir Vodă că domnul face neamurile, domnul le stinge. Şi-i era uriţi feciorii de boieri, să nu-i vază în ochi, după cum îi era nătura lui. Şi era în cinste numai Hatmanul Bogdan, ginere-său, şi cu Iordachi Vistiernicul Rusăt. Aceşti doi schivernisea şi mînca ţara cum le era voia. Deci boierii pre acea vreme nu mai putea suferi să fie călcaţi de acei doi boieri şi de mojicia celorlalţi mai mici de la curte. Că cînd ieşea la ţară cu slujbe boiernaşii, făcea multe necazuri caselor celor mari ale boierilor".

Aici este una din cheile problemei peste care cei ce şi-au propus să dezlege conflictul Cantemireşti-Costineşti au trecut cu foarte mare uşurinţă, înşelaţi credem de şartul blînd al naraţiunii niculciene.

Ion Neculce ne procură un document extrem de important fără a face toate precizările cuvenite. De la o vreme, zice cronicarul, boierii erau tare supăraţi pe voevod. Dar **care este acea „vreme"** ? Ce a determinat, de fapt, supărarea lor ? Este vorba, nu-i aşa, de o scădere în funcţii, venituri şi libertăţi a marii boierimi. La nunta lui Pălade este o adunare de mari boieri. Feciorii lui Gavriliţă Vornicul prezenţi aici sînt şi ei scăzuţi în libertăţile vechi. Ştim că erau tîlhari de drumul mare, că aveau cete înarmate care dădeau mari lovituri, ca baronii prădalnici ai evului mediu german, dar vodă nu le făcuse pînă **„la o vreme"** nimic.

Constantin Cantemir retrage deci încrederea acordată unor boieri, le reduce privilegiile. Politica lui internă cunoaşte **o cotitură** şi faptul nu este marcat de cronicar decît în chip vag. Şi cum această politică era determinată de cea externă, racordul e trebuitor pentru descifrarea modificării de atitudine şi de orientare.

Constantin Vodă nu este doar **un self made man** ci un conducător de ţară care încearcă să creeze o clasă după alte criterii decît cele de sînge, de vechime, de proprietate. Pentru un om care s-a creat pe sine, plecînd foarte de jos, şi urcînd treaptă cu treaptă, pe merit, este firesc să nu-i vază în ochi pe feciorii de boier, a căror imagine extremă o reprezentau descreieraţii feciori ai lui Gavriliţă, la care desfrînarea purtării degenerează în banditism. Vedem apoi că aceşti feciori ai lui Gavriliţă, condamnaţi de Neculce în cronică pentru abuzurile lor, nu sînt respinşi de loc de marii boieri cu care stau la masă şi pun ţara la cale.

„Miron Costin vel logofăt au adus şi diresele cele vechi de la călugăr în divan de faţă"

Faptul că voevodul Cantemir nu este doar un produs al norocului, ci un **homo novus**, cu o optică nouă, nu-l dovedeşte doar fişa lui biografică, nici numai această promovare in corpore a micilor boieri împotriva celor mari, destituiţi ori scăzuţi în funcţii şi privilegii, ci fraza pe care Neculce o citează : **„Domnul face neamurile, domnule le stinge !".** Cine pe scaunul domnesc rosteşte asemenea fraze şi se poartă conform lor este mai mult decît un soldat norocos. Fără a afişa spectaculos vreun program de reforme, Constantin Cantemir îl realizează, iar această declaraţie este **o deviză la fel de modernă ca întreaga lui carieră militară şi politică.** Con-

„Socotind boierii că-l vor putea purta"

Extrem de importantă este precizarea **cauzei nemulţumirii** marilor boieri : **apariţia mojicilor** în funcţii boiereşti. Se mai întîmplase ca un om de jos să se ridice la ranguri, dar aici este vorba de o promovare sistematică şi teoretizată. Neputîndu-se folosi de vechea boierime voevodul încearcă să-şi creeze instrumentele conducerii voevodale ridicînd boiernaşi în slujbe mai ales din ţinuturile încercate de război, cunoscuţi lui probabil din vremea şerdăriei.

stantin Cantemir fusese ridicat în tron după un proiect și un calcul boieresc : **„Și au socotit cu toții pre Constantin Cantemir Clucerul, fiind om bătrin, ca de șaptezeci de ani, și om prost mai de gios, că nici carte nu știa, socotind boierii că-l vor putea purta precum le va fi voia lor. Și de va fi și rău, încă nu va trăi mult, că era bătrin. Că alții mai de cinste și mai de neam nu primea să fie domn".**

Intr-unul din cele mai grave momente pentru Moldova, nimeni din marea boierime nu voia domnia, optînd pentru un interimat de studiu. Boierimea mare a Moldovei nu accepta riscul care-i revenea prin rostul ei de clasă. Socoteala ei s-a dovedit proastă :

Constantin Cantemir nu numai că n-a putut fi purtat cum le-a fost voia boierilor, dar a dovedit și o orientare superioară lor : încercarea de a destitui istoric o clasă înlocuindu-i reprezentanții într-un moment de răscruce pentru societatea moldoveană reprezintă o încercare de anvergură, cu nenumărate efecte. Cel mai violent și mai pitoresc a ajuns pînă la noi : dispariția celor doi Costinești. Deviza lui : **„Domnul face neamurile, domnul le stinge !"**, nu contrazice de loc decapitarea celor doi Costinești, ci dimpotrivă o anunță principial.

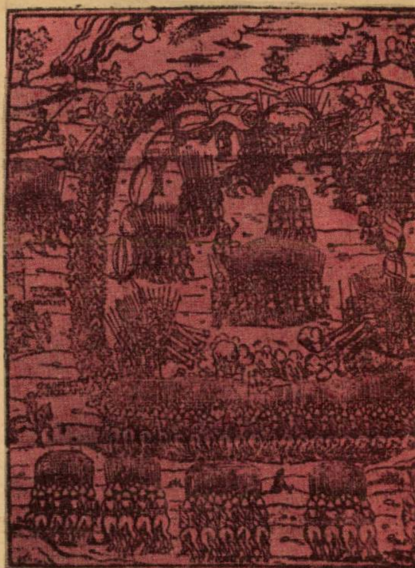
Înștiințat de Ilie Țifescu de complot, Constantin Cantemir, care după deviza și inițiativele lui se putea aștepta la multe, ia grabnice măsuri : repede **„boiernași de-ai lui și cu slujitori, să-i prindă pre toți pre aceia"**. Unii au fugit la munteni, la Brîncoveanu, alții au fost prinși și aduși la Iași, între care Velicico. Cupăreștii cer moartea lui Velicico și o obțin. Tot Cupăreștii cer și moartea lui Costin pe care o obțin. **„Deci,** zice cronica, **Cantemir Vodă nu și-au socotit viața lui, că era trecut cu bătrînețile, om de șaptezeci de ani, de numai cît nu-i sosise ceasul morții și lui, ce s-au potrivit neprietenilor și nu și-au crutat sufletul său. Ce ca un tiran au trimis pe Macri Vătaful de păhărnicei cu slujitori din Roman, de l-au luat de acolo, de la casa lui, de la Bărboși, de l-au dus pînă la Roman și i-au tăiat capul".**

Izbucnirea lui Neculce privește mai ales ieșirea voevodului din calculul inițial : nici nu murise așa cum se socotise **și mai făcea și după voia lui.**

Apoi Neculce tratează chestiunea în registru sentimental : Domnul nu și-a crutat sufletul și a ascultat pe neprieteni. Dar cine probează că Rusăteștii nu erau prietenii voevodului? **Erau prietenii acestuia, cei care l-au părăsit cind au intrat polonii în țară ?** Ori poate feciorii lui Gavriliță vornicul care-i doreau căderea ? Caracteristic pentru **un self made man** este că nu-și lasă viața la mîna altora. Constantin Cantemir n-a lăsat pe nimeni să hotărască și să acționeze în locul său. Mai ales la acest capitol au greșit marii boieri care au mizat pe Constantin Cantemir ca pe un om de paie.

Neculce crede că Miron Costin n-a fugit știindu-se drept și că fostul mare logofăt **„gîndea că l-or duce la Iași și se va îndrepta"**. Urmează apoi încriminarea lui Macri : **„Iar după ce au venit Macri și viind zapciu după zapciu să piară nu i-au mai îngăduit. Și-au pus de l-au tăiat la Roman. Și mult s-au rugat lui Macri să-l ducă pînă în Iași, iară Macri, ca un om rău și de nimică, nu i-au fost milă de sufletul stăpînu-său. Și s-au grăbit de l-au omorît. Că de l-ar fi dus la Iași poate s-ar fi îndreptat și n-ar fi pierit".**

Macri face parte după toate semnele dintre acei boiernași pe care se bizuia Constantin Cantemir și el nu și-a făcut decît datoria. El întîrzie, pentru moment, tăierea, dar presat de repetarea insistentă a poruncii, îndeplinește osînda. Ceea ce condamnă Neculce, mare boier și el, este **funcționarea implacabilă a unui aparat de stat centralizat** a cărui activitate nu poate fi deturnată. Ceea ce-i cere lui Macri, într-un spirit tradițional, adică vechi, este amînarea poruncii, aducerea la Iași a celui în cauză adică o încălcare a ordinului domnesc. Nimeni n-a remarcat că **aparatul de represiune al lui Constantin Cantemir a mers ireproșabil** : a surprins pe principalii bănuiți, i-a arestat, i-a adus la domnie ori i-a executat, după poruncă. **„Domnul face neamurile, domnul le stinge !"**. Neculce afirmă că

Bătălia de la Obretin între polonezi și moldoveni

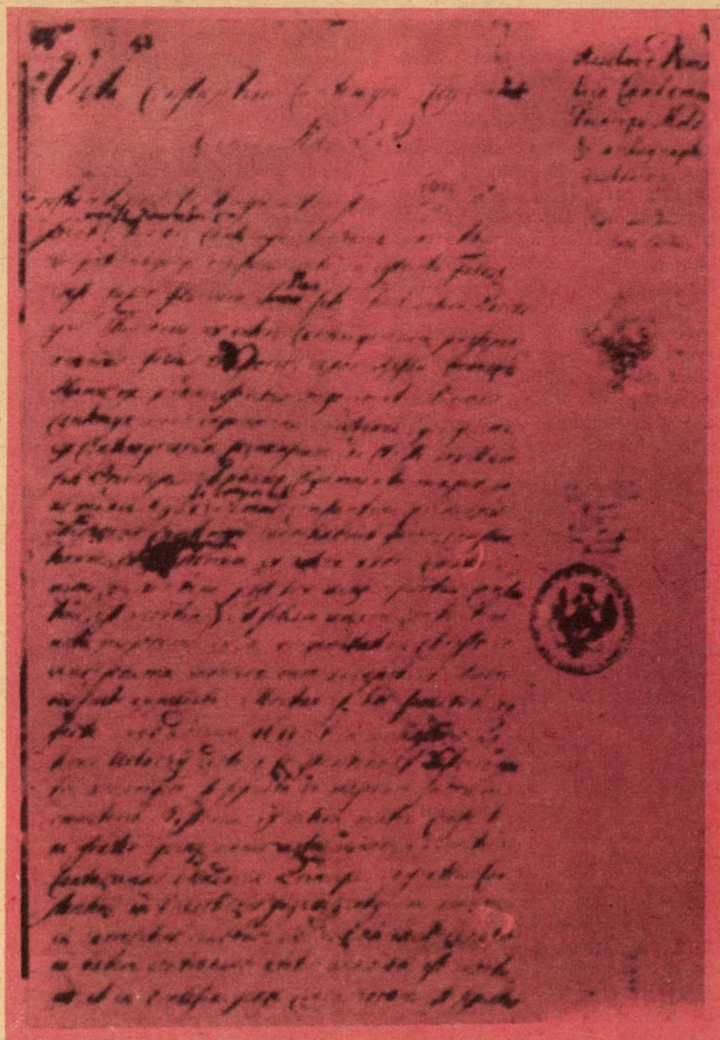
domnul s-ar fi căit și că adesea plîngea în public după cel mort. Dar asta nu anulează cu nimic îndreptățirea proprie a acestui gest. După unii, însă căința este o scornitură a lui Neculce. Nici un cronicar n-o mai pomenește !

Modul cum a înfățișat și a tratat Neculce cazul Miron Costin a făcut carieră. Optica lui o vom întîlni la mulți istoriografi pînă foarte tîrziu. Textul spune însă mai mult decît vrea să afirme Neculce și el poate fi citit și dincolo de litera lui, iar acolo unde-s goluri ele pot fi umplute pe alte căi documentare.

În orice caz, din această cronică pleacă **aprecierile sentimentale** asupra morții lui Miron Costin, ca și învinuirea aruncată asupra grecilor, adică a Cupăreștilor. Aceștia sînt în narațiunea lui mai vinovați decît cei care proiectează răsturnarea domnului. Evident, Neculce face corp comun cu marea boierime și cu victimele ei și nu cu Cantemir, cu instrumentele acestuia, Bogdan hatmanul, Iordachi visiernicul ca și cu noul său aparat de stat alcătuit din **mojici gălățeni și codreni,** de care nu mai avea loc la curte. Talentul a făcut ca o părere partizană să se transmită pînă astăzi, pătrunzînd în lucrări de specialitate foarte documentate.

Romanul lui Constantin Cantemir

Dacă am hotărît că în acest proces postum al cazului Miron Costin, cronicarul Ion Neculce este **parte cu victima,** să vedem ce spune cealaltă parte, a Cantemireştilor. **Viaţa lui Constantin Cantemir** a fost tipărită de trei ori în româneşte, de două ori şi cu textul latin, o dată de N. Iorga în 1924, a doua oară de Radu Albala şi P.P. Panaitescu în 1959 şi a treia oară de C.C. Giurăscu în 1973, de fiecare dată prefaţatorii pronunţîndu-se în legătură cu opera, autorul şi tema ei. Cartea este **un apolog** şi, deşi se poate citi ca un roman de aventuri, n-o vom rezuma aici. Ea trece în revistă toată viaţa lui Constantin Cantemir într-un chip plauzibil şi este un izvor documentar pentru viaţa ţărilor româneşti din acea vreme. Un loc important îl ocupă în monografia sau romanul scris de Dimitre Cantemir afacerea cu Costineştii, la care a luat parte şi autorul ei, ca **actor important** al ultimului act al dramei. Ceea ce este scris pe scurt în Ion Neculce este lămurit în pagini întregi de Dimitrie Cantemir. Ion Neculce nu este de fapt contrazis ci completat. Şi oricît ar părea de ciudat, la prima vedere, aceste surse nu se contrazic, pentru că episoadele relatate de Neculce se îmbucă perfect în lanţul de fapte povestite pe îndelete de Dimitrie Cantemir. Diferenţa nu stă în deosebirea faptelor, ci în detalierea, completarea şi explicarea lor. Dimitrie Cantemir priveşte de la început pe Miron Costin ca pe un inamic politic, un boier nerecunoscător domnului său, campion al vicleniei politice. Chiar de n-ar fi adevărate, faptele descrise de Dimitrie Cantemir au o autenticitate de epocă extraordinară. Se pot reţine numeroase episoade romaneşti şi este de mirare că această carte n-a devenit populară prin conţinutul ei cavaleresc şi eroic, plin de savuroase anecdote de epocă. Merită să amintim aici modul în care a învins Cantemir o armată poloneză, care invadase Moldova şi grăbea către curtea domnească. Domnul, fost rohmistru în oastea leşească, decide repede tiparul luptei : capitala e părăsită de oastea moldoveană, **la vedere,** încît şi polonii să-i descopere flamurile în afara oraşului, iar negustorii şi dughengii sînt sfătuiţi să-şi lase prăvăliile deschise şi pe tarabe marfă proastă, cea bună ascunzînd-o. Crîşmarii sînt îndemnaţi să-şi lase cîrciumile deschise, ambelor categorii de comercianţi garantîndu-le domnul acoperirea eventualelor pagube. Urmarea este o relaxare dezordonată a oştirii leşeşti, care se aruncă în cramele moldovene şi în jafuri de mărfuri. Prinderea şi alungarea lor a fost o treabă uşoară. Cum cîrciumele moldovene erau de fapt crame, adică prăvălii subpămîntene, polonezii au fost făcuţi uşor prizonieri prin lăcătuirea uşilor la crame. Ce a urmat a fost un spectacol comic pe care nu-l mai descriem.

„Vita Constantini Cantemyri" — manuscris autograf (1716—1718)

Comploturi boiereşti la 1686

Scris la mare distanţă de evenimente şi fiind implicat, Dimitrie Cantemir a arătat mare atenţie cazului Miron Costin, **Viaţa lui Constantin Cantemir** avînd din acest punct de vedere şi aspectul unui memoriu justificativ. Dar **nu e vorba de o replică,** Cantemir şi-a scris cartea pe la 1716—1717, înainte de cronica lui Neculce, scrisă pe la 1733. Miron Costin este prezentat drept cel mai de seamă dintre boierii care fugiseră în Lehia : **„Zisul Miron nu era de loc neştiutor de carte : cunoştea limba latinească, leşească şi rusească ; dintre boierii moldoveni, el cel dintîi şi-a trimis feciorii să înveţe şcoală peste hotare şi a dus mai departe, de la Ureche vornicul şi pînă în zilele noastre, adică pînă la moartea lui, Letopiseţul Moldovei, chiar cu destulă iscusinţă şi puţin minat de linguşeală".** Deci, Dimitrie Cantemir, este edificat asupra valorii intelectuale a lui Costin, pe care, de fapt, îl continuă pe linie istoriografică. O vorbă rea cu consecinţe proaste pentru Cantemir ar fi pus Costin încă de pe vremea lui Duca, care nu-l mai avea în ochi de bine pe serdarul Cantemir, în timpul războiului Vienei, unde se afla şi armata moldoveană cu cei mai importanţi boieri ai ţării. Bunurile lui Cantemir fiind jefuite de tătari în întregime, Cantemir cere voie să se ducă să-şi recupereze hergheliile şi vitele de la aceştia. Jaful îi atinsese şi pe alţii, iar de la tătari se ştia că nu se mai putea lua nimic înapoi. Diferenţa venea de acolo că lui Cantemir i se jefuise, după spusa fiului, totul, şi din faptul că serdarul era cunoscut la tătari unde avea prieteni printre mîrzaci. Scopul real era de a se feri din calea domnului care-l pîndea şi de a nu se mai întoarce pe cîmpul de luptă al Vienei. Surprinzător, Duca Vodă îi dă voie să plece, asemenea cereri nu erau totuşi chiar atît de neobişnuite, dar **Miron Costin stă împotrivă** prin sfatul său către domn, acuzîndu-l practic, de dezertare şi de lipsă de credinţă faţă de domnie. Acesta ar fi după Dimitrie Cantemir, care-l ştia de la tatăl său, **preludiul conflictului.**

Intrat în domnie, Constantin Vodă îl iartă pe transfugul la poloni, căruia odată întors îi dă funcţii şi posibilitatea de a-şi reface averea. Al doilea segment important al conflictului e legat de prima invazie polonă. Craiul Sobieski ar fi scris, ni se spune în **Viaţa lui Constantin Cantemir,** lui Miron, fratelui acestuia, hatmanul Velicico, ca şi altor boieri **„să-l părăsească pe domn şi, luînd cu dînşii oşti moldoveneşti, să vină la crai, care le va face domn pe oricine vor voi ei şi-i va primi cu cea mai mare cinste şi mulţumire".** Miron, de la stărostia din Putna, scrie fratelui său fie să-l părăsească pe domn, fie să stîrnească o răzmiriţă în oaste cu ajutorul căruia să-l doboare. **Cantemir bătrînul** află din vreme uneltirile, dar ia hotărîrea să tacă şi să temporizeze orice acţiune de pedeapsă.

Hatmanul Velicico incită însă la rebeliune pe pedestraşi pe care-i învaţă să ceară lefurile pe şase luni înainte, asta pe cînd regele Sobieski era la patru ore distanţă de Iaşi. Voevodul potoleşte datorită prestigiului ostăşesc personal răscoala şi află chiar din gura pedestraşilor pe autorul instigaţiei, dar **tace din nou** şi le plăteşte solda pe trei luni.

A doua zi sînt instigaţi călăreţii prin intermediul căpitanului Mitrea, pe care voevodul il înlocuieşte pentru a potoli tulburarea. Din nord veneau polonii, iar în coastă la orice defecţiune antiotomană le-ar fi stat tătarii, bici turcesc împotriva ghiaurilor necredincioşi. Voevodul, precaut, nu ia hotărîri singur ci **face sfat** arătînd că a trece la polonezi înseamnă a expune ţara jafului tătăresc şi că alianţa cu polonii nu dă garanţii de securitate antiturcească. **Excluzînd pe Gavriliţă vornicul şi pe Ciobanu postelnicul,** toţi ceilalţi boieri, în frunte cu Velicico, vizibilă căpetenie a lor, cer a conlucra cu polonii. Domnul răspunde că nu împiedică pe nimeni a trece la poloni, dar că el nu va expune astfel ţara şi se retrage către tătari în jos. Acesta este credem **momentul marii disensiuni politice : „Astfel, domnitorul trecînd rîul, cea mai mare partea a boierilor — de rangul doi însă — şi mulţi dintre ostaşi nevrînd să treacă, se întoarseră la crai, care zăbovea la Iaşi".** Faptul este atestat şi de Neculce : boierii îl părăsesc pe domn, dar Neculce nu face distincţia dintre boierii de rangul doi şi unu. Capul acestei partide este Velicico, dar el n-a trecut la poloni, după cum n-a trecut nici Miron Costin, filopoloni cunoscuţi. A-l părăsi atunci pe domn ar fi însemnat în codul epocii hainirea. Clipa a fost probabil foarte delicată şi domnul a lucrat inspirat şi înţelept apelînd la liberul arbitru al fiecăruia. Orice hotărîre lipsită de elasticitate din partea sa ar fi dus probabil la rebeliune şi detronare. Faptul că şi o parte din ostaşi merg către poloni ne arată cît de critică era situaţia domniei şi a Moldovei la acel ceas. Credem că domnul a rămas stăpîn pe

Dimitrie Cantemir ,tînăr. Portret identificat de Iorga la muzeul din Rouen

situație, adică Domn, numai printr-o mare abilitate.

Dar Velicico n-a renunțat la planul său. Dimitrie Cantemir ne spune că hatmanul pusese la cale un atentat împotriva domnului, chiar în aceste circumstanțe. El năimește un om cu 500 de galbeni ca să prăvale pe domn în ripa Prutului de pe scăunelul de unde supraveghea traversarea apei de către propriile trupe. Ucigașul plătit însă mărturisește domnului tranzacția și acesta îi cere **tăcere asupra faptei.** De neînțeles astăzi, pentru noi, dar în același cod boieresc al epocii, mărturia omului simplu n-avea valoare juridică și nu-l putea acuza pe hatmanul Velicico. Deci, din nou, Vodă **tace și așteaptă,** amenințînd chiar pe destăinuitor cu moartea dacă va vorbi.

Momentul a fost de răscruce. Pus de Șerban Cantacuzino domn, Cantemir Vodă nu mai face de aici înainte politica antiturcească alături de el ci, constrîns de invazii polone, una filootomană. Era firesc ca el să stîrnească adversitatea partidei filopolone din țară ai cărei capi erau Costineștii, și pe cea a partidei antiturcești din Muntenia, a lui Șerban Cantacuzino, și a urmașului acestuia, Constantin Brîncoveanu.

Realistul domn, prins între mai multe focuri, amenințat dinafară și dinlăuntrul, se pune cu spatele la zid pentru a se apăra : acest zid este **Împărăția turcească.** Acum apar pe scena politică moldovană Cupăreștii ale căror relații la Înalta Poartă sînt necesare Moldovei și domnului ei și scad în însemnătate unii boieri cu altă orientare politică decît Constantin Cantemir.

Al doilea atac împotriva lui Constantin Cantemir, — ne spune Dimitrie Cantemir — este pus la cale de Constantin Brâncoveanu, care-și caută cozi de topor printre moldovenii de frunte. Intermediarul acțiunii este, după Dimitrie Cantemir, **din nou Miron Costin și fratele Velicico,** care momesc și pe fii lui Gavriliță acum ieșiți din dragostea și ocrotirea domnească. Aceștia au rolul de a cîștiga și pe alții, dar în încercarea lor de racolare dau peste Ștefan Cerchezul, care conform moralei epocii cere ca informațiile pe care i le servește Vasile Gavriliță, fiind de importanță statală, să fie aduse direct la cunoștința domnului. Merg împreună la hatmanul Bogdan și acesta duce pe conspiratorul neinspirat la vodă, căruia Vasile Gavriliță, de voie de nevoie îi spune totul. Complotul Brâncoveanului este descoperit. Vodă tace și nu acționează nici acum.

Proiectul unei lovituri de palat la 1691

Aceste lucruri de taină nu sînt în cronica lui Neculce, care vorbește doar despre întîmplările proeminente date în vileag.

Două fapte se intersectează în 1691 : proiectul lui Constantin Cantemir de a se încuscri cu Costineștii, dîndu-le pe Ilisafta după Pătrașcu, care era mare cămăraș la domnia lui, nuntă proiectată de Crăciun și noua uneltire brîncovenească împotriva lui Constantin Cantemir ai cărei capi în Moldova sînt tot Costineștii : Miron și Velicico. Propunerea brîncovenească era **ca prin orice mijloc,** Constantin Cantemir să fie îndepărtat, iar în domnie se garanta prin eficienta diplomație munteană la Poartă **instalarea lui Velicico.** Costineștii aleg ca moment al îndepărtării domnului și a fiului său Dimitrie nunta fiicei acestuia, Ilisafta, cu Pătrașcu. Pentru liniștirea domniei se mai contractează o căsătorie : Velicico ia pe o fiică a lui Palade, mare vistier, văr cu Lupu Bogdan hatmanul, deci o rudenie prin alianță cu chiar Cantemir. Dar la acest zaiafet răsuflă **complotul : cînd Velicico** și mireasa primesc pe cap coroanele, nuntașii **inițiați** spun mai în glumă mai serios celor doi proaspeți căsătoriți, „**domn**" și „**doamnă**", și le recomandă a nu lepăda cele două coroane ei fiind gata a-i servi după datină în această postură. Martor fără a fi inițiat la această răbufnire a planului ascuns, Ilie Țifescu este silit, sub amenințarea cu moartea, să ia parte la uneltire și să jure.

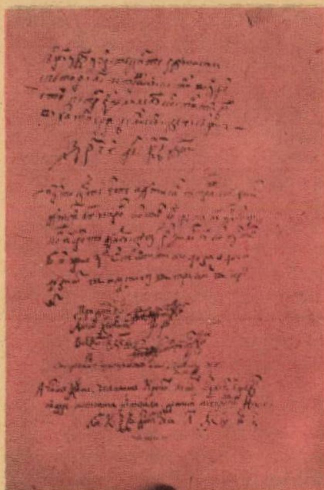
De aici înainte istoria pare a se vărsa în cronica lui Neculce. Ilie Țifescu mărturisește domnului, iar domnul trece la acțiune. Constantin Cantemir recomandă, ne spune Dimitrie Cantemir, mai întîi tăcerea lui Ilie Țifescu. Domnul vrea o dovadă sigură a conspirației și atunci apelează la **o stratagemă.** Trimite la Brîncoveanu într-o solie condusă de Lupu hatmanul pe unul din uneltitorii divulgați de Ilie Țifescu, pe Gheorghe Apostol. Hatmanul are misiunea de a urmări printr-un om fiecare pas al conjuratului, cu cine vorbește dintre boieri și cît stă de vorbă cu fiecare. Gheorghe Apostol a dus și scrisori către munteni de la mai mulți boieri, cele mai multe către Stolnicul Constantin Cantacuzino, dar aceste scrisori, urmărite în taină, **nu declarau fățiș rebeliunea,** drept pentru care s-a organizat spionarea drumurilor lui Gheorghe Apostol, posesor de instrucțiuni orale. Hatmanul Lupu se achită de misiunea sa politică și secretă și face **raportul cerut** lui vodă. Abia după acest raport, Cantemir

trimite vorbă lui Miron şi Velicico să se pregătească de nuntă, că se apropia postul Crăciunului.

Întrebarea firească este **de ce nunta** trebuie să fie ocazia ? Dimitrie Cantemir nu dă amănunte, dar e limpede că domnul îi bănuia pe unii boieri nu numai de simplă dizidenţă ci şi de conspiraţie şi că nu dădea prilejul să fie lovit prin surprindere. Nunta urma să se facă la curte, deci chiar în sediul puterii, în inima ei, unde conjuraţii aveau la dispoziţie la un loc pe viitoarele victime şi puteau paraliza şi orice tentativă de acţiune din partea slujitorilor domneşti. Constantin Cantemir ştim că se înconjurase de mojici codreni şi gălăţeni, cunoscuţi lui din vremea serdăriei. Revanşa privea nu numai pe domn ci şi această **curte nouă cantemirească** pe care Costineştii, Gavriliţeştii şi alţii, suferinzi de pe urma retragerii unor privilegii, voiau s-o înlăture printr-o **lovitură de palat.**

Dimitrie Cantemir la curent cu toate acestea, pentru că era întors de la Ţarigrad, dezvăluie oscilaţia domnului : să accepte confruntarea armată la nuntă sau să lichideze complotul din faşă ridicînd pe principalii **conjuraţi înainte de nuntă ?** A prevalat a doua soluţie, ca mai sigură şi mai potrivită prudenţei cantemireşti. Domnul „complotează" şi el la rîndul său cu ajutorul familiei, ameninţată şi ea. Mai întîi a trimis vorbă Costineştilor să se pregătească de nuntă, pentru a le adormi bănuielile. Apoi l-a lăsat pe Miron să plece acasă. Pe Nicolae Costin, pentru a-i risipi, îl trimite ca secretar la Ţarigrad. Lui Velicico îi porunceşte, cînd voia să părăsească Iaşul, să rămînă la Iaşi, pentru trei zile, iar pe Vasile vornicul de Ţara de Jos îl trimite în ţinutul vorniciei să lămurească nişte treburi.

Odată dispersaţi oamenii care ar putea stînjeni desfăşurarea scenariului prevăzut, într-o seară se trece la acţiune. Lupu hatmanul are misiunea să-l aducă pe Gheorghe Apostol la cină la Ştefan Cerchezul, iar la cina domnului acesta să întrebe pe Dimitrie **unde este hatmanul,** iar beizadeaua

Filă cu însemnări din „Cronica polonă" a lui Miron Costin. „Exemplar care a aparţinut ilustrului cronicar, trecînd apoi în proprietatea lui Petraşcu Costin (1687), apoi în cea a lui Nicolae Costin (1706), ajungînd la biblioteca lui G. Asachi („Ex. biblioteca Ag. George Asaky") şi de aici la Biblioteca Academiei Române

să răspundă că joacă cărţi la Ştefan Cerchezul. Domnul **opunea conspiraţiei conspiraţia.**

Începe **cina fatală :** domnul întreabă, beizadeaua răspunde. Vodă porunceşte, în glumă, să-i fie aduşi toţi cei ce joacă cărţi în casa lui Cerchez şi să fie amendaţi cu zece galbeni. Cămăraşul trimis de domn descinde acasă la Ştefan Cerchezul, pronunţă porunca domnească şi încasează primii zece galbeni de la Bogdan hatmanul, care se ridică pentru a merge la vodă. Toţi boierii de la casa comisului merg la curtea domnească şi intră la vodă. Odată intraţi boierii, straja, după poruncă, închide porţile avînd consemnul de a nu lăsa pe nimeni să intre sau să iasă. Sînt introduşi primii doi, Lupu şi Ştefan, pe care domnul îi probozeşte, făcîndu-se mîniat. Hatmanul îşi cere iertare, iar domnul după ce-i invită la cină întreabă cine a mai fost la cărţi. Gheorghe Apostol, i se răspunde. E adus şi Gheorghe Apostol şi se pune de cină. În timp ce boierii se retrag după cină la cafea prinţul Dimitrie e împuternicit de domn să scrie poruncile pentru straja **de seimeni** care să meargă să-i ridice pe Vasile Gavriliţă **şi** pe Velicico.

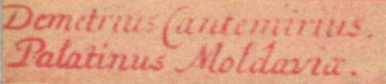
Rezultatul unei anchete

Dar nu era vorba de cafea ci de **o anchetă** al cărui discret cadru fusese pregătit cu grijă de domn. Cel vizat şi ales din timp pentru asta este Gheorghe Apostol, fostul boier din ambasada moldoveană la Brâncoveanu. De faţă sînt Ştefan Cerchezul, cel care l-a silit altădată pe Gavriliţă vornicul să se mărturisească hatmanului şi lui vodă şi Lupu Hatmanul, amîndoi ştiutori de iţele complotului, şi tînărul fiu de domn, Dimitrie Cantemir, iniţiat şi el de tatăl său. Domnul întreabă pe Gheorghe Apostol de cauzele uneltirii. Dacă va spune adevărul fără cazne, vodă jură pe viaţa fiului de faţă, că-l va ierta. Domnul cere **mărturisiri complete** şi asupra misiilor lui secrete la curtea şi boierimea munteană, misii asupra cărora domnul avea un raport de la hatman.

Această mărturisire era necesară pentru că vodă ştia doar un segment al conspiraţiei, cel divulgat la nunta lui Pălade. Vodă nu ştia mai mult decît Frige-Vacă şi avea nevoie de informaţiile lui Gheorghe Apostol din Muntenia.

„Domnul face neamurile, domnul le stinge"

Efectul surprizei a fost cumplit asupra lui Gheorghe Apostol şi a dat cele mai bune rezultate. El a confirmat tot ceea ce declarase Ilie Ţifescu Frige-Vacă şi a adăugat **ceea ce lip-**

Dimitrie Cantemir, ca domn al Moldovei

sea : contribuția munteană. Miron, Velicico și Vasile Gavrilință trimiseseră vorbă prin el Stolnicului Constantin Cantacuzino și lui Constantin Brâncoveanu că vor suprima la ospăț așa cum conveniseră cu muntenii pe Constantin Cantemir, pe Dimitrie Cantemir, pe Lupu hatmanul, pe Gheorghe Marele vistier, pe Alexandru postelnicul, pe Panaiot și pe ceilalți sfetnici ai domnului, după care urmau să se adăpostească la Brâncoveanu, de unde cu ajutorul acestora să meargă la Poartă și să-i învinuiască pe morți că au vrut să dea țara Poloniei, urmînd a obține scaunul pentru Velicico.

Mărturisirea orală este transcrisă pe loc, la cerere de cel anchetat, care trece pe hirtie numele capilor uneltirii : Costineștii (Miron, Velicico, Ioan), Vasile și Lupu Gavriliță, Antohi Jora, Constantin Razu și Paul Bujoreanu, ca și pe ceilalți implicați ai complotului, membrii ai familiilor capilor lui. Despre Nicolae și Pătrașcu Costin, ca și despre Costache și Solomon Gavriliță, mărturisitorul garantează că nu știau nimic.

Vodă ia sinetul scris, poruncește ca cel anchetat să fie izolat într-o cameră depărtată și cere introducerea lui Vasile Gavriliță vornicul, fiul celui mai bun prieten al lui Vodă. Odată introdus în odaie, acestuia i se dă să citească declarația lui Gheorghe Apostol. Vasile Gavriliță își cere iertare în genunchi. Dacă ne amintim, el este recrutorul fără noroc din cealaltă tentativă de complot cu muntenii, descoperită de vodă prin Ștefan Cerchezul și Bogdan hatmanul. Constantin Cantemir amenință pe **recidivist** cu sabia, spunîndu-i că merită să fie omorît pe loc și că ceea ce-l oprește este doar rugămintea bătrînului lor părinte de a-i ocroti fiii. Vodă promite recidivistului iertarea dacă întărește cele declarate, dacă-i confirmă că întreaga declarație e adevărată. Vasile Gavriliță se arată dispus să completeze mărturisirea lui Gheorghe Apostol, care zice noul martor, nu știa totul, dar vodă consideră documentul **suficient de acuzator** și-l trimite și pe Gavriliță, sub pază, afară, cerînd introducerea candidatului la domnie, Velicico. Acesta se intersectează cu Vasile Gavriliță pe care-l întreabă : **„Ce este, frate, de ne-a adus astfel impresurați de străjeri în miez de noapte ?"**, dar Gavriliță îi zice că nu știe nimic. Velicico se poartă semeț cu domnul, cum știm și din alte izvoare : **Să dea Dumnezeu, doamne, măria-ta, să fie cu noroc că ai dorit să ne chemi la o oră ca aceasta, sau a sosit ceva nou de la hotare ori din alte ținuturi ?"** „A sosit – i-a răspus voevodul cu barbă albă – iată scrisorile, citește-le și să-mi spui ce crezi de lucrul acesta". Dimitrie Cantemir care a fost de față tot timpul și a urmărit reacțiile învinovățitului notează că acesta înghite în sec și-i tremură buzele, după lectură, semn al culpei, zice el. Întrebat de este adevărat ce e acolo în „sinetul" lui Gheorghe Apostol, Velicico neagă cu decizie și mai ales cu ingimfarea specificată și de alte izvoare : el consideră asemenea lucruri potrivite unor „prunci de țiță", jignire evidentă pentru domn aliniat mentalității infantile. Mai apoi îi reproșează, de fapt, că l-a scos din casă pentru ceva neserios. Vodă îi cere să se mai gindească, dar Velicico neagă cu încăpățînare și nu vrea să recunoască. Constantin Cantemir îl lovește cu buzduganul domnesc și, deși lovit greu, **Velicico bravează** în fața celor din anticamera voevodului. Văzînd însă că nu-l lasă liber își dă seama că de această dată vodă procedează altfel decît de obicei și cere **să-i vorbească lui vodă.** Acesta nu-l mai primește, dar îi trimite pe Ștefan comisul în fața căruia însă Velicico nu declară nimic ci bleastămă pe Brâncoveanu Vodă și pe fratele său Miron, zicînd că aceștia sînt pricina pieirii lui și formulează cîteva dispoziții testamentare.

Velicico era un mai bun cunoscător al legalității timpului său decît au fost mulți din cercetătorii chestiunii complotului boierilor de la 1691. **Velicico știa** că domnul are, conform legilor moldovenești, dreptul de a-i aplica pedeapsa capitală.

Sfîrșitul capilor partidei polone

În acest timp ridicarea de la curțile lor a conjuraților continuă. Unul dintre conjurați, Lupu Gavriliță scapă dintr-o întîmplare : sluga lui vede străjeri acasă la Gavriliță cel arestat. Miron primește poruncă de

venire grabnică la Iaşi, dar moartea şi îngropăciunea soţiei îi împiedică pe aducătorii scrisorii să execute ordinul domnesc. Miron scrie o scrisoare lui vodă despre nenorocirea ce i s-a întîmplat şi i-o trimite prin Pătraşcu cel menit a-i fi acestuia ginere. Dar cu cugetul încărcat, zice Dimitrie Cantemir, a doua zi trimite un slujitor de încredere care să iscodească ce-i la Iaşi şi de-i pericol să-i dea de veste.

În a doua noapte, după anchetă, Constantin Cantemir porunceşte să se taie **capul lui Velicico** şi să i se arunce demonstrativ stîrvul în piaţă, acoperit cu veşmintele lui. Nemiloasa poruncă se execută pe la orele 9 seara (21,00). Pătraşcu ajunge în zorii zilei la Iaşi însoţit de sluga de taină a cronicarului şi văd înaintea porţii, la fîntîna domnească, un cadavru. Întuneric fiind, Pătraşcu nu deosebeşte decît la pipăit straiul boieresc de mătase, dar sluga, mai iscusită şi probabil mai experimentată, identifică cadavrul : **„Aista –** îi zice slujitorul – **e moşu-tău Velicico : ce stai ?"** Îndemnat să fugă, Pătraşcu buimăcit nu ştie ce are de făcut, semn că era într-adevăr nevinovat, şi intră în cetate şi se duce plîngînd la prinţul Cantemir întrebînd ce-i cu decapitatul din faţa porţii domneşti. Dimitrie Cantemir îi răspunde că **„nici nu cunoaşte, nici nu pricepe ce-i spune dînsul"** şi-i recomandă să aştepte ziua să-l întrebe pe vodă.

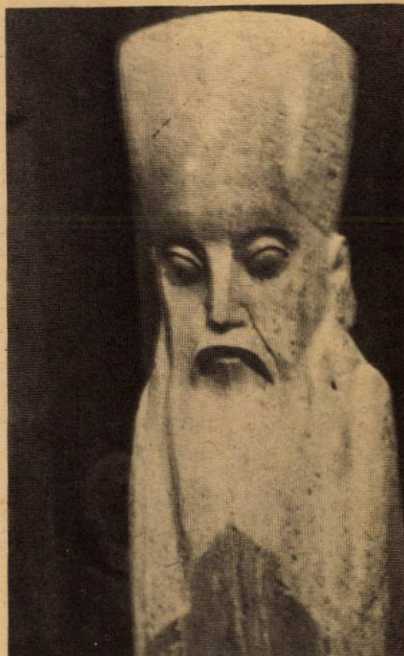
Dar sluga cea iscusită a lui Miron se întoarce la stăpîn-su la moşie, unde nu mai e aşa de iscusit. Străjile îl prind şi-l constrîng să spună unde-a fost : în loc să-i spună lui Miron Costin de cadavrul fratelui său Velicico, el le spune paznicilor, nu boierului poprit. Între acestea vine de grabă şi Macri postelnicul cu poruncă straşnică să-l taie pe Miron pe loc. Macri îi comunică hotărîrea domnească şi-i zice de duhovnic şi de împărtăşanie. Atunci Miron, scrie Dimitrie Cantemir, dîndu-şi seama că **nu mai e loc pentru nici o stratagemă** cere hîrtie şi condei şi scrie lui vodă o scrisoare în care nu se dezvinovăţeşte pe sine, dar **dezvinovăţeşte complet pe toţi fiii lui ca neştiutori de uneltire.** După aceea Miron este decapitat şi îngropat alături de soţia lui.

„Şi astfel fu sfîrşitul acestor doi fraţi, a căror viclenie vreme de şase ani a răbdat-o vodă cu îndelungata sa mărinimie, iar dînşii în tot atîţia ani şi-au bătut joc de milosîrdia lui".

EPILOG

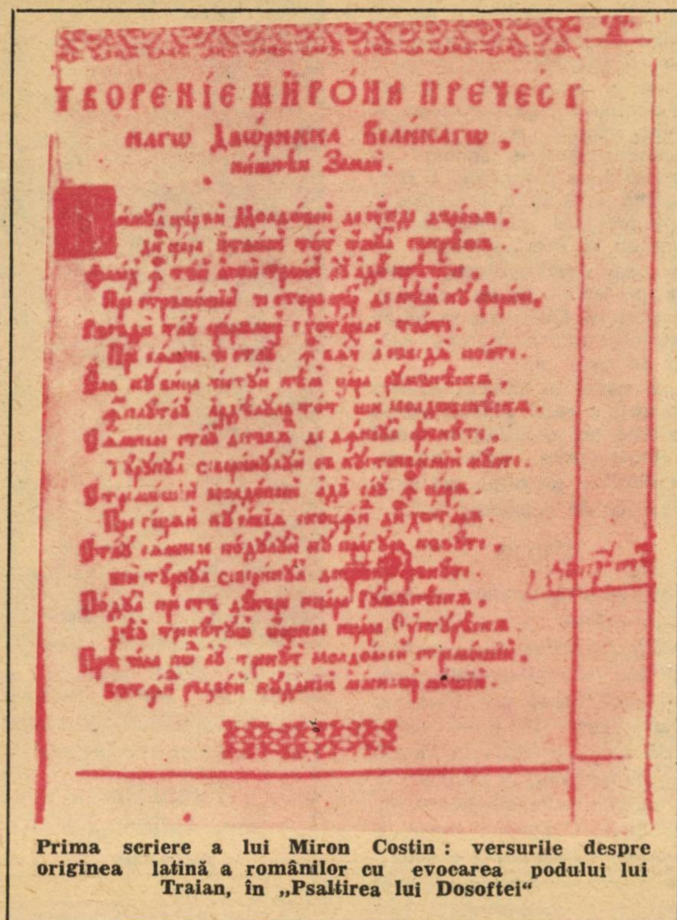
Afacerea de la 1691 are însă şi **un epilog.** Lupu Gavriliţă, Antioh Jora, Paul Bujoreanu şi alţii mai mici au scăpat de nădodul lui Constantin Cantemir şi au ajuns la Brâncoveanu Vodă care i-a trimis la Poartă să-l pîrască pe Cantemir Vodă, în scopul vechi al detronării. Constantin Cantemir trimite şi el boieri cu scrisoare de justificare, pentru omorîrea unor tîlhari şi a complotiştilor. Hîrtia şi intervenţia lui Cantemir este mai mare. Jăluitorii sînt ridicaţi de turci de pe la casele lor, aduşi la divanul de judecată unde li se comunică : **cine se ridică împotriva celui rînduit de sultan se răzvrăteşte împotriva sultanului, iar cine se răzvrăteşte împotriva sultanului se pedepseşte cu moartea.** Cu mare greutate sînt scoşi aceşti boieri moldoveni din mîna turcească, de oamenii lui Cantemir, pentru a înlătura precedentul uciderii unor creştini moldoveni de către turci, şi îi duce în Moldova, unde în cele din urmă sînt iertaţi, după ce vodă în faţa divanului **produce dovezile** vinovăţiei repetate şi scrise. Sedinţa aceasta de divan indignează, dar mînia boierilor, care acum aflau adevărul, nu-i mai poate ajunge fiind iertaţi de vodă.

MIRON COSTIN, sculptură în piatră de Justin Năstase

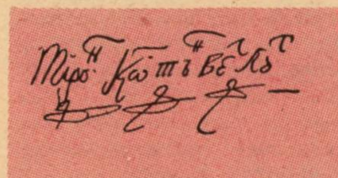
Fumurile imperialismului polonez

Victor Papacostea scrie o istorie lucidă, care refuză atît pitorescul cît şi înregistrarea indiferentă. Polonii intră în Moldova. El nu înregistrează doar faptul ci se întreabă de ce? Această zvîrcolire supremă a lui Sobieski, din care rezultă repetate ocupaţii ale Moldovei, este încercarea poloneză de a obţine o ieşire la Marea Neagră, imperativ vital pentru Polonia, o luptă „supremă pentru adaptarea statului lor la noul regim economic al lumii". Deci nu mai e vorba de simple podgheazuri ci de un imperativ politic fără scrupule, în calea căruia stă Moldova, stau tătarii, stă mai ales Imperiul Turcesc. Acelaşi nou regim economic al lumii cere turcilor să nu cedeze cetăţile, mai ales Cameniţa, şi Bugeacul, fără de care controlul gurilor Dunării şi al Mării negre se pierdea. Stat tampon între aceste interese, care duc

Prima scriere a lui Miron Costin : versurile despre originea latină a românilor cu evocarea podului lui Traian, în „Psaltirea lui Dosoftei"

la fricţiuni militare permanente, Moldova devine teatru al ciocnirilor militare polono-turce şi se ruinează. Într-un asemenea moment devine domn al Moldovei Constantin Cantemir, expert în artă militară poloneză, suedeză, turcă şi tătară şi bun cunoscător al statului polonez şi al realităţilor turceşti din zonele limitrofe şi chiar de la Constantinopol. Bătrînul voevod avea deci un punct de vedere asupra situaţiei militare şi politice dintr-o experienţă directă. Evenimentele care încadrează uciderea celor doi boieri moldoveni sînt însă de o şi mai mare anvergură. Exista împotriva turcilor o cruciadă romană, ai cărei protagonişti erau germanii şi polonii. Deosebirea era că mai ales după înfringerea turcilor la Viena, unde românii şi-au avut partea lor de sabotaj politic şi militar, nemţii erau tot timpul victorioşi împotriva turcilor, imperialismul nemaifiind o tendinţă cu o realitate, imperialismul polonez nu se vădea încolo de pretenţiile afişate de Sobieski. Mărul discordiei între aceşti doi aliaţi au fost la un moment dat ţările româneşti pe care le vînau atît austriecii cît şi polonezii. Dar pe cînd nemţii puseseră mîna pe Ardeal, ameninţînd direct ţările româneşti, polonezii nu reuşeau decît să ducă cu turcii o luptă de incursiuni intermitente. Victor Papacostea ne explică asta prin incapacitatea militară a polonezilor, care era una financiară şi economică. Austriecii cucereau cetăţi fiind o reală primejdie pentru turci, cavaleria poloneză nu avea mijloace de asediu şi se mărginea la lupte de factură anacronică; ei pîrjoleau Moldova ca să înfometeze pe turcii din Cameniţa. În faţa acestei situaţii, Constantin Cantemir, urcat pe tron în înţelegere cu Şerban Cantacuzino, îşi dă mai repede seama decît acesta de incapacitatea militară poloneză şi de răul pe care-l produce ea românilor şi preferă Ligii creştine şi tendinţelor ei anexioniste vizibile, „pacea turcească". Ademenirile lui Sobieski, care cunoştea pe Cantemir voevod, sînt respinse de acesta. Cantemir aprecia potenţialul turc militar ca superior celui polonez şi nu miza deloc pe mîna Poloniei. Nu l-a putut convinge nimic, nici propunerile de tratat, nici ameninţările, nici părăsirile în masă, nici trădările. Acesta, ne spune Victor Papacostea, este semn de personalitate şi sîntem de acord cu acest istoric şi nu cu P. P. Panaitescu, care fără să analizeze epoca şi contextul a lansat o caracterizare friabilă. Cantemir duce o politică independentă plină de consecinţe pentru Moldova, care sub mîna lui şi datorită fidelităţii faţă de turci nu va fi transformată în paşalîc aşa cum osmanlîii intenţionau după o rebeliune anterioară a voevodului Petriceicu, care eşuase datorită unei instigaţii poloneze neurmată de un ajutor concret.

„Boier din Ţara de jos"

Victor Papacostea este primul istoric care relevă personalitatea Ţării de jos, de unde se ridică Cantemir, cu boierii ei aspriţi de luptele cu tătarii, parte a Moldovei ignorată de obicei, dar care dă un rang mai mare vornicului de Ţara de jos în ierarhia boierească. Geografic, uman, politic,

ea este altceva decît Țara de sus, în contact direct cu polonia, „occidentalizată" mai devreme. Țara de jos este mai veche, mai tradițională, mai războinică, mai autentică cu alte cuvinte și intrarea ei în universul baladei populare prin Toma Alimoș îi precizează configurația specială. Gruparea boierilor din Țara de jos este foarte importantă și ea produce chiar un domn, pe Cantemir, și o politică anume, care nu este filopolonă. Elementele de politică națională, între care încercarea de a constitui Moldovei vechile frontiere, realizată sub Antioh Cantemir, găsesc aici o umanitate pregătită să le reprezinte. În sfîrșit, pentru întreaga epocă, Victor Papacostea vorbește despre tentativa diverșilor și succesivilor domni de a închega o monarhie mercantilistă și centralizată, fenomen care-l cuprinde și pe Constantin Cantemir, contrar opiniilor șablon avansate de P. P. Panaitescu.

Un complot identic fără proteste

În istoria lui, Victor Papacostea ne înfățișează însă un complot boieresc extrem de asemănător cu cel descoperit și reprimat de Constantin Cantemir. Ne-am afla deci în fața unui fenomen de repetiție. Duca-Vodă, voevodul negustor, cu tendințe de monarhie absolută, intră repede în conflict cu boierii. Vistiernicul Ghenea, vel jitnicerul Gheorghiță Bogdan și Lupu sulgerul pregătesc o răscoală a orheienilor pentru a-l descăuna pe Duca. Descoperindu-l la timp, Duca-Vodă ia măsurile cuvenite și decapitează pe capii uneltirii. Ceea ce face mai tîrziu și Constantin Cantemir. Cercetarea uneltirii dezvăluie o rețea mai vastă dar domnul limitează represiunea, iarăși fapt ce se repetă la C. Cantemir. Duca-Vodă lasă în viață chiar șefi ai mișcării pentru a nu da mari proporții consecințelor. Se fuge din țară, desigur în Polonia, ceea ce s-a întîmplat și mai tîrziu pe vremea lui Constantin Cantemir. Nimeni n-a discutat justificarea lui Gheorghe Duca în pedepsirea uneltirii și nici nevinovăția acestor boieri. Atunci unul dintre cei vizați a fi suprimat era Miron Costin! Dar practic, cele două uneltiri, cele două represiuni seamănă ca două picături de apă. Constantin Cantemir n-a inovat, ci a lucrat într-o tradiție constituită.

Un eșec filopolon grăitor

Cît despre o acțiune boierească sub scut polonez, Constantin Vodă mai avea un precedent, pe cel al lui Petriceicu Vodă, care a coborît din Polonia să alunge pe Duca-Vodă, omul turcilor, și să elibereze Buceagul de sub tătari. Expediția începută sub asistență poloneză s-a terminat dezastruos. Polonezii n-au trimis tunuri pentru asediul cetăților și succesele moldovenilor și ale cazacilor n-au dat roade. Tătarii întorși de pe frontul vienez au prăpădit Moldova. Asta îi aștepta pe moldoveni și atunci cînd sub presiunea lui Sobieski o parte a moldovenilor se duc la acesta și alții merg cu voevodul în jos către tătarii din Buceag ca punct de sprijin.

Avantajele păcii turcești

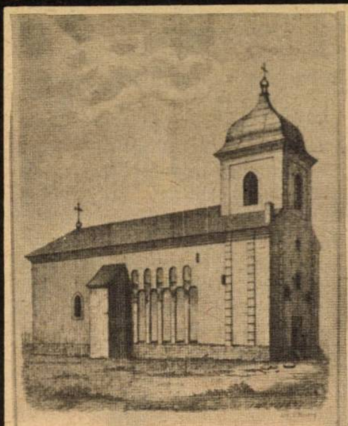
Pînă acum sîntem în măsură să răspundem la una din întrebările ridicate pe parcurs. Constantin Cantemir este sigur o personalitate puternică, un domnitor realist și bine orientat asupra situației Moldovei în contextul politic imediat. El nu acționează influențat de alții ci este autorul propriilor sale hotărîri. Este deci în confruntarea Cantemir-Costin greșit a crea un decalaj nepotrivit. Se poate chiar afirma că politicește Cantemir îi este superior lui Costin, pentru că refuză aventura polonă și optează realist pentru pacea turcească. El este apoi mai legat de țară decît Miron, care reduce țara la marea boierime pentru că nu admite nesigura politică poloneză care expune Moldova jafului continuu. În sfîrșit, ca om politic Constantin Cantemir este unul din puitorii în practică ai politicii de basculă, singura oportună atunci pentru români. Cît despre lipsa de ecou și de însemnătate a persoanei domnului mărturiile inverse sînt numeroase și nu mai apelăm la ele. Tinzînd către o monarhie absolutistă, întocmai ca și Petriceicu, Cantemir Vodă a intrat în conflict cu boierimea. Ca și Petriceicu, Cantemir era un om de țară, nu expatriat cu dublă cetățenie cum era Miron Costin :

moldoveană și poloneză. Nu e un conflict între neînvățătură și învățătură, ci între o politică aventuroasă și interesată, politica filopolonă a lui Miron Costin, și o politică de echilibru și de salvare a țării, care îmbracă sub Constantin Cantemir haina filoturcă.

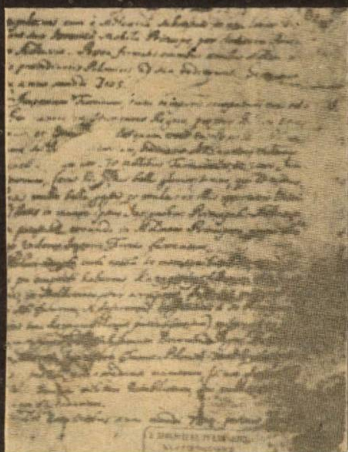
A fost Costin nevinovat cum a zis Neculce și după el alții? A fost nevinovat? A fost un asasinat sau o execuție?

O execuție în toată legea

Cîteva răspunsuri se desprind de la sine, unele mai clar altele mai puțin clar. Dar privitor la chestiunea uciderii sau execuției răspunsul se poate da. Este moartea lui Miron Costin o simplă razbunare domnească sau o necesitate de stat? Este ea întocmită în forme legale sau este săvîrșită în forme ilegale? Răspunsul il dă Velicico arestat, care-și face testamentul. El știa că orice boier mare din epocă, care era un știutor de etichetă și de legi și privilegii, că domnul avea dreptul să execute pe cei prinși că vor să-și doboare domnul, fără a-i mai supune judecății. A făcut-o și Duca-Vodă cu Ghenea și ceilalți, dar acolo nimeni nu s-a oprit cu obiecții. Procedura în asemenea cazuri o găsim in **Descrierea Moldovei** de Dimitrie Cantemir, care insistă asupra autorității supreme a domnului, necontestată, de nimeni: **„Dacă boierii își insușesc ceva din visteria țării spre folosul lor, sau dacă uneltesc vreo ticăloșie împotriva domnului, ceea ce cu firea nestatornică a moldovenilor se întîmplă destul de des, pot fi pedepsiți de domnitor, fără consultarea celorlalți boieri, să plătească aceasta cu viața și averile lor. Dacă însă întîrzierea nu poate aduce nici o pagubă și nici nu este vreo temere că ceilalți uneltitori, făcînd din necesitate virtute, și-ar aduce la îndeplinire planurile, domnitorul ca să arate tuturor dreptatea hotărîrii lui și să bage groaza în alții, poruncește ca răzvrătitul să fie adus în fața divanului, îl dovedește vinovat de trădare, fie dînd la iveală scrisori prinse, dacă sînt, fie prin alte dovezi, și-l condamnă la pedeapsă cu moartea sau la altă osîndă".**

Biserica din Brănișteni, cu mormîntul Costineștilor, 1887. Litografie de G. Voneberg ● Inscripția veche a acestei biserici

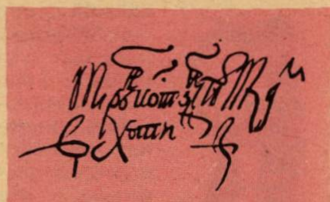

„Letopisețul Țării Moldovei" de Miron Costin. Începutul versiunii latine (Biblioteca Czartoryski din Krakowia)

Cantemir n-a procedat ilegal în cazul Costineștilor. El a apelat la dreptul domnesc în vigoare de a da sentințe fără trecere prin divan, dovezile nefiind obligatorii, după cum s-a văzut. Marea boierime însă a cricnit, cerînd judecată publică și dovezi. Constantin Cantemir le-a dat mai tîrziu cînd fugarii la Brâncoveanu l-au pîrît la Poartă și Poarta i-a trimis domnului moldovean. Și această pretenție a fost îndeplinită chiar dacă mai tîrziu. Climatul de urgență de la 1691 n-a îngăduit decît prima soluție. Apoi condamnații n-au fost batjocoriți, ci bătuți cu buzdugan domnesc și tăiați cu sabia, așa cum cerea rangul lor. Dat fiind că s-a respectat legea, pentru că domnul a acționat în dreptul său este vorba de o execuție în toată legea. Velicico își cunoștea sentința, după cum și Miron care se temea de ea.

Scrisorile pierzării

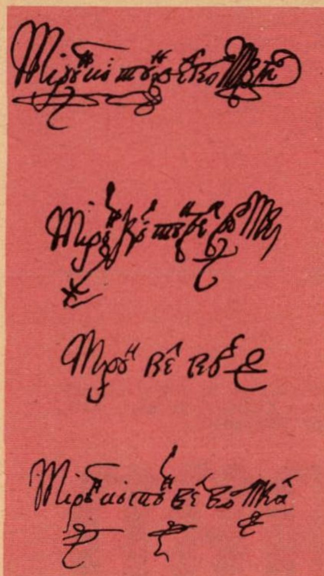
Nu e nici o îndoială că Miron și Velicico au complotat contra domnitorului, cea mai grea vină în justiția vremii. Ei întrețineau o corespondență secretă, cifrată, cu oamenii de stat polonezi și au continuat-o chiar după ce Constantin Cantemir a renunțat cu totul la o politică propoloneză. Prima criză politică internă a fost aceea din 1686 cînd boierimea este în stare de răscoală, instigată de Sobieski, și este pe punctul de a-l depune pe domn: acesta chibzuit le dă dreptul de a alege, și el se retrage în jos către turci și tătari. Îl părăsesc o sumă de boieri și de ostași, nu puțini, dar marea boierime, mai ales partidul declarat filopolon, cu dregătorii, n-o face deoarece aceasta ar fi fost renunțare la puterea politică și testul trădării. Codul moral al timpului nu îngăduia părăsirea domnu-

lui, taxîndu-l drept act de trădare. A doua mare criză internă se produce în 1690, cînd Constantin Cantemir încheie un tratat cu austriecii. Cum aceasta lovea în interesele polone, partida filopolonă s-a opus și în primul rînd Costineștii, pe care voevodul îi amenință cu tăierea capului, dacă nu-și declară acordul. Țara intră într-un regim de război rece pe care-l surprinde foarte bine în Viața lui Constantin Cantemir fiul acestuia, Dimitrie, care însă nu divulgă tratatul. De ce ? Lectorii străini ai **Vieții lui Constantin Cantemir** nu trebuiau să afle această manevră politică a bătrînului voevod ? Nu știm, dar sigur este că după el situația în țară a devenit tensionată și că acel complot pus la cale cu ajutorul lui Constantin Brâncoveanu și Constantin Cantacuzino a fost mai plauzibil. El devenise chiar o necesitate. Există dovezi despre corespondența particulară a lui Miron Costin cu vestitul Constantin Cantacuzino prin care stabileau o politică externă comună. Uneori aceste scrisori ajungeau în Moldova prin Transilvania. Aceasta este situația cînd în Moldova intră din nou polonii în 1691 și Miron Costin încearcă disperat să se ralieze trupelor polone. O scrisoare care ni s-a păstrat relevă următoarele rînduri dramatice : **„Mă adresez a doua oară. Nu știu dacă a ajuns ; mai mult a fost greu, căci între tabără și noi s-a aflat mereu hoarda și a trebuit s-o luăm din loc. Rog, rog, binefăcătorule al meu, caută să mă aperi de cea din urmă pierzare, pe vechea și binevoitoarea ta slugă".** Adresantul este Marcu Matczynski, cu care a mai întreținut corespondență. Nu știm ce trebuia să ajungă, nici ce trebuia să fie mai mult. Știm însă că tabăra era polonă, iar hoarda-obstacol erau tătarii, care au blocat căile de acces către poloni. S-a interpretat această scrisoare ca dovada unei încercări de a trece la polonezi, de a se refugia salvator, din nou în Polonia al cărei cetățean era. Scrisoarea este din 20 octombrie 1691 și Miron Costin imploră apărarea vieții lui. El știe că îl așteaptă ultima pierzare. Peste trei luni complotul pus la cale, înainte de scrisoare sau după, nu știm, va fi dezvăluit complet și principalii vinovați arestați, iar doi dintre ei condamnați.

Miron Costin – un personaj modern

Sînt multe aspecte nelămurite ale vieții lui Miron Costin, deși personalitatea lui este

proeminentă și cercetătorii vieții lui n-au lipsit. Lipsește o biografie bogată și bine pusă la punct a cronicarului. Singura care folosește toate cîștigurile recente fără a fi exhaustivă și a limpezi totul este cea a lui Enache Puiu din **Viața și opera lui Miron Costin.** Dumitru Velciu care a făcut cercetări adîncite asupra persoanei cronicarului a dat o monografie incitantă pentru că pleacă de la fapte și documente și nu de la imaginea niculciană din cronică. D. Velciu este stimulat de mai vechea intuiție a lui Șerban Cioculescu care vedea în Miron Costin un mare actor, un disimulat, un alt om decît cel pe care ține să-l joace în cronică. Într-adevăr zestrea de inconsecvențe morale de necredințe față de diverși domni, de participări la comploturi înșirate de D. Velciu, este destul de mare pentru a-l mai închipui pe Miron Costin ca pe un senin boier dintr-o icoană idilică. El a fost **un om al timpului său** cu toate interesele și lipsa de scrupule, caracteristică cărora le-a adăugat însă și inteligența sa superioară, exercițiul culturii și un rafinament intelectual deosebit. Nu este o scădere. Miron Costin este astfel mai complex și mai modern decît în icoana croită de istoria literară a lui Iorga și de orice istoric literar care vrea să vadă într-un scriitor un model de virtute.

Întrebările își urmează cursa

Răspunsul amănunțit la toate aceste întrebări urmează a se da abia de acum înainte. Le-am lansat pentru a avea sub ochi un caz pasionant din istoria noastră politică și culturală, prea puțin cunoscută în cutele ei intime și în adevărata ei complexitate și modernitate. Pentru că atît Miron Costin cît și Constantin Cantemir sînt oameni moderni la cel mai înalt nivel cultural, respectiv, politic al timpului lor. Pentru a da fiecăruia dreptul să opteze pentru unul sau altul în cunoștință de cauză este de adus în fața marelui public istoria cumplită a acestui conflict în care fiecare credea că are dreptate.

Mihai Ardeleanu

RICHARD AL III-LEA (pictură anonimă, pe la 1500). Chipul nu-l arată a fi acel „înveninat broscoi ghebos" de care vorbește în opera sa William Shakespeare

RICHARD AL III-LEA INOCENT?

Intre dramatizare și realități istorice

Realizată între anii 1592-1593, „Richard al III-lea", una din capodoperele literaturii dramatice engleze și universale, s-a bucurat în decursul anilor de o mare audiență la public. Prima traducere la noi împlinește 100 de ani (în 1984), fiind urmată în decursul anilor și de altele. Artiști de mare talent au dat strălucire scenică acestei piese excepționale : Constantin Nottara, Ion Manolescu, G. Ciprian, George Vraca, Radu Beligan și în ultimul timp — Ștefan Iordache.

Desfășurarea piesei este cunoscută. Se poate pune totuși întrebarea : cît este de veridică sub aspect istoric această desfășurare ? A fost într-adevăr Richard al III-lea, ca personaj istoric, „un diavol blestemat", cum îl numește Shakespeare prin gura unui personaj al piesei ? Se pare că această caracterizare merită a fi privită mai critic, dacă o raportăm la epoca respectivă, la alte personaje ale vremii, la adevărul istoric în general.

Să vedem acum care este conturul real al lui Richard al III-lea, atît sub aspect fizic, cît și psihologic. Ducele de Gloucester, ulterior devenit regele Richard al III-lea, a fost oare un „broscoi ghebos", cum spune despre el Shakespeare? Se pare că nu ! Cronicile vremii îl arată a fi un om nu prea înalt de statură, slab, dar foarte mușchiulos, în general chiar atrăgător la chip. Avea umărul drept puțin mai ridicat decît cel stîng [1]), dar de aici pînă la o cocoașă, s-o recunoaștem, e cam departe... Îi plăceau exercițiile fizice pentru a-și menține forma. Era un iubitor al vînătorii și al muzicii și, se spune despre el, că se erija în protector al artelor... [2])

În ce privește comportarea,